

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.

Ukraine and Belarus

Олексій Гарань

**ВІД БРЕЖНЕВА ДО ЗЕЛЕНСЬКОГО:
дилеми українського політолога**

**Київ
Стилос
2021**

УДК 821.161.2'06-92-94:94(477)“20/21”
Г20

*Видання здійснене за підтримки
Фонду Фрідріха Науманна за Свободу*

Гарань О.В.

Г20 Від Брежнєва до Зеленського: дилеми українського політолога. –
К.: Стилос, 2021. – 250 с.

ISBN 978-966-2399-67-7

У книзі на тлі епохальних історичних подій автор ділиться досвідом академічного політолога, який займається практичною аналітикою, стикається з проблемами, що виринають у цій царині, зокрема й морально-етичними дилемами. Не приховуючи власних помилок, професор Могилянки розповідає про проблеми, які поставали і постають не тільки перед політологами, а й ширше – перед суспільствознавцями.

Ці знання будуть корисні молодому поколінню політологів. А також всім, хто цікавиться сучасною історією та політикою.

УДК 821.161.2'06-92-94:94(477)“20/21”

ISBN 978-966-2399-67-7

© Гарань О., 2021
© Камінська А., обкладинка, 2021
© «Стилос», видання, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП7

I. ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ: РАДЯНСЬКА СІМ'Я

I РАДЯНСЬКА ШКОЛА11

Футбол: Київ проти Москви. – Сільське коріння батька і його поїздки за кордон. – Листівка з бандерівцем, який дає копняка Хрущову. – Бабуся-єврейка вчить українській. – «Політінформації» у 4 класі. – ВІА «Пісняри», «жиди», козаки й усвідомлення українства. – Висоцький і його «Антисемити». – Вчимо Леніна напам'ять. – «Неправильні» комуністи. – Дива радянської політики пам'ятників. – «Фашисти» Тіто і де Голль. – Цензурований «Кобзар». – Як я хотів воювати проти Ізраїлю. – Вступ до університету: «блат» і соціальні квоти.

II. ЯК НАВЧАЛИСЯ МІЖНАРОДНИКИ В СТОЛИЦІ УРСР24

Моя мрія про «світову революцію». – Бути одруженим для роботи в МЗС. – «Ідеологічна робота» серед іноземців. – Читати пресу «між рядками». – 1977-й: поява «єврокомунізму». – 1979-й: «ограниченый контингент монголо-татарских войск». – Спецхрані. – Чому в КПРС не сприймали Че Гевару. – Лист на захист «Машины времени». – Етнічні корені Леніна. – Диплом про троцькізм. – Особливий жанр: «лекції про міжнародне становище». – Проблема виїзду за кордон. Небезпечне питання для лектора Гараня. – «Черга» до КПРС, або чому я не став комуністом. – Як КГБ вирішив зробити з мене розвідника-нелегала. – Команданте «Червоний Ісус» і Jesus Christ Superstar. – Чому я не став латиноамериканістом. – Які теми кандидатської мені порадили в Москві. – Дисертація про де Голля, Ніксона і «розрядку». – За крок до відрахування з аспірантури. – Як писати про вторгнення до Чехословаччини: «інтернаціональна допомога проти підричних дій імперіалістів». – Як я захищав цитату з Брежнєва. – Невдала спроба перейти на українську. – Як були русифіковані, а потім повернулися до української ті, хто відродив Могилянку.

III. У «СЕКТОРІ ПРОБЛЕМ ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ»:

«ПЕРЕБУДОВА» В КРАЇНІ ТА ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ.....51

Викривати «буржуазних фальсифікаторів». – Книжка Джеймса Мейса про націонал-комунізм. – Лист сталіністки Ніни Андрєєвої

і секретна постанова ЦК КПУ. – Злам радянських стереотипів. – Чорнобильська трагедія: зрада Москви і Щербицького. – Два листи до Горбачова. – На засіданні УКК. – Участь у демонстрації на захист Голосіївського лісу. – Народний союз содействия перестройке. – 30 років: перша поїздка за кордон. – Ідея Народного Руху в Спільці письменників. – Секретар парткому Брюховецький і його зламана нога. – Теледебати комуністів Поповича і Кравчука. – Інститут історії створює осередок Руху. – «Перебудова» і «білі плями» української історії. – Як я боровся із «буржуазними фальсифікаторами», а потім закликав до діалогу з ними. – Співавторство з Табачником, яке не відбулося. – Народний фронт Латвії та знайомство в Ризі з Рефатом Чубаровим. – Перші напіввільні вибори в СРСР. У Києві перемагає «безпартійний економіст». – «Судячи з поганенької української, ви – з Інституту історії». – Директор-комуніст дає згоду на видання «Україна багатопартійна». – Зустріч з Горбачовим. – Поєднати синьо-жовтий із червоним? – Як я висунув майбутнього «регінала» в керівництво Руху. – Чутки про погроми. – Справжня «дружба народів»: кримські татари, генерал Григоренко та психіатр Глузман. – Лук'яненко про союзників-комуністів. – «Патова ситуація». – «Соціал-демократизація» КППС і СРСР як конфедерація? – Провал путчу і незалежність. – «Нульовий варіант» та «інклюзивний націоналізм». – Pluralism by default.

IV. ВІДНОВЛЕННЯ МОГИЛЯНКИ, ГАЗЕТА «ДЕНЬ»

I СТАЖУВАННЯ ЗАКОРДОНОМ87

Дзвінок Брюховецького. Перша «п'ятірка» могилянців. – «Убити дракона»: перша історія Руху. – Могилянка: без хабарів і корупції. – Катедра політології: без «наукового комунізму» і «наукового націоналізму». – Чарочка до моєї першої лекції з порівняльної політології. – Гарвард: перше стажування за кордоном. – «Двійкарі» Леbedь і Прокоп. – Спроба примирення ветеранів УПА і Червоної армії. – Захисти «за сукупністю праць» Табачника і Гараня. – Створення газети «День». – Як я ледь не зійшовся з Лазаренком. – Книга про Мороза і лівих: «рожевий» Гарань чи «буржуазний об'єктивіст»? – «Темники» Медведчука і дилеми політичного коментатора. – «Касетний скандал» і стажування в Інституті Кеннана. – Школа політичної аналітики і доповіді для Freedom House. – Вплив отця Мєня: примирити науку та Бога?

V. «БАГАТОВІКТОРНА ПОЛІТИКА»: ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І ПОВЕРНЕННЯ ЯНУКОВИЧА.....114

«Ющенку краще домовитися з Кучмою». – «Оранжевое небо, оранжевый верблюд». – «Три сорти» українців, «фюреры украинской оппозиции» і кульбіти «ліберала» Погребинського. – Мій суд з МАУП. – Спроба підкупу за 1 млн дол., але екзит-пол «Демініціатив» викриває фальсифікаторів. – «Веселі яйця» і «професор» Янукович. – Страйк Могілянки. – НаУКМА позбавляє Кравчука почесного докторату. – Колектив ШПА іде до держструктур, а я – до Фонду «Євразія». – Дилема: гроші чи свобода? – Повернення до Могілянки. – Янукович – знову прем'єр. Причини невдач «помаранчевих». – Провал «Універсалу національної єдності». Перші «тушки». – Протистояння Ющенко і прем'єрки Тимошенко. – ПРiБЮТ: зрив домовленості Тимошенко – Янукович. – Ющенко веде Януковича до президентства. – Юля як «менше зло» чи голосування «проти всіх»? – Два антиконституційні заколоти Януковича. – Диктат «Сім'ї». «Немирів» віддячує мені горілкою і коньяком. – «Пережили фараона – і це переживемо».

VI. ЄВРОМАЙДАН – РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ.....138

«Агітки» Азарова і Медведчука: перебудувати залізничні колії? – «Банду – геть!»». – Дебют «Еспресо». – Російський слід на Майдані. – Майдан активістів і Майдан політиків. – Об'єднання у ВО «Майдан». – Вимога відновлення конституційної реформи. – Вертеп на Майдані. – Закони 16 січня і «вогняне Водохреще». – «Правий сектор». – Як я «отримував» тисячі євро від німецьких дипломатів. – Феномен Порошенка. – «Тітушки» і професор з молотком. – Небесна Сотня. – Домовленість з Януковичем: «Інакше ви всі будете мертві». – Втеча Януковича. – «Кацапо- і жидобандерівці». – Пам'ятники «не Бандері, а рядовому бандерівцю». – Нетаджі – «індійський Бандера» чи японський колаборант? – Симон Петлюра і Зевв Жаботинський. – Андрей Шептицький і Омелян Ковч. – «Українська політична нація». – Російська – не «мова агресора». – Народний меморіал Небесній Сотні.

VII. ФРОНТ І «ГІБРИДНА ВІЙНА» В ТИЛУ154

Окупація Криму. – Чому українські військові не стріляли? – Прихильники НАТО тепер у більшості. – Провал «русской весны». – «Дискусія єврея з Аушвіца і його ката»? – Російська «Федерація»?

– #зрада, #всьопропало. – Принциповість Сверстюка. – Протистояння з проросійським керівником Інституту Кеннана. – Позивний «Професор». – Гумор на війні. – Різдво на метеостанції Донецького аеропорту. – День незалежності у Промзоні. – «Мойсей» з «Правого сектору». – Позивний «Прокурор». – «Ми вас туди не посилали». – Сльози представника Януковича. – Дострокові вибори 2014 р. – «Свобода слова»: критикувати Януковича можна, а Хорошковського – зась. – Радикали про «похід на Київ». – «Жити по-новому»? – Порошенко і Скоропадський: дилема для експертів. – Авантюристи-радикали: «злочинна влада» і «Майдан-3».

VIII. ВИКЛИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА «ЗЕЛЕНА ХВИЛЯ»:

ЩО ДАЛІ?177

Нищення Порошенка. – Кандидат від «95 кварталу»: не Рейган і не Шварценеггер. – Чи могли не допустити Зеленського до виборів? – Експерти бажають успіху новому Президенту. – Моя пропозиція прочитати лекцію Зеленському. – Монобільшість і «турборежим». – «Духовний лідер не має часу думати стратегічно». – #Какая разниця. – Мир за будь-яку ціну? – Зеленський НЕ обраний на проросійських гаслах. – Довгоочікувані санкції проти кума Путіна і закриття його каналів. – Переговори по Донбасу: на кого працює Єрмак? – Кадрова політика: плагіатор очолює Міносвіти. – Повернення «регіоналів». – Виклик для опозиції: як НЕ дестабілізувати ситуацію. – Проблема побудови програмових партій. – Роль громадянського суспільства. – «Демініціативи» проти маніпуляцій «Рогов і копит». – Ірина Бекешкіна серед «100 великих українців всіх часів». – Політологи чи «болтологи»? – Чому заздрю своїм студентам?

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ: ОПТИМІЗМ ВІД БОГДАНА ГОРИНЯ192

ПРИМІТКИ193

ДОДАТКОВО (електронний архів НАУКМА)218

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ219

СПИСОК АБРЕВІАТУР.....222

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК224

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА240

ВСТУП

Моє покоління пережило три революційні, епохальні події: розпад СРСР і здобуття незалежності України, Помаранчеву революцію, Євромайдан. Мої студенти періодично кажуть: «Олексію Васильовичу, а чому б Вам не записати своїх спогадів? Ви розповідаєте стільки цікавого із власного досвіду, чого не знайдеш у підручниках чи наукових монографіях».

І справді, час минає, поступово й сам відчуваю, що всієї роботи все одно не переробиш та й усіх грошей не заробити. Тож, вибираючи між справами, які варто було б виконати ще далекого 2007 р., я вирішив принаймні спробувати поділитися своїм досвідом. Довго збирався почати писати ці спогади. Але, мабуть, символічно, що то був Великдень. Якраз завершив старі проекти, подав нові, видалася вільна хвилина, і вирішив: годі відкладати. Та все одно запізнився, бо одні політичні події змінювалися іншими, а то й взагалі набували драматичного повороту. Коли наприкінці 2013 року наче вже й дописував останні рядки, почався Євромайдан, а потім війна – і справжня, і гібридно-інформаційна. І все довелося знову відкласти, аж до року 2020-го.

Восени 2021 р. виповниться 30 років від початку відродження Києво-Могилянської академії. Політологія стала однією з провідних спеціалізацій факультету суспільних наук НаУКМА. Але ми не існуємо «у вакуумі» від загальних проблем суспільства. І хоч ми боремося з цим, та іноді студенти також «халтурять», не гребують плагіатом і дають себе купити одіозним політичним силам.

Політологія в Україні – молода наука. З одного боку, вона значною мірою продовжує розвиватися відірвано від основних трендів світової політичної науки, за канонами звичайного історичного опису політичних подій або ж відособленого від реальності теоретизування. З іншого – під маркою «політологів» виступають політтехнологи або просто люди, які ведуть розмову про політику. Постає питання як наукових стандартів, так і стандартів морально-етичних.

Тож мета цієї книжки поділитися досвідом політолога, який займається практичною аналітикою, стикається з проблемами, що виринають у цій царині, зокрема й морально-етичними дилемами.

Грунтуючись на власному досвіді, хотілося б чесно, не приховуючи своїх помилок, розповісти про проблеми, які поставали і постають не тільки перед політологами, а й ширше – перед суспільствознавцями:

як готували в СРСР суспільствознавців (і, зокрема, «міжнародників» на факультеті міжнародних відносин Київського університету), на які компроміси треба було йти, що вдавалося відстояти, а що – ні, що означало «працювати в шухляду»;

як приходило усвідомлення того, що ти – українець і маєш право на свою мову, історію, державу, як почалося розуміння необхідності змін, як створювалися перші «неформальні» об'єднання, а згодом – Рух;

як русифіковані ідеологічні працівники ставали державниками (зокрема, в контрольованому ЦК КПУ Інституті історії АН УРСР, де свого часу працював і я), наскільки парадоксально та неоднозначно поводити себе при цьому комуністичні керівники;

як поставала політологія в незалежній Україні та Могилянці;

які спокуси чатують на політологів, як робити вибір в умовах правління Кучми, Ющенка, Тимошенко, Януковича, Порошенка та Зеленського, як зберегти честь, гідність і, якщо не об'єктивність, то бодай об'єктивізм;

що відбувається за лаштунками різноманітних ток-шоу; як пропагувати Україну у світі.

Ці знання будуть корисні молодому поколінню політологів. А також тим, хто цікавиться політикою і прагне зрозуміти, що відбувається насправді і що криється за словами експертів або ж псевдоекспертів.

Мій добрий колега по Могилянці, соціолог з дипломом Кембриджа Михайло Винницький написав блискучу і нестандартну книгу про Євромайдан, де поєднав хронологічний виклад

подій та особистий досвід учасника з порівняльно-теоретичною перспективою¹. Моя ж скромна праця – розповідь, що, хоч і написана як біографія, у хронологічному ключі, але до неї добиралися лише суспільно значущі сюжети, потрібні для розуміння суспільного тла подій. Чи я описав усе? Ні. Чи розкривав усі деталі? Теж ні. Це не підручник, де я намагаюся пояснити ключові події, навпаки, виходжу з того, що читач достатньо підготовлений, і йому не потрібна абетка або читанка з історії незалежної України. Книга – не про події, а про професійний і моральний вибір, з яким стикаєшся часто-густо в нашій професії, а тим паче на тлі глибоких трансформаційних і геополітичних змін.

Спершу назвав книжку «На шляху до свободи: дилеми українського політолога». Але змінив на більш заманливу й актуальну «Від Брежнєва до Зеленського». Більшу увагу приділив тому, чого молоде покоління не знає, а старше вже забуває. Та й президентства Зеленського не оминув, бо живу в цих реаліях і розв'язую ті самі екзистенційні, наукові та моральні дилеми.

Роки незалежності сповнили багатьох сподівань і так само гірких розчарувань. Українське суспільство прагне змін, але часто чуєш таку думку: голосуєш, виходиш на мітинги, а нічого не змінюється. На жаль, цьому підтакують і ЗМІ, і ті, хто претендує на звання еліти чи інтелектуалів: ми, мовляв, живемо в певній системі, яка сформувалася багато років тому, впродовж десятиліть, якщо не століть, а отже наш вибір обмежений (так звана *path dependence theory*). Тому кардинально вплинути на стратегічний вибір країни не зможемо.

Навіть США досі пожинають гіркі плоди кількох століть расизму, а Україна – русифікації. Та чи дає нам наша недавня історія підстави для песимізму, зневіри, сумнівів, що не зможемо змінити задану колись траєкторію розвитку? Давайте спробуємо придивитися до політичного процесу в незалежній Україні, з нашими здобутками і втратами, до нашого з вами місця в цій історії, якій вже 30 років.

У житті вже зроблено чимало, є чим прозвітувати перед Богом, і от хотілося видати цю книжку, аби поділитися своїми

міркуваннями, суперечливим досвідом, двоїстими думками. І щоб про це знали студенти, бо історія, політологія – це насправді живі науки, вони розповідають про живих людей, і в житті не все так просто, як нам уявляється. Отже, хотілося б, щоб ця історія була живою, а не просто переповіданням схем у наших підручниках. Бо хто ж іще, як не Гарань, розкаже студентам про імена «Даздраперма» (Да здравствует Первое мая), «Урюрвкос» (Ура! Юра в космосі), «Пофистал» (Победитель фашизма Иосиф Сталин), «Придеспар» (Привет делегатам съезда партии)². На цьому тлі Тракторина й Октябриня видаються високою поезією.

Дякую багатьом-багатьом і відомим, і простим людям, яких зустрів у своєму житті та які творили і творять історію. Перепрошую, що не всіх згадав у книжці через обсяг, необхідність дотримуватися сюжетної лінії і, відповідно, підбору епізодів. Але ви всі – в історії і моєму серці.

Дякую своїм безпосереднім керівникам, які були й однодумцями, – Ігорю Хворостяному з Інституту історії АН України, В'ячеславу Брюховецькому з Могилянки, Ірині Бекешкіній із Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва. Розумні, з ними можна було сперечатися, а це насправді дуже важливо.

Дякую всім, хто підтримав ідею книжки та її втілення. Спочатку цей задум схвалила Могилянка, але тоді я не зміг завершити роботу, тож величезна подяка Фонду Фрідріха Науманна за Свободу, завдяки якому ця книга і побачила світ. Дякую видавництву «Стилос» і колективу Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, який оточив мене увагою і підтримкою на завершальному етапі.

Тепер слово – за читачем. Планую і після виходу цієї книжки оновлювати свої спогади та роздуми на вебсайтах Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва та електронного архіву Національного університету «Києво-Могилянська академія»³.

I. ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ: РАДЯНЬСЬКА СІМ'Я І РАДЯНЬСЬКА ШКОЛА

Футбол: Київ проти Москви. – Сільське коріння батька і його поїздки за кордон. – Листівка з бандерівцем, який дає копняка Хрущову. – Бабуся-єврейка вчить українській. – «Політінформації» у 4 класі. – ВІА «Пісняри», «жиди», козаки й усвідомлення українства. – Висоцький і його «Антисемити». – Вчимо Леніна напам'ять. – «Неправильні» комуністи. – Дива радянської політики пам'ятників. – «Фашисти» Тіто і де Голль. – Цензурований «Кобзар». – Як я хотів воювати проти Ізраїлю. – Вступ до університету: «блат» і соціальні квоти.

Соціалізація, як відомо, починається насамперед у сім'ї та школі, і лише згодом до цього процесу долучаються вища школа та робота. Отож, спочатку про те, де і коли народився – в Києві, 1959 року. До 30 років мешкав у будинку на розі вулиць Саксаганського і Шота Руставелі (тодішня Мала Васильківська). Центр Києва, стара забудова, київські двори, Центральний стадіон, на якому грало київське «Динамо», а про забиті голи мешканців будинку сповіщало ревіння трибун. Футбол, як ми знаємо, теж елемент формування ідентичності, бо ми – не Москва, і це закладалося із самого дитинства, хоча важливість цього тоді, мабуть, мало хто усвідомлював. (А ще наш будинок стояв навскіс від Будинку кіно, що під час горбачовської «перебудови» виявилось територіально вигідним. Бо почали створюватися Рух, нові партії, і дуже зручно було ходити на всі їхні з'їзди, а на обід забігати додому).

Батько Василь – з села Чернявка, що на Вінниччині. Був музично обдарованою дитиною, і його взяли до музичного інтернату. Тому з 1930-х рр. він жив уже у Києві, не дивно, що перейшов на російську мову (коли ж приїжджали родичі з села, спілкувався з ними рідною українською). Мати Таїсія – киянка, напівукраїнка-напівєврейка, записана була у паспорті російською, і теж спілкувалася російською. Тому я – такий собі русифікований українець, бо вдома панувала російська.

Обидва діди загинули, Олексій був військовим – пропав безвісти ще на початку радянсько-німецької війни. А другий, Олександр, пережив у Чернявці німецьку окупацію, тож потрапив до сотень тисяч українців-«чорносвитників» з окупованих територій, яких одразу по звільненні від нацистів мобілізували до Червоної армії і ненавчених кинули в бій⁴. Теж зник безвісти – кажуть, десь недалеко від рідного села. Дядько Микола, який повернувся з війни без ноги, не волів згадувати про ті події. Тепер розумію, чому – це геть не відповідало офіційній картинці⁵.

Батьки працювали, а моїм вихованням займалася бабуся Соня, родом із бідної єврейської сім'ї з невеличкого білоруського містечка Сенно. Її рідними мовами були ідиш і білоруська. До Дніпропетровська, де жили її родичі (всі розстріляні нацистами), вона потрапила в 20-х рр., у період українізації, потім у Києві працювала на Центральному телеграфі, дуже добре опанувала мову. Саме вона під час мого навчання в школі допомагала мені вчити українську, писати твори українською. От такі парадокси: не батько з українських селян, а єврейка-селянка з Білорусі.

Батьки в компартії не були. Та я виховувався як людина, що мала вірити в правдивість того, що відбувалося навколо, хоча батько на малесенькій кухні регулярно слухав іноземні «голоси», затаюючи при цьому цигарку або підіймаючи чарку з друзями. Але мене він до «голосів» не підпускав. Ніколи я від нього не чув про Голодомор, який викосив Чернявку. Тепер тітка Євгенія розповідає мені жахливі речі. Похоронна команда їздила селом і забирала напівмертвих людей, казали, що поки доїдуть – ті все одно помруть.

Не чув і про його дядька, що був в армії УНР (а може, батько і сам не знав, бо за радянської влади про «петлюрівців» воліли не згадувати). Та одного разу я, ще школярик, знайшов у батька емігрантську листівку, на якій вояк-бандерівець давав копняка Хрущову, аби той забирався з України. Справа в тім, що тата як доброго музиканта-тромбоніста Павло Вірський запрошував до свого ансамблю пісні й танцю. А це був один із перших українських колективів, що почав ще за часів «холодної війни» їздити

по світу, зокрема до Великої Британії (1958 р.) та США (1962 р.), і навіть наприкінці 60-х рр. потрапив до «фашистської» (як тоді казали в СРСР) Португалії, з якою в СРСР не було дипломатичних відносин. Тож вдома були поштові листівки, марки, монети, сувеніри, і це підживлювало інтерес до географії, подій у світі. Потім знайшов і якусь із надрукованих на машинці сатиричних поезій про Хрущова⁶, а бабуся пояснювала мені, що й до чого. Вона вчила мене жити по правді й заклала отак зерна правдошукацтва. В ній самій це поєднувалося дивним чином. З одного боку, вона сама сміялася над радянськими дурощами, а з іншого – вчила вірити в радянські ідеали. Про пригнічення українства в сім'ї ніколи не йшлося.

Тож як ця зросійщена дитина поступово відчула себе українцем? З дитинства мав інтерес до географії та історії: країни, народи, історичні карти, зміни кордонів. Якось на відпочинку в селі знайшов банкноти УНР та гетьмана Скоропадського, старі монети та поштові марки, підручники з географії ще царських часів: цікаво було читати про країни, яких вже не існувало. У школі № 35 (що тоді розташовувалася на площі перед Центральним стадіоном) викладала дуже фахова вчителька історії – Кіттія Михайлівна Карачунська. Вона помічала тих, хто цікавився історією, і створила для нас «Ядро стойких любителей истории» («ЯСЛИ»). Ще в п'ятому класі, коли вивчався Стародавній світ, пропонувала нам додаткові книжки і навіть університетські підручники. Ясно, що багато чого я не розумів, але все одно було цікаво. Кіттія Михайлівна не просто водила школярів до Музею західного та східного мистецтва, що навпроти парку Шевченка, а й домовилася з керівництвом закладу, що ми вчитимемо напам'ять простенькі тексти і проведитимемо для своїх рідних і знайомих невеличкі екскурсії залами Стародавнього світу. Трохи смішно, як це учень 5 класу може провести «екскурсію», але уявіть, які ми були горді.

А ще один із дитячих спогадів – весна 1963 р., коли до Києва прибули Фідель Кастро з Хрущовим, і я з батьками пішов на площу біля Центрального стадіону, де зібрався тріумфую-

чий натовп вітати Фіделя, який за чутками мав там з'явитися. Лідери так і не прийшли. Але одна з мелодій, яку музично обдарований чотирирічний Гарань наспівував – «Марш 26 липня», не забулась і досі: «Вперед, кубинці, і Куба нагородить ваш героїзм... Хай живе Революція»⁷.

З четвертого класу я почав готувати «політінформації». Була така форма роботи на підприємствах, в інститутах і навіть у школах – там і починалася радянська ідеологія. Тоді тривала війна у В'єтнамі, я вчитував щось у газетах, виходив перед класом і розповідав про боротьбу в'єтнамського народу проти США та солідарність у боротьбі за мир. Це пробуджувало інтерес до подій у світі. Потім, коли нам видали підручники з історії України (підручники то були, а сам предмет не викладався!), з цікавістю розглядав історичні карти: Київську Русь, українське козацтво тощо. Зрозуміло, що не ставилося під сумнів, як «український народ і Богдан Хмельницький мріяли возз'єднатися з Росією». Але коли все більше читаєш про Україну (а з «Ілюстрованої історії народів СРСР» навіть дізнався, як Сагайдачний з поляками ходили на Москву), розглядаєш історичні карти – настає осмислення, що є Україна, а є Росія, і що в батька у паспорті в так званій п'ятій графі («національність») написано – «українець».

Оскільки мешкав у центрі Києва, то багато моїх друзів і у дворі, і в школі були євреями. Це від їхніх батьків і дідів я вивчив словечки та фрази, що пам'ятаю досі: «цимес», «азохен вей» чи навіть «кіш мір ін тухес»⁸. І от якось у довжелезній черзі в гастрономі⁹ почув, як одного з покупців назвали «жидом». Тоді й запитав бабусю – а чому євреїв так обзивають (у СРСР, на відміну від Польщі, слово «жид» набуло лайливого значення)? І чому ти кажеш, що ти – Софія Іванівна, хоч насправді – Ісааківна? У відповідь почув, що так краще, бо в СРСР є прихований антисемітизм. А я, малий, наполягав: казатиму, що ти – Ісааківна. Це вже потім зрозумів, що з позначкою «єврей» у «п'ятій графі» важко вступити до ВНЗ на певні спеціальності, тим більше, що Ізраїль став союзником США¹⁰, а отже, потен-

ційно євреї – «неблагонадійні». Володимир Висоцький у своїй сатиричній пісні «Антисемиты» (1964) співав:

Зачем мне считается шпаной и бандитом –
Не лучше ль податься мне в антисемиты:
На их стороне хоть и нету законов –
Поддержка и энтузиазм миллионов.

....

Им кровушки надо – они по запарке
Замучили, гады, слона в зоопарке!
Украли, я знаю, они у народа
Весь хлеб урожая минувшего года!

А возле Казанской железной дороги
Построили дачи – живут там как боги...
На всё я готов: на разбой и насилье.
И бью я жидов – и спасаю Россию!

Більшість моїх євреїв-однокласників через цей прихований антисемітизм виїхали до Ізраїлю і США, а країна втратила вагому частину того, що тепер називають «креативним класом»¹¹.

Далі я вже цікавився у тата: «Ми – українці. А чому говоримо російською мовою? Чому ти мене віддав до російської школи?». У відповідь чув: «Російська мова тобі потрібніша для майбутньої роботи». Ба більше, в 70-х рр., за першого секретаря ЦК КПУ¹² В. Щербицького від вивчення української в школі можна було відмовитися: спочатку дітям військових (які частенько переїжджали з однієї союзної республіки до іншої), а потім й іншим – достатньо було батькам написати заяву. Та я любив українську літературу, книжки про історію України, тож про це не йшлося.

У восьмому класі у мене з'явився програвач, і бабуся, яка не мала вищої освіти, але дбала про мій культурний розвиток, купувала платівки симфонічної музики, опери, принесла першу велику платівку білоруських «Піснярів» (1971). Це був один із перших в СРСР ВІА (вокально-інструментальний ансамбль), який грав фолк-рок. Завдяки цьому жанру вони мали змогу виступати на союзному рівні, бо ніхто не міг закинути, що грають західний рок,

адже це були обробки народних пісень. Платівок «Beatles», «Rolling Stones» в СРСР не було¹³, їх привозили з-за кордону, а купити можна було лише на «чорному ринку», як і джинси та інші «атрибути капіталізму». Західний рок можна було слухати на «Голосі Америки», так само, як і радянський джаз-рок ансамбль «Арсенал» чи напівпідпільну «Машину времени». Але «ворожі голоси» глушили спеціальними станціями: тільки спіймав хвилю, аж тут – «д-р-рр», ну зовсім як механічною пилюкою.

«Пісняри», як я вже потім зрозумів, багато взяли від таких джаз-рок груп, як «Chicago», «Blood, Sweat & Tears». Завдяки їхнім пісням я й познайомився з білоруською мовою. А бабуся пояснювала деякі слова. От так поступово приходило усвідомлення, що є українці, білоруси, євреї, більшість із них не говорять рідними мовами. Чому так? Тобто якісь «незручні» питання щодо міжнаціональних стосунків у СРСР почали зріти ще в дитинстві.

Читав багато історичних романів, згадую абсолютно про-радянську «Переяславську Раду» Натана Рибак, але вона все одно давала якийсь історичний, хай і тенденційний, матеріал про козаків. Потім складніший фільм «Мир – хатам, війна – палацам», знятий Довженківською кіностудією за однойменним романом Юрія Смолича. Фільм спрямований проти українських націоналістів «в часи громадянської війни», негативні там і Петлюра, і Винниченко. Проте бодай щось про них можна було дізнатися, і тоді історія вже не видавалась такою однобічною, як її подавали в СРСР. Наприклад, лідерів УНР зображали як «антисемітів», хоча Смолич згадує, що у Винниченка була дружина-єврейка. От і муляло питання: а як же він міг бути «антисемітом»?

У радянській школі вивчали статті Леніна «Пам'яті Герцена», «Партійна організація і партійна література». Нинішні студенти сміятимуться, але нас змушували завчати напам'ять уривки з тих статей. У цьому ж збірнику творів Леніна для шкіл містилися примітки, де з'являлися абсолютно незрозумілі речі. Наприклад, у виносці про Українську комуністичну партію (боротьбистів) пояснювалося, що це – «націоналістична організація». Дивно, думав я, що ж це за комуністи, які при цьому – націоналісти, якісь не-

правильні комуністи?¹⁴ Так само дізнавався про меншовиків, «децистів», «лівих комуністів», «трудоу опозицію». І всі ці «течії» були в КПРС?¹⁵ Уже в старших класах школи брав якісь університетські підручники на кшталт «Історії КПРС» (а цей курс мусили вивчати усі студенти – незалежно від фаху і того, чи були вони членами партії), і виявлялося, що КПРС весь час вела боротьбу з різними «ухилами», а ті, хто були «правильними комуністами», потім ставали «неправильними». Заборонене – приваблює: тож взяв без дозволу батьків із дому «Червоне і чорне» Стендаля і виміняв у однокласниці на «Вопросы ленинизма» Сталіна, яка була вилучена з бібліотек. Батьки вилаяли мене, а я не розумів, чому. Як на мене, обмін був дуже вигідний, адже я отримав раритет.

Нас, школярів, виводили на екскурсії до музею Леніна (хоча Ленін в Україні ніколи не бував, отож її не знав), який розміщувався в теперішньому Будинку вчителя. І тільки багато років потому дізнався, що колись це ж був будинок Центральної Ради! Натомість на Хрещатику стояли аж два пам'ятники з Леніним (пам'ятник 1977 року «Великій Жовтневій соціалістичній революції», що на Майдані Незалежності, демонтували 1991 р., а другий – на Бесарабці – достояв аж до Євромайдану).

Радянська політика щодо пам'ятників – особна тема.

1971 року на Янівському цвинтарі у Львові був знищений меморіал стрільцям УГА та УСС. За поляків у 1934 р. побудували, а радянська влада знищила. Кам'яними хрестами з могил мостили дороги. Відбудований меморіал 1998 р. містить у своїй композиції стилізовані дзвони з уламків хрестів.

на схід, у касках, схожих на німецькі? І дізнався – встановлений він на вшанування тих, хто загинув у війні за незалежність Латвії у 1918–1920 рр.

Дивувався я і скромному обеліску, який стояв в Олександрівському саду біля Кремля, але про який не розповідали екскурсоводи й узагалі мало хто знав. Не відали ми, що в 1918 р. імена 19 мислителів-соціалістів, схвалені Леніним, викарбували поверх імен царів. А що більшість із них були «немарксистки», а дехто й «антимарксистки», то навіть радянська пропаганда про цей обеліск воліла не згадувати¹⁶.

Видавалося дивним, що друге видання «Большой Советской Энциклопедии» (БСЭ) не містило статей не тільки про «українських націоналістів» і діячів УНР, а й про Троцького, Бухаріна, багатьох інших учасників «Великої Жовтневої соціа-

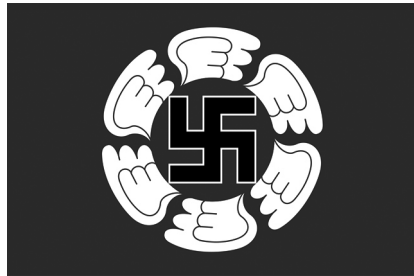
А от Монумент Свободи в Ризі знищити не наважилися. Тож я шукав відповідь: на честь якої Свободи цей пам'ятник 1934 року? І чому на одному з барельєфів вояки, що йдуть

лістичної революції», яку спочатку самі більшовики називали «Октябрским переворотом». А Тіто і де Голль називалися «фашистами», бо частина томів БСЭ була видана ще за Сталіна. Чому, думав я, адже ці діячі боролися з фашизмом? Натомість радянські туристи, які приїжджали до нейтральної Фінляндії, бачили в центрі Гельсінкі монументальний пам'ятник Маннергейму, союзнику Німеччини у Другій світовій війні.

І лише поодинокі особи знали про те, що на прапорі військово-повітряних сил Фінляндії з 1918 р. і аж до 2020 р. був присутній старовинний символ свастики.

У міжнародних оглядах на телебаченні, дайджесті міжнародної преси – газеті «За рубежом», можна було бодай щось дізнатися, чого не скажеш про новини чи телепрограми про життя в СРСР.

У тих були лише гасла: «Слава КПРС!», «Ми прийдемо до перемоги комуністичної праці!», рівень життя «неухильно підвищується» – на що народна творчість іронічно відповідала: «Прошла весна, настало лето – спасибо партии за это». На той момент уже навіть пропаганда воліла не згадувати про останнє речення третьої програми КПРС, ухваленої за Хрущова у 1961 р.: «Партия торжественно провозглашает: нынешнее поколение советских людей будет жить при коммунизме!».

Під час мого шкільного навчання ще було чимало літератури, виданої до 1972 р., тобто за часів Петра Шелеста, попередника Щербицького на посаді першого секретаря ЦК КПУ. Протягом радянської доби і, зокрема за Щербицького, низку творів Шевченка з «Кобзаря» вилучали – ті, де поет критично оцінював Богдана Хмельницького за приєднання України до Росії. Найбільше заборон припадало на твори: «Стоїть в селі Суботові», «Чигирине, Чигирине», «Якби-то ти, Богдане п'яний, тепер на Переяслав глянув», «Великий льох», «Іржа-

вещь», «За що ми любимо Богдана», «Сліпий», «Розрита могила» та ін.¹⁷ А я мав ще повну, нецензуровану збірку «Кобзаря», проте вже з коментарями, де пояснювалося, що Шевченко «неправильно» оцінював діяльність Богдана. І знову закрадались сумніви: Хмельницький – герой і Шевченко – герой. Щось тут не так, чому «неправильно оцінював»?

І чому в свідоцтві про народження дитини батьків змушували імена Орест чи Олесь записувати як «Олександр», а Лесю – як «Олександрю» або «Олену»?

З восьмого по останній, десятий, клас навчався у престижній фізико-математичній школі № 145. Пішов туди за власним бажанням, а не за рішенням батьків, які вважали мене чистим гуманітарієм. Підштовхнула до цього наукова фантастика: космічні перельоти, викривлення часу-простору. Хоча великого хисту і не мав, але вивчення фізики й надто математики сприяло логіці мислення. Клас був рівний за знаннями: всі, хто поприходилили відмінниками, протягом першого ж року навчання мусили боротися хоча б за четвірку. Це була серйозна математична підготовка. Колектив, що склався, сам процес навчання у 145-й школі сприяли критичному мисленню. Пам'ятаю дискусію про арабо-ізраїльську війну 1973 р., коли ми посперечалися з Маріком, з яким сиділи за однією партою: він казав, що пішов би воювати за Ізраїль, а я – за арабів. Наслідком на-

Лише згодом я дізнався, що за рішенням ООН 1947 р. арабська держава обіймала б майже половину Палестини (карта зліва). Але війна 1948 р. 5-ти арабських країн на знищення Ізраїлю завершилася розділом арабської частини між Ізраїлем та... Йорданією і Єгиптом, а вже потім – її повною окупацією Ізраїлем. Максимум, на який наразі може претендувати арабська держава – 1/5 території Палестини (карта справа).

вчання у фізмат школі стала моя пожиттєва повага до «фізиків» (як і до «ліриків»), до кількісних методів досліджень (забігаючи наперед скажу, що саме їх так не вистачає в освіті наших суспільствознавців).

Працювали у 145-й школі не на оцінку, а на знання, аби успішно скласти іспити і вступити на престижні натовді інженерні чи технічні спеціальності або піти на фізику, математику, кібернетику до університету. У хлопців було бажання вступити до престижних військово-інженерних училищ, куди потрапити було непросто. Це, наприклад, КВІАВУ – Київське військово інженерне авіаційне училище, або КВІРТУ – Київське військово інженерне радіотехнічне училище.

Я теж почав про це мріяти, потім зацікавився Московським командним прикордонним училищем КГБ, але у будь-якому разі на час закінчення школи мені було лише 16 років. До військового училища приймали з 17 років, оскільки треба було складати військову присягу. От тоді я і написав свого першого листа до Москви міністру оборони СРСР, маршалу А. Гречку, де просив, як виняток, дозволити вступ у 16 років. Прийшла відповідь – «Не можна». Наступного року військкомат вже мене вмовляв про вступ. Але обставини змінилися – і ось як це сталося.

У десятому класі вже навесні, напередодні випускних, учитель історії Олександр Ілліч Грибніков, знаючи про мою зацікавленість історією, запропонував: «А чому б тобі не сходити на першу для школярів олімпіаду істориків-міжнародників?». Свого часу я думав про вступ на факультет міжнародних відносин і міжнародного права (МВ і МП) Київського державного університету ім. Т. Шевченка (КДУ), але ми з батьками навели довідки й зрозуміли, що це практично неможливо, бо туди був чималий конкурс, потрібні зв'язки («блат»), і я цю мрію облишив.

Отож випадково пішов на цю олімпіаду. І ось лунає дзвінок від моєї подруги й першого кохання, яка несподівано почула по радіо: «Оголосили, що ти переміг». Виявилося, що перше

місце посів я, а друге – теж учень 145-ї школи з паралельного класу. Призом була «бібліотечка-міжнародника», чільну частину якої склали промови Леоніда Ілліча Брежнєва – 5 томів «Ленінським курсом» (які вкривалися пилом на полицках магазинів) та ще й томик «Вибраних праць», але була ще якась більш-менш читабельна література з міжнародних відносин.

Після перемоги мої шоки роздулися: «Тепер маю всі шанси вступити». За місяць швиденько почав готуватися, вчити англійську, історію, географію. І так склалося, що всі мої однокурсники вступили на фізико-математичні спеціальності, а я один пішов на гуманітарну професію – і не пройшов. Все склав на четвірки. Якби діяла система нинішнього ЗНО, може б, і вступив, але тоді екзаменатори мали списки, кому треба ставити найвищі бали.

І все ж, маючи диплом переможця олімпіади, набрався сміливості й пішов вже після іспитів до декана факультету МВ і МП Гліба Миколайовича Цветкова: «Я переміг у вашій олімпіаді, хотів би вступити на ваш факультет». А він і собі: «Ви хоч і не пройшли, але знання показали добрі, приходьте наступного року. Та ви ж «зі службовців» (тобто батьки – службовці, отже не з «класово правильних» робітників і селян, яким надавалася перевага при вступі; тоді існували негласні квоти і за соціальним станом, і за національністю, і пільги тим, хто після армії чи член КПРС тощо – О.Г.). Тож ідіть працювати робітником». Так у вступній анкеті в пункті «соціальне походження» я писав би – «зі службовців», але в пункті «соціальний стан» вже було б – «робітник».

На тодішній околиці Києва, Виставці передових досягнень народного господарства (ВДНГ, а по-народному «Випердос»), зводилися корпуси фізичного, механіко-математичного, кібернетичного факультетів КДУ. Так я пішов будувати університет і своє нове життя.

Почав працювати різноробом у бригаді мулярів, бо ж не було робітничої спеціальності. А що мав лише 16 років, то мене як неповнолітнього на важкі фізичні роботи не мали права пус-

кати. Але й на мулярів ставили лиш кваліфікованих робітників, а некваліфікованих – на відбійний молоток. Вставав рано, метра доВДНГ ще не було, треба було годину добиратися (на той час для хлопця з самісінького центру Києва це було далеченько). Але робота мені здавалась романтичною – «будую університет, до якого вступатиму»¹⁸. А вечорами вчив історію, географію, англійську.

Крім того, опинився в соціально цікавій компанії, де почував себе своєрідною «білою вороною»: єдиний із Києва, бо вся молодь була з тих, хто не потрапив до університету. На будівництві давали гуртожиток, а потім легше було вступати до університету. Хлопці всі розумні, цікаві, говорили між собою українською, і це був мій перший досвід, коли почав спілкуватися українською.

До слова, школу я закінчив майже на всі п'ятірки, крім однієї четвірки – з української. І хоч українська література з історією були з улюблених, але практики розмовної не мав. Пригадую, як підсміювалися з мене, коли казав, приміром, «розчіска», а не «гребінець».

За рік треба ж було нагадати декану про своє існування. Професор Цветков жив неподалік жовтого корпусу університету, де тоді містився факультет міжнародних відносин, і коли він біг на роботу з вулиці Горького (нинішня Антоновича), мав пройти парком Шевченка. Всі знали: хочеш з ним переговорити – треба його ловити у парку і говорити на ходу.

Отак я «виловив» його в парку Шевченка: «Добрий день, я – Гарань». І почув у відповідь: «Ну і що?». Мабуть, Гліб Миколайович за рік зовсім про це забув. Але Гарань з'явився знову – у нього був диплом переможця олімпіади істориків-міжнародників і цього разу він був вже «з робітників», тобто очевидно – вступати було легше. Склав усе на «п'ять» і з другої спроби став студентом-міжнародником.

II. ЯК НАВЧАЛИСЯ МІЖНАРОДНИКИ В СТОЛИЦІ УРСР

Моя мрія про «світову революцію». – Бути одруженим для роботи в МЗС. – «Ідеологічна робота» серед іноземців. – Читати пресу «між рядками». – 1977-й: поява «єврокомунізму». – 1979-й: «ограниченный контингент монголо-татарских войск». – Спецхрани. – Чому в КППС не сприймали Че Гевару. – Лист на захист «Машины времени». – Етнічні корені Леніна. – Диплом про троцькізм. – Особливий жанр: «лекції про міжнародне становище». – Проблема виїзду за кордон. Небезпечне питання для лектора Гараня. – «Черга» до КППС, або чому я не став комуністом. – Як КГБ вирішив зробити з мене розвідника-нелегала. – Команданте «Червоний Ісус» і Jesus Christ Superstar. – Чому я не став латиноамериканістом. – Які теми кандидатської мені порадили в Москві. – Дисертація про де Голля, Ніксона і «розрядку». – За крок до відрахування з аспірантури. – Як писати про вторгнення до Чехословаччини: «інтернаціональна допомога проти підривних дій імперіалістів». – Як я захищав цитату з Брежнєва. – Невдала спроба перейти на українську. – Як були русифіковані, а потім повернулися до української ті, хто відродив Могиланку.

На факультеті міжнародних відносин і міжнародного права КДУ тоді було три спеціальності: міжнародні відносини (МВ), міжнародне право (МП) і міжнародні економічні відносини (МЕО). Найвищий конкурс був на МВ – 10 абітурієнтів на місце, на МП – 6, і на МЕО – близько 2 (бо все-таки математику складати треба). Маючи математичну підготовку, мабуть, найлегше було вступити на МЕО. Але не було кому підказати, що економіка це цікаво. На МВ був найвищий конкурс, я не ризикнув і вступив на МП.

В один із перших днів навчання прийшов заступник декана і каже: «Одна людина піде з МВ на МП, можна помінятися, хто хоче?». Я підняв руку, бо мені здавалося, що право – це нудніше. А треба ж вивчати міжнародні відносини, розуміти, як справді рухається світова історія. Це був 1976 р., щойно відбулися «революція гвоздик» у Португалії, кінець режимів Франко в Іспанії і «чорних полковників» у Греції, розпад пор-

тугальської колоніальної імперії, весь Індокитай опинився під комуністичним контролем, партизанські рухи ширилися Центральною Америкою, кубинські війська «несли революцію» до Анголи, Ефіопії, інших країн Африки – здавалося, що це справді переддень «світової революції».

Отож вирішив, що піду на МВ, а потім ці знання знадобляться для «світової революції». Сьогодні розумію, що МП було значно практичніше, був би юристом, що стало б у пригоді в будь-якій сфері. Але став «спеціалістом з міжнародних відносин», а насправді істориком-міжнародником.

Цей факультет мав зовсім іншу функцію, ніж Московський державний інститут міжнародних відносин (МГІМО). З МГІМО таки йшли на дипломатичну службу, а навчалися там іноземці переважно із соціалістичних країн, де їх вже добре ідеологічно обробили.

Натомість більшість студентів нашого факультету були вихідці з країн «третього світу»: араби, африканці, трохи з Азії, ще з комуністичної Східної Європи та Куби. Більшість представників країн «третього світу» не були комуністами чи комсомольцями, але походили переважно з «країн соціалістичної орієнтації»¹⁹ (Народно-Демократична Республіка Ємен, Народна Республіка Конго, Народна Республіка Бенін, Сирія, Сомалі, Малі, Мадагаскар, Танзанія, Лаоська Народна-Демократична Республіка тощо) або з арабів-палестинців. Ми, «радянські», становили меншість, лише по 15 осіб із 50-ти на кожному відділенні. І мусили провадити серед іноземців «ідеологічну роботу». Особливих перспектив потрапити на дипломатичну службу по закінченні нашого факультету було мало.

МЗС Української РСР, розташоване тоді на розі нинішніх Шовковичної і Пилипа Орлика, було невеличкою установою. УРСР мала представництва тільки при ООН, ЮНЕСКО та ще кількох спеціалізованих установах ООН. Молоді дипломати практично не були потрібні, а ще для цього ти мав бути: а) членом КПРС; б) одруженим. Чому одруженим? Тому що менше шансів потрапити в «тенета кохання» з

іноземками, а відтак «перейти на бік ворога». Отож, знайти роботу за спеціальністю випускники нашого факультету практично не могли.

Наша група на площі Калініна (з 1977 р. – Жовтневої революції, нині – Майдан) на тлі пам'ятника Жовтневій революції, за ним готель під тодішньою назвою «Москва».

Наше ідеологічне «накачування» починалося ще в школі – з жовтенят, піонерів, комсомолу, і продовжувалося в університеті. Згадую, який був гордий, коли пов'язав піонерську краватку, а потім причепив їй комсомольський значок. Звичайно, вже в школі підлітки бачили, що життя відрізняється від красивої картинки про соціалізм і добробут, стикалися з неправдою в житті, навіть іноді читали про це в газетах. Одним із таких трохи вільніших, критичніших видань, що влаштовувало різноманітні культурні дискусії, була московська «Литературная газета» (Спілки письменників СРСР). Ця критика, звісно, не стосувалася основ соціалістичного ладу. На зборах будь-якого колективу треба було голосувати за «почесну президію у складі Політбюро ЦК КПРС на чолі з Генеральним секретарем Леонідом Іллічем Брежнєвим». Розрив між тим, що говорилося вдома, в школі та на роботі, ставав дедалі очевидним. А за політичний анекдот можна було втратити роботу.

Чи люди розуміли, що «прогнило щось у Данським королівстві»? Хтось ще щиро вірив (бо не було з чим порівняти, за кордон виїжджало обмаль людей), хтось розумів, але обмежувався слуханням «ворожих голосів» на кухні (часи Сталіна все-таки минули). Вийти з відкритим протестом здатна була лише жменька сміливців, бо це означало щонайменше звільнення з роботи, або ж в'язницю чи табори. На це здатні були одиниці.

Історія впливає на нашу з вами поведінку. Масові репресії, війни, голодомори, постійні кампанії проти «українського буржуазного націоналізму» – все це позначилося на свідомості українців. Адже, за деякими оцінками, у відсотковому співвідношенні українці (після євреїв) у ХХ ст. постраждали чи не найбільше серед європейських націй²⁰. Прагнення вижити самому і своїм дітям змушувало пристосовуватися до системи (звідси почасти й стереотип «хитрого хохла»).

Відсотково українці дали й чи не найбільший показник у правозахисному, дисидентському русі в СРСР²¹. Пригадую, як на зорі «перебудови» Іван Драч порівняв Нельсона Манделу та Левка Лук'яненка, який також провів в ув'язненні понад чверть

століття (після того, як 1961 року був засуджений до смертної кари за пропаганду виходу України із СРСР – права, формально передбаченого Конституціями і СРСР, і УРСР). Дроч тоді казав, що, на відміну від Лук'яненка, Манделу знає цілий світ: його перевага в тому, що той – «темношкірий». Тому в контексті боротьби з апартеїдом і колоніалізмом про нього знали і на Заході, і за «залізною завісою» «соціалістичного табору»²².

На факультеті міжнародних відносин, контактуючи з іноземцями, ми стикалися з дещо іншим поглядом на нас самих. Іноземці, прибуваючи до СРСР із країн «третього світу», проїздили через капіталістичні країни, через ту саму Європу. Вони могли порівняти, як жили люди за різних систем. Привозили джинси, продавали їх тут, платівки рок-музики, яких ми були позбавлені. Іноземні студенти бачили радянське життя і економіку тотального дефіциту, іноді спекулювали, купували дівчат легкої поведінки й дехто міг поводитися доволі нахабно в гуртожитках. Могли зачепити радянського студента, розмахувати руками перед ним, а наші не могли відповісти. За бійку можна було вилетіти з університету, бо ж мала панувати «інтернаціональна дружба».

Але в спілкуванні з іноземцями були й свої плюси. Міжнародники мали другу спеціальність – перекладач іноземної мови, тож у книжках, які вони привозили, можна було прочитати інші трактування, зокрема з міжнародних відносин. Ми проходили практику в «Інтуристі», де розповідали англійською про столицю УРСР. А туристи ставили запитання, на які ми часто не мали відповіді²³.

Готуючись до занять з англійської, нам треба було читати оригінальну англійську пресу. Газету «Moscow News», що видавалася в СРСР, писали або перекладали співвітчизники, тобто це не були native speakers. Щоб читати справжньою англійською, купували видання британських комуністів «Morning Star», хто вивчав французьку – читали «L'Humanité». І отут виникали цікаві ситуації.

Ці комуністичні газети фінансово підтримував Радянський Союз, який і закуповував частину накладу. Але вони повідомляли

й про неприємні для Москви речі (наклад таких номерів міг вилучатися і не потрапляти до газетних кіосків). Навіть англійські комуністи, які були ортодоксальними, а тому слабенькими, і майже цілковито підтримували СРСР, все ж згадували про дисидентів та їх переслідування. Або ж на смерть Мао Цзедуна в 1976 р. «Morning Star» опублікувала чималу добірку матеріалів про нього, де трактування не збігалось з радянським. Праця «Єврокомунізм і держава» (1977) лідера іспанської компартії Сантьяго Каррільо була наявна лише у так званому «спецхрані» (про це нижче), а французька «L'Humanité» про це писала – бо «єврокомунізм» проник і в середовище французьких комуністів²⁴.

Цікаво було порівнювати виступи зарубіжних гостей на з'їздах КППС, бо можна було читати «між рядками». Коли керівники компартій нахвалявали СРСР, їхні виступи газета «Правда», орган ЦК КППС, друкувала повністю, а виступи тих, хто критикував, скорочувала. Іноді це було лише кілька абзаців переказу промови із загальними словами на кшталт: виступив лідер італійських комуністів Енріко Берлінгуер (один із провідних «єврокомуністів») і наголосив на значенні боротьби за мир. Але начисто випадала незгода Берлінгуера з утисками дисидентів або введенням радянських військ до Афганістану.

Усіх нас за місцем роботи чи навчання змушували передплачувати партійну і комсомольську пресу. Аби мати щось корисне, я передплачував журнал «Проблеми мира и социализма». Це було спільне теоретичне видання кількох десятків компартій із штаб-квартирою у Празі²⁵. Там справді точилися дискусії, зокрема щодо «єврокомунізму», з'являлася хоч якась критика СРСР. Інакше кажучи, треба було знати, що читати і вміти читати «між рядками».

Важливими для усвідомлення радянського інтервенціонізму стали події в Афганістані. Адже вони відбулися одразу після ісламської революції в Ірані (1979), коли ісламський рух показав свою силу, вигнавши шаха й американців з Ірану. Як тому раділа радянська пропаганда! Але менш ніж за рік потому старці з Політбюро ЦК КППС ввели війська до Афганістану.

Звичайно, будь-яка розумна людина усвідомлювала, що Кремль зіткнеться в Афганістані з тим самим ісламським фактором. Та керівництво СРСР пішло на цей фатальний крок.

За офіційною пропагандою, на прохання нового афганського уряду Бабрака Кармаля (його попередника Хафізуллу Аміна радянський спецназ просто вбив) «был введен ограниченный контингент советских войск». У відповідь на це з'явився злий жарт: виявляється, на Русі монголо-татарського ярма не було, тому що руські князі звернулися до монголо-татар із проханням вести «ограниченный контингент монголо-татарских войск».

Ідеологічна боротьба, яку вів Радянський Союз, мала багато несподіваних нюансів. От, наприклад, під час конфронтації з Китаєм у СРСР почали видавати мемуари радянських дипломатів або виступи емігрантів з Китаю, які критикували маоїстську тоталітарну систему. Передмови до всіх цих видань буквально волали: «Це – зрада ідеалів комунізму, це – диктатура!». Проте, коли читаєш цю критику, починаєш розуміти, наскільки маоїстський Китай нагадує Радянський Союз часів Сталіна.

Щоправда, коли читав «451° за Фаренгейтом» Рея Бредбері (якого видавали в СРСР) або дивився на початку «перебудови» фільм Pink Floyd «The Wall», то перше порівняння зображеного в цих творах було з фашизмом, «буржуазною державою». Вже потім збагнув, що йшлося про будь-який тоталітаризм, зокрема комунізм.

Окремо згадаю про «боротьбу з українським буржуазним націоналізмом». Стандартні назви безлічі книжок і брошур: «Украинский буржуазный национализм – злейший враг украинского народа», «Союз тризуба і зірки Давида». Вже пізніше дозріли знання, що українська буржуазія була нечисленною, а в українському національному русі початку ХХ ст. домінували соціалістичні, народницькі настрої. Ба більше, Ленін чітко розрізняв «націоналізм гноблячих націй» – тому «великорусському шовинизму об'являю бой не на жизнь, а на смерть» (т. 45, с. 214), і «націоналізм пригноблених націй», у якому він бачив і позитивні моменти:

«В каждом буржуазном национализме угнетенной нации есть общедемократическое содержание против угнетения, и это-то содержание мы безусловно поддерживаем» (т. 25, с. 275–276).

«Необходимо отличать национализм нации угнетающей и национализм нации угнетенной, национализм большой нации и национализм нации маленькой. По отношению ко второму национализму почти всегда в исторической практике мы, националы большой нации, оказываемся виноватыми в бесконечном количестве насилия...

Поэтому интернационализм со стороны угнетающей или так называемой «великой» нации (хотя великой только своими насилиями, великой только так, как велик держиморда) должен состоять не только в соблюдении формального равенства наций, но и в таком неравенстве, которое возмещало бы со стороны нации угнетающей, нации большой, то неравенство, которое складывается в жизни фактически» (т. 45, с. 358–359).

І не дивно, що шовініст Сталін зазначав «недоліки» Енгельсової «Зовнішньої політики російського царату», а гостро-критична стаття Маркса про «Московію» і Петра І вийшла в СРСР лише 1989 р.!

Взагалі, найцікавіше читалася «критика буржуазних фальсифікацій» – завдяки книжкам з цими «модними» назвами можна було хоч дещо зрозуміти, про що ж писали «фальсифікатори».

Нинішнім студентам варто нагадати, що переважної більшості західних книжок із суспільних наук (політології в СРСР не було, а був предмет «науковий комунізм», замість релігієзнавства – «науковий атеїзм») або просто не було у бібліотеці, або вони зберігалися в «спецхрані» (тобто відділах бібліотек, які можна було відвідувати за спецдозволом керівництва університету). Особливо це стосувалося книг про Україну або авторства «українських націоналістів». (цікаво, що у московських бібліотеках деякі праці Грушевського були у відкритому доступі). Та навіть те, що потрапляло до радянської пропагандистської літератури, давало поживу для роздумів.

Як людина молода, активна та ще й з вірою в комуністичні ідеали, я зацікавився Че Геварою. Студенти-кубинці подарували мені значок із зображенням Че, і я з гордістю його носив, попри допитливість парторга курсу: «А для чого це тобі?».

Тріумф революціонера, трагедія диктатора

Я ровесник кубинської рє повідали мені, як я нас тоді в СРСР «Марш 26 липня e Cuba primera nuestro herois ці, і Куба прославить наш герс мого дитинства – натови, ні стро і Хрушова на площі між армійської і Республіканск так і не приїхали, але почутт були ширими, бо революції повертав надії на торжество і адволаті після відлиги, ще уваж:

Куба вистояла у протибор при намаганні кубинців, стів Латинській Америці не мало лній гине легендарний Че Гев до соціалізму в Латинській А реалістично. У 1970-му прези, рано від Народного фронту Альєнде, однак через три рои том у руках, захищаючи през пугчистів Пиночета.

Але Кастро таки взяв репат Америці, а в Африці. У 1975 і ти допомогли вистояти марк Анголі, розбивши біля анголь лених воєнів тоді ще расист канської Республіки. Через тр мія допомагає союзнику СРС режиму Ібраїлі – зберегти ці іще від нападу іншого союзн ського диктатора Сіада Барре нарешті досягає успіху і в Лє Нікарагуа марксистський Ф визволення імені Сандіно піс би стоїлає прогнозний режє Ця перемога вітається дещ в усьому світі, зокрема й зі соціал-демократичними уряд тинської Америки зростає. Б ків по факультету міжнародни го університету (і я в тому чи спеціалізацією саме цей континент, записуються на

навчання іспанської на португальської мов. Незважаючи на світовий культ Че Гевари, який инована і в Африці, і в Латинській Америці і зрештою, віддав за революцію життя, дістати його зображення в СРСР було надзвичайно важко. Коли студенти-кубинці подарували мені значок Че, і я його носив його в університеті, партторг постійно підхоплював і запитав: «Нічого ти з ним носиш-

■ Олексій ГАРАНЬ
професор політології НаУКМА,
доктор історичних наук

при владі.

Але його люблять у Латинській Америці, навіть ітінсектували на чолі з Марксом, автором «Оссні патріарха». Бо Фідель став символом успішного опору США. Маленька Куба вистояла. Ба більше – безпосередньо кубинська революція зрештою змінила підхід США до Латинської Америки, зробивши його плучківним. І поступово на зміни диктатурам, якими був увалений цей континент.

Моє захоплення кубинською революцією. Зробив я і значок з Фіделем Кастро (вирізає його зображення з газети «Правда»). На тлі моєї пізнішої статті про Фіделя (2008).

Бо Че Гевара, на відміну від Фіделя (який перетворився на комуністичного диктатора), радянським офіціозом не сприймався. Своїм життям він показав, що можна не погоджуватися з тим, як живе компартійна еліта, яка зажерлася, і що можна свідомо жертвувати своїм життям заради «світової революції». Це тепер ми знаємо, що ця постать неоднозначна, бо після перемоги кубинської революції він очолював в'язницю у Гавані й видавав накази про розстріли, а вже згодом намагався запалити

серця болівійських селян революцією, на яку ті геть не чекали. Проте його революційний ідеалізм і героїзм не могли тоді не захоплювати, що в СРСР не віталось. Була біографія Че Гевари в серії «Жизнь замечательных людей», але дістати її було майже неможливо (тому я придбав радянський переклад цієї книги англійською).

Попри нелюбов до організаційної роботи, мене весь час до неї долучали або я сам долучався (забігаючи наперед, зауважу, що так було і з Народним Рухом, і з Києво-Могилянською академією). Тож певний час на своєму студентському курсі я відповідав за «інтернаціональну роботу». Звичайно, багато було формальної, бюрократичної «дурні» для «галочки» – цього вимагало від комсомолу партійне бюро, аби підтримувати радянську догму про «інтернаціональну дружбу». Але іноді цікаво було організовувати якісь спільні заходи з іноземними студентами, наприклад тими самими кубинцями. От вони і продавали на студентському аукціоні майку з Че Геварою (в СРСР тоді таких не було) і, знаючи, що я її неодмінно куплю, зумисне розганяли ціну, вдаючи з себе учасників аукціону. Вже пізніше ми з другом самі виготовили трафарет і за допомогою балончика з фарбою нанесли зображення Че Гевари на футболку. Я потім гордо носив її, бо таких ніхто не мав.

«Комсомольская правда», орган ЦК ВЛКСМ (Всесоюзна Ленінська комуністична спілка молоді), друкувала листи на захист американських комуністів, за мир, за ядерне роззброєння. Я щиро збирав підписи під тим, а один із моїх викладачів запитав: «Ти що, в це справді віриш?». Відповів: «Може, це й не ефективно, але ми маємо висловити свою позицію». І знову в юнацькій свідомості поєднувалися з одного боку – наївна віра у краще, а з іншого – відчуття, що в СРСР щось відбувається не так.

Десь у 1981 р. в «Комсомольській правді» з'явилася стаття про поневіряння ветерана війни в Афганістані, який став інвалідом і якому радянська бюрократія не надала допомогу. І от на загальнофакультетських комсомольських зборах я вийшов на трибуну і кажу: «Давайте засудимо тих комсомольських

функціонерів і напишемо листа, як насправді треба ставитися до ветеранів Афганістану!». На мене подивилися, як на дивака. Проте за місяць прийшла офіційна вказівка з Москви – відреагувати на цю статтю. І тоді факультетські комсомольські функціонери вже самі мене знайшли: «Напиши листа до «Комсомолки» про правильне ставлення до ветеранів афганської війни». Отакої! Щоправда, я відповів, що писати на замовлення не вмію і що свою думку вже висловив.

А ще 11 квітня 1982 р. «Комсомольская правда» надрукувала статтю із засудженням «Машины времени» під назвою «Рагу из синей птицы» («Синяя птица» – популярна пісня «Машины»). У ній йшлося про «неправильний» ідеологічний вплив їхніх творів на молодь. Вперше «Машина времени» приїжджала до Києва і виступала в Палаці спорту 1980 р., тобто в останні роки брежнєвського «застою» – це було щось проривне, альтернативне, справжній ковток вільного повітря і самовираження. Тому я і написав листа у «Комсомолку» на захист «Машины». Виявилось, що такі листи надходили пачками – стаття, як це часто бувало з радянськими пропагандистами, мала абсолютно зворотний ефект.

Ще був один епізод, пов'язаний із «Машиною». У військових таборах після 4 курсу, попри наполегливі прохання нашого офіцера не виконувати на концерті самодіяльності пісню «Битва з дураками», ми все ж її заспівали, після чого мене змусили ще й надати рукописний текст цього твору і призначили «два наряди по господарству поза чергою». І все через рядки:

Когда последний враг упал / Труба победу проиграла.
Лишь в этот миг я осознал / Насколько нас осталось мало²⁶.

Я тоді охоче їздив до Москви, мене приваблював цей мегаполіс, музеї, бібліотеки з іноземною літературою, театри, де дихалося наче вільніше, ніж у Києві, в якому через «боротьбу з українським націоналізмом» все потрапляло під жорсткий ідеологічний контроль. Згадую, як у Києві не дозволили до прокату сатиричний фільм Е. Рязанова «Гараж». Тож опинившись з дру-

гом-економістом Володимиром Карасьовим (моїм майбутнім заступником декана у Могілянці) в Криму, де цей фільм показували, ми бігали його переглядати кілька днів поспіль²⁷.

А під час виступу перед студентами КДУ Ігоря Шведова, київського письменника і виконавця циклу моноспектаклей «Ленініана. XX сторіччя», я вперше почув про те, що в жилах Леніна, крім російської крові, текли німецька, шведська і чи то калмицька, чи то чуваська (згадують і про можливі єврейські корені). Здається від Шведова я дізнався і про те, що Ленін вчився в гімназії, де директорствував батько Керенського, уряд якого він повалить у 1917 р. (і лише зараз я прочитав, що саме цей директор дав рекомендацію Леніну – брату страченого учасника замаху на царя – для вступу до Казанського університету).

В університеті мене вабили такі ідеологічні течії, як «єврокомунізм» або інші, які прагнули реформувати соціалізм. Коли настала пора писати диплом, визріла ідея написати про Л. Троцького. А що я сам вірив в ідеали комунізму, то вважав, що найбільша загроза йде не з боку антикомуністів, а тих, хто «підриває комунізм зсередини»²⁸. От і вирішив розкритикувати позицію троцькістів щодо «ленінської концепції мирного співіснування СРСР і Заходу». Та ніхто з викладачів не хотів братися за наукове керівництво цією темою. Зрештою, погодився Михайло Володимирович Кірсенко, який блискуче читав нам історію міжнародних відносин (потім уже як декан-організатор факультету суспільних наук я запросив його 1992 р. до викладання в Могілянці). Щоправда, ми з ним дуже хитро зашифрували тему, замінивши її з «Критики троцькізму» на «Критику ліворадикальних концепцій політики мирного співіснування». А вже в самому дипломі йшло роз'яснення, що з-поміж цих концепцій критикуватиметься не маоїзм чи інші, а саме троцькізм. Тоді я поїхав до Москви, до спецхрану ІНИОНу (Інститут научної інформації по общественным наукам), прочитати біографічну трилогію про Троцького, написану Ісааком Дойчером. Але її там теж не було – надто небезпечна тема для радянського режиму! Та зберігались якісь сучасні троцькістські журнали,

біографія Сталіна авторства Дойчера. А ще знайшов у Москві у відкритому доступі якусь частину західної літератури з міжнародних відносин (хоча більшість – у спецхрані), втім, у Києві такі книжки навіть у спецхрані можна було полічити на пальцях.

Для кращих студентів-міжнародників звичною практикою були виступи в трудових колективах з лекціями про міжнародне становище (6 карбованців за лекцію, коли зарплата молодого інженера становила 100! Кандидат наук мав за лекцію 10, а доктор – 15 крб). Підприємства зобов'язані були через Товариство «Знання» замовляти лекції для своїх працівників. Розповісти щось цікаве про внутрішню політику в СРСР було неможливо. А от лекторам-міжнародникам дозволялося оповідати трохи більше, ніж офіційній пресі, аби зацікавити слухачів.

Звичайно, пропагандисти не могли не вішати ідеологічної локшини на вуха слухачів, але завдяки їхнім лекціям про міжнародне становище ми дізнавалися дещо більше. Скажімо, що в Афганістані введенню радянських військ передувала боротьба двох марксистських фракцій Народно-демократичної партії Афганістану. У 1973 р. короля країни усунув його кузен Мухаммед Дауд, який проголосив Республіку Афганістан. Але у 1978 році обидві марксистські фракції об'єдналися заради усунення Дауда і проголошення Демократичної Республіки Афганістан (ДРА). Дауда вбили, і невдовзі розпочалися репресії фракції «Хальк» проти фракції «Парчам». Та вже у вересні 1979 р. першого очільника ДРА «халькіста» Таракі задушили подушкою за наказом його соратника Аміна (теж з фракції «Хальк»). Той звертався потім по радянську допомогу, але його теж убили – вже радянські десантники. Це сьогодні описують війну в Афганістані як збройний конфлікт американців та їхніх союзників із «Талібаном», забуваючи, що до 1978 р. це була нейтральна, спокійна країна, яка підтримувала добрі стосунки з СРСР, де працювало багато радянських радників, викладачів і геологів. Але спроба старців у кремлівських кабінетах поширити свою сферу впливу та «побудувати соціалізм» у цій відсталій країні призвели до війни, що триває й досі.

Працюючи над цією книгою, я вперше побачив червоні прапори і герб ДРА періоду 1978–1979 рр. і жахнувся – абсолютна схожість із символами союзних республік СРСР. І це в мусульманській, нейтральній країні. Справжнісінький лівацький авантюризм. Заради справедливості зазначу, що після краху Таракі–Аміна та введення радянських військ цю політику спробували пом'якшити, але й новий герб нагадував радянський і увінчувався червоною зіркою, яку прибрали лише 1987 р. (*кольор. ілюстр., I*).

У роки студентства мені не вдалося поїхати за кордон. Частково це було випадковістю, адже здебільшого їздили в будівельні студентські загони до Східної Німеччини, Чехословаччини, Польщі, а я замість цього поїхав у будзагін «Чумаки» до Туви (нині – «Тыва»)²⁹. Здавалося, що там романтичніше, бо Кизил, столицю Тувинської АРСР, за радянських часів визначили як географічний центр Азії, а в 1921–1944 рр. існувала буферна держава Танну-Тува, а потім – «Тувинська Народна Республіка»³⁰.

Згодом студент Гарань двічі оформляв документи за кордон: на ознайомчу поїздку до Західної Німеччини і як перекладач до країни «третього світу», але так нікуди і не поїхав.

Навіть безпартійному, щоб поїхати за кордон, треба було отримати характеристику за підписами так званої «трійки»: голів підприємства, парткому та профкому (а комсомольцю – ще й голови комсомольського осередку), пройти співбесіду у «виїзній комісії» в університеті, а потім у закордонному паспорті ставили печатку «дозволено виїзд за кордон»!

Нинішньому поколінню студентів, які вже побачили світ, розповідаю, що вперше виїхав за кордон, маючи під 30 років і захистивши дисертацію з американо-французьких відносин з питань «розрядки міжнародної напруги». Хоча сам не був ані в США, ані у Франції, навіть у соцкраїні, а тому під час своїх лекцій найбільше боявся запитання: а в якій країні ви були востаннє?

Наближалося завершення університету й визрівала проблема працевлаштування. Вступ до КПРС відкривав кар'єрні можливості, й на 4–5 курсах студенти почали подавати заяви до

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А

младшего научного сотрудника Института истории АН УССР
ГАРАНЬ АЛЕКСЕЯ ВАСИЛЬЕВИЧА

Гарань А.В., 1959 г. рождения, украинец, член ВЛКСМ с 1973 г., комсомольский билет № 10504523, образование высшее, окончил факультет международных отношений и международного права КГУ в 1981 г.

Тов.Гарань А.В. работает в Институте истории АН УССР с апреля 1985 г. в должности младшего научного сотрудника Отдела зарубежной историографии и проблем идеологической борьбы.

Производственные задания выполняет качественно и в срок. Имеет 6 публикаций. Им подготовлены также аналитический обзор для "Истории классов и социальных слоев УССР", три справки для директивных органов, сделано выступление на республиканской конференции по критике буржуазных трактовок истории КПСС. Систематически работает над повышением своего научного и политического уровня. В 1985 г. защитил кандидатскую диссертацию. Является ученым секретарем сектора проблем идеологической борьбы.

Тов.Гарань А.В. совмещает производственную деятельность с активной общественной работой. Является членом комитета комсомола, совета молодых ученых, бюро первичной организации общества "Знание" Института, бюро секции лекторов-международников Печерского районного отделения общества "Знание", руководителем секции комсомольской политической при Печерском райкоме ЛКСМУ. Регулярно выступает с лекциями перед трудящимися г.Киева.

По поручению партбюро Института выполняет обязанности старшего агитатора избирательного участка по выборам в городской и районный Совет народных депутатов.

Тов. Гарань А.В. политически грамотен, морально устойчив, пользуется авторитетом в коллективе.

Характеристика выдана в связи с избранием тов.Гарань А.В. на должность научного сотрудника отдела зарубежной историографии и проблем идеологической борьбы.

Директор
Института истории АН
Украины АН УССР

Секретарь партийного
доктор исторических наук

Председатель профкома
доктор исторических наук

Секретарь комитета комсомола.

Б.М.Кондуров

И.М.Кулинич

П.П.Панченко

С.А.Козин

Стандартна радянська характеристика: у наведеному зразку – на посаду наукового співробітника Інституту історії.

лав компартії. Я – теж, але з ідеологічних міркувань: вважав, що деформації соціалізму можна виправити. Нас поставили «в чергу» – існувало таке поняття, як «черга до компартії»! Вступати до неї було легко, якщо ти – робітник, колгоспник або служиш в армії. Інша річ – якщо ти представник інтелігенції, тим більше студент. Брало не всіх, треба було довести відданість «справі партії» – демонструвати лояльність до начальства, «вислужуватися» або ж бути синком впливових батьків – «блат» існував навіть у цьому. Тож у мене не склалося. Забігаючи наперед, скажу, що мені запропонували вступати до компартії в 1991 р., вже коли я працював в Інституті історії, а СРСР котився до розпаду. Навіть тоді були люди, які на запитання «Чому?» стандартно відповідали: «Хочу бути в перших лавах боротьби за світле комуністичне майбутнє». Та коли вже відкрилася інформація про злочини комуністичної системи, я, зрозуміло, відмовився.

Коли я закінчував школу, у мене виникали думки про роботу в КГБ для «боротьби зі шпигунами». Я навіть завітав до приймальні КГБ на вул. Володимирській, але мені сказали: «Ідіть вчіться, ми вас знайдемо, якщо буде потреба».

Десь на 1–2 курсі, можливо, відбувся непрямий контакт з КГБ. Мій друг по будівництву університету Сашко Яковлев не вступив того року й пішов служити до армії. Згодом у своїх листах він викладав якісь філософсько-спортивні системи (щось на взірєць кунг-фу), які мали вести до самовдосконалення та поліпшення суспільства. Це також виходило за рамки офіційної ідеології. Якимось мій батько запитав: «Що твій друг тобі пише?». З відповідних органів його «попередили», що син може опинитися в специфічній ситуації. Батько змусив мене знищити листи. Пам'ятаю, як ми пішли на Черепанівську гірку біля Центрального стадіону і спалили там цю «кореспонденцію». Сашко повернувся з армії, вступив до Інституту легкої промисловості, але наша дружба якось припинилася. Хотів би його зараз знайти, але контакти втрачені.

На четвертому курсі мене викликали на розмову до «спецчастини» університету і запропонували не просто роботу в КГБ,

а піти на навчання до Москви і стати розвідником-нелегалом. Отакої! Очевидно, приваблювали мої знання та бажання творити «світову революцію». Я погодився, пройшов необхідні перевірки, психологічні та логічні тестування, а також на хист до вивчення іноземних мов – спочатку в Києві, згодом у Москві. Насправді я відчував, що не в моєму характері займатися оперативною діяльністю. Дивно, що це не помітили психологи, які випробовували мене на «детекторі» і в Києві, і в Москві. Я віддавав перевагу аналітичній роботі в спецслужбах, але мої опікуни бачили мене в іншій ролі. Тож їх стурбували мої юнацькі почуття до дівчини-тувинки, бо супутницю життя майбутнього нелегала мабуть планували підшукати у самій спецслужбі.

Але раптом – відбій. Брат мого друга дитинства, єврей, емігрував до США, і в цьому побачили небезпеку – «тебе можуть опізнати». Теж дивно: бо я навчався в оточенні іноземців, зустрічався з іноземними студентками. Зрештою, випускний фотоальбом «розлетівся» у різні точки світу. Цікаво, чи працював хтось зі студентів-іноземців на західні спецслужби, невже ті прогавили такі можливості? Але це не завадило КГБ зупинитися на моїй кандидатурі. Невдовзі вони таки вирішили, що знайомий дитинства у США – не перешкода і можна продовжувати просувати мене до навчання у Москві.

А потім стався болючий для мене момент. Після четвертого курсу я пішов у турпохід на плотах по сибірській річці Ока, притоці Ангари. У нас склалася інтелектуальна компанія і цікаве спілкування вечорами біля багаття. Серед нас був хірург Михайло Шор-Чудновський, який не приховував своїх дисидентських поглядів. Мене він називав «оголтєлым коммунистом», а в мені його слова сіяли зерна сумніву. Це відчули мої опікуни: «Виклади на папері, ми використаємо це у коригуванні політики держави». Я був такий наївний, що це зробив. Михайла викликали до органів. Наскільки мені відомо, це не вплинуло на його становище, бо своїх поглядів він і не приховував – принаймні я сподіваюся на це. Сьогодні він живе у Німеччині. А ця історія тягарем висіла на мені.

Вісім українців та ще в них... **РЕЖИМУ**
ПАТРОНАТІ
Сторона в СРСР і в Україні... **ПОЛІТИЧНА ДЕГРАДАЦІЯ**

Вісім українців та ще в них... **РЕЖИМУ**
ПАТРОНАТІ
Сторона в СРСР і в Україні...

УСІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ — В ОДНІЙ КНИЖІ

Українська партія... **УСІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ — В ОДНІЙ КНИЖІ**
Українська партія... **УСІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ — В ОДНІЙ КНИЖІ**

Українська партія... **УСІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ — В ОДНІЙ КНИЖІ**
Українська партія... **УСІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ — В ОДНІЙ КНИЖІ**

Два тижні 1989-1991

СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»

Михайло, тебе люблять на майдані... **СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»**
Михайло, тебе люблять на майдані... **СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»**

Михайло, тебе люблять на майдані... **СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»**
Михайло, тебе люблять на майдані... **СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»**

Михайло, тебе люблять на майдані... **СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»**
Михайло, тебе люблять на майдані... **СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»**

Михайло, тебе люблять на майдані... **СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»**
Михайло, тебе люблять на майдані... **СПОВІДЬ НЕВДАХИ-«ШТИРЦІЦА»**

Тож я її виклав у невеличкій замітці «Сповідь невдахи-«Штирціца»», яку надрукував під псевдонімом і змінив інші імена у львівській «Молоді Галичині» 19 вересня 1991 р. Парадоксально, що ця замітка виїшла на одній шпальті з рецензією на мою «Україну багатопартійну».

Особисто Михайлу я про це так і не сказав — було соромно. Іронія долі звела мене з його донькою, яка зі своїм чоловіком Мартіном Малеком, австрійським політологом, видавала книжку до 20-річчя розпаду СРСР, до якої я написав розділ про Україну.

Через мою інформацію органи вирішили поспілкуватися про Михайла й з деякими іншими учасниками турпоходу. Від них я про це і дізнався. Розлютився і написав щось на зразок заяви про своє обурення таким використанням моїх думок. Та заяву приховали і я, очевидно, мав такі потрапити до органів — не уявляю, що далі сталося б, враховуючи мою емоційність і правдошукацтво.

Золотобудування по-діпродзержинськи

Дипломатична мовою... **Золотобудування по-діпродзержинськи**
Дипломатична мовою... **Золотобудування по-діпродзержинськи**

Дипломатична мовою... **Золотобудування по-діпродзержинськи**
Дипломатична мовою... **Золотобудування по-діпродзержинськи**

С. ПАРЧЕНКО

Але мене вирішили перевірити в обстановці, наближеній до «бойової». Повідомили, що втік небезпечний кримінальний злочинець на прізвисько «Сіва», який переховується в Криму і планує втекти за кордон. І от я як людина немісцева (бо місцевих спецслужбистів, мовляв, знають), приїхав начебто з Москви знайти Сіву і передати йому закордонний паспорт від іншого авторитета «Міки». Я, щоправда, попереджав, що Москву не так добре знаю і в розмові можу легко спалитися. Однак після захисту диплома мене того ж дня відправили літаком до Сімферополя. Далі було все як у шпигунських романах: лежачи перевозили в машині спецслужб (аби мене ніхто не бачив), зустріч з місцевим криміналом, аби вийти на Сіву (запитали: «Чи вставив Міка зуби?»), – пам'ятаю, як душа пішла в п'ятки, і я щось промимрив: «Лікує»), а потім – «стрілка» у лісі з Сивою, який вийшов до мене з важкою гирькою. Після цієї зустрічі мені повідомили, що оперативники його «успішно затримали». Випробування я пройшов, це вже потім зрозумів, що то все було інсценовано, так само як і дзвінки повій у мій готельний номер – занадто багато нестиковок мала ця історія.

Але тоді я цього не збагнув. Пережите відчуття небезпеки призвело до серйозного нервового стресу. Опікуни не повірили і ще раз відправили на комісію до Москви. Але я вже наполягав, що емоційно до цієї роботи непридатний. Пояснив, що можу працювати лиш аналітиком – але в цьому амплуа я чомусь був нецікавий.

Коли створювався Рух, старі знайомі з КГБ знов на мене вийшли. Одначе тепер я їм чітко відмовив. Цікаво, що за пару років перед цим на мене вийшло ще й ГРУ з пропозицією змінити військову спеціальність і поповнити їхній резерв. Для мене це стало ще одним свідченням, як і ГРУ, і КГБ припускаються елементарних кадрових помилок, коли звертаються до психологічно вразливої людини, яка ще й так багато контактувала з іноземцями під час навчання. Та резерв – не діюча служба, тож вирішив трохи «погратися». Мені змінили військову спеціальність («військового перекладача»), викликали як військово-

зобов'язаного на перепідготовку і протягом місяця вчили якись навичкам передавати через схованки інформацію, приймати радіоповідомлення. Згодом, коли вже йшло до розпаду СРСР, приїхав «грушник» із Москви і запитав, як я себе поводитиму в цій ситуації. Я тоді сказав, що якщо Україна вийде з СРСР, то з ними не співпрацюватиму. На цьому все й скінчилося.

Уже коли в Могилянці за часів Кучми ми заснували Центр досліджень національної безпеки³¹ (трансформований потім у Школу політичної аналітики), до мене завітав спецслужбіст із районного СБУ й запитав про головну загрозу нацбезпеці. Я відповів, що це – Кучма. На той час суспільство і я разом з ним вже пройшли складний шлях дорослішання.

В останні дні навчання в університеті я таки отримав запрошення до аспірантури. Ключову роль тут відіграв наш викладач-латиноамериканіст Віктор Вікторович Пашук, який був фанатом своєї справи, добре знав Латинську Америку, працював на Кубі й фактично запровадив на нашому факультеті спеціалізацію з вивчення цього регіону – ми студіювали історію, літературу, економіку Латинської Америки. Здавалося, що там і має відбутися світова революція (перемоги лівих у 1979 р. в Нікарагуа та на Гренаді, що могли спричинити «ефект доміно») або ж за допомогою кубинців в Африці (де крім Народної Республіки Мозамбік – єдиної країни, на прапорі якої зображено автомат Калашникова, та Народної Республіки Ангола, з'явилася ще й «Соціалістична Ефіопія», яку кубинці і СРСР захищали від нападу іншого союзника СРСР – сомалійського диктатора Сіада Барре)³².

У повстанському русі сандиністів, що перемогли в Нікарагуа, були й священники – брати Ернесто і Фернандо Карденаль, які навіть стали міністрами. Вони сповідували «теологію визволення». Їхній кузен Антоніо Карденаль, теж священник, був більш відомий як «команданте Хесус Рохас» («Червоний Ісус»). Несподівані поєднання, як для радянського офіційного атеїзму, але в Латинській Америці такі спроби сполучення марксизму й християнства СРСР підтримував.

Взагалі радянська антирелігійна пропаганда мала й несподівані наслідки. Ще в школі я читав, а потім перечитував в університеті антирелігійні книжки французького письменника та містифікатора, одного з авторів «теорії змови масонів» Лео Таксіля «Забавну Біблію» і «Забавне Євангеліє». Автор висміював християнські догмати, показував суперечності в текстах. Натомість у мене це викликало інтерес до розбіжностей у викладі історії Христа в чотирьох Євангеліях. А потім з'явилися «Біблійні оповіді» та «Оповіді євангелістів» поляка Зенона Косідовського, який надавав історичне, матеріалістичне пояснення біблійних подій. Очевидно, що радянські пропагандисти сподівалися на підрив релігійних догматів. Та, про мене, це, навпаки, посилювало інтерес до біблійної історії.

Сприяв цьому і нестандартний виклад історії Христа в рок-опері «Jesus Christ Superstar». На мою думку, найсильніше творіння композитора Ллойда Веббера. Рік виходу – 1970-й³³. Роки студентських протестів, революційних ідей і дискусій: що далі? Для мене як політолога одним із найбільш різючих епізодів була й залишається аргументація єврейських первосвященників: проповідь Ісуса, яку вони вважають «антисистемною», може спровокувати Рим, отож саме «заради виживання нації Христос має померти» («for the sake of the nation this Jesus must die»)³⁴. Вічна дилема у політиці: вибір між революційністю, поміркованістю та угодовством.

У 1981 р. я склав іспити до аспірантури, але якось відчув, що Латинська Америка перестала мене вабити. Навіть важко пояснити, чому. Захотілось аналізувати стосунки між глобальними гравцями – США, Західною Європою, СРСР.

Курс теорії міжнародних відносин читав тоді професор з Одеси Семен Йосипович Аппатов. Він порекомендував поїхати на консультацію до московського Інституту США і Канади Академії наук СРСР (ИСКАН). Цей інститут був не тільки академічним, він виробляв рекомендації безпосередньо для радянського керівництва. Зараз розумію, наскільки наївно для молодого аспіранта приїхати до такої структури по пораду щодо

теми кандидатського дослідження. От мені й запропонували: «США і єврокомунізм». Єврокомунізм був найбільш поширеним в Італійській компартії. ІКП налічувала 1,5 млн членів і набрала на виборах 1976 р. 34 % (християнські демократи – 39 %), а на виборах до Європарламенту 1984 р. перемогла. Здавалося, що ось-ось і їй вдасться прийти до влади, але самі італійці цього боялися. Тому італійським комуністам доводилося переконувати: 1) ми не хочемо «диктатури пролетаріату»; 2) відкидаємо ідею «пролетарського інтернаціоналізму» (бо цими гаслами виправдовувалась радянська інтервенція в Угорщині та Чехословаччині) – натомість пропонувався «новий інтернаціоналізм»; 3) Італія залишиться членом НАТО.

Навіть видавався можливим «історичний компроміс» з християнськими демократами. Говорили, що прихильником такого компромісу був прем'єр-міністр Альдо Море, якого викрали терористичні «червоні бригади» і, зрештою, вбили. А за однією з версій – ліворадикали підіграли тим, хто не хотів примирення між комуністами і християнськими демократами. Серед таких були – США, праві кола Італії, а, можливо, і Радянський Союз, який закулісно маніпулював ліворадикальними рухами і не бажав посилення «єврокомунізму», критичного у ставленні до СРСР.

Звісно, тему «США і єврокомунізм» можна було писати тільки на підставі закритої інформації, спецхранів. У Києві такої інформації катма, а тому ця тема була «непідйомна». Знову поїхав до ИСКАНу. Порадили іншу тему – «США – Західна Європа: як вони взаємодіють щодо проблем розрядки з СРСР?». Тоді в СРСР була популярна теза: Західна Європа хоче розрядки, США не хочуть, от і треба грати на цих протиріччях.

Вибір такої теми став ударом для мого потенційного керівника – Пащука, який орієнтував мене на Латинську Америку. Тепер я розумію, що так не робиться в ділових і людських стосунках, але був молодий і гарячий: хотів братися за глобальні теми, які можуть «змінити світ»³⁵.

Та досліджуючи нову тему, потрапив у складну ситуацію: одна справа, коли її вивчає цілий інститут, але ж я один... Спочатку зрозумів, що не потягну одночасно Велику Британію, Західну Німеччину і Францію. Почав саме з Франції як країни, що перша стала на шлях розрядки з СРСР у 1966 р. Тому навіть в англійській мові вживається саме французьке слово *détente* («детант») – «розрядка». Треба було проаналізувати історичне підґрунтя – від повернення генерала де Голля до влади у 1958 р. Але до сучасності (80-х років), звісно, так і не дійшов, бо матеріалу виявилось забагато. Тож хронологічно вирішив ставити крапку на початку 70-х рр., тобто на тому часі, коли слідом за де Голлем і «новою східною політикою» канцлера ФРН Віллі Брандта до розрядки з СРСР долучився президент США Річард Ніксон.

Довелося вчити французьку мову, ходити на заняття зі студентами першого курсу, які дивилися на цього дивакуватого аспіранта. Опанувати нормально французьку мені не вдалося, бо було багато інших справ, та принаймні зміг почасти читати франкомовну літературу, яка також зберігалася переважно в спеціалізованих бібліотеках Москви.

Чим більше знаєш – тим більше розумієш, чого не знаєш. І коли заходився вивчати французьку політику розрядки, реакцію на неї в США, почали «включатися» надзвичайно цікаві, але такі різні глобальні аспекти: і європейська безпека, і війна у В'єтнамі, і стосунки з Китаєм, і політика лібералізації («ерозії соціалізму») у Східній Європі, яку намагався підштовхнути Захід. Зібраний матеріал розростався, і було вже вкрай складно його об'єднувати в щось цілісне. Настала «криза жанру», та така, що не міг змусити себе сісти писати, огортав страх перед «чистим аркушем». Наближався третій, останній рік аспірантури, а жодного написаного розділу ще не було. Дійшло до того, що на кафедрі погрожували відрахувати з аспірантури. Мабуть, просто лякали, але повірив. Лише тоді сів і почав писати, багато разів редагував і передруковував. Адже комп'ютерів ще не було – все самотужки на друкарській машинці.

Тепер розповідаю студентам і аспірантам, що професора та доктора наук Гараня колись збирались з аспірантури виганяти. Так що нічого страшного в сумнівах під час написання дослідження немає. Головне – сісти і почати робити «болванку», пиши, що в голові і не звертай уваги, як це лягає на аркуш, який стиль, граматика чи навіть незавершені фрази, а вже потім починай редагувати. Працюю за такою схемою і досі, редагувати мені значно легше, ніж писати перший варіант. А в друк уже іде варіація восьма чи десята.

Наскільки під час написання дисертації довелося оперувати радянськими ідеологічними штампами? Сама тема змушувала відтворити насамперед погляди Заходу: що думали президенти де Голль, Помпиду, Кеннеді, Джонсон, Ніксон, їхні міністри та помічники, зокрема Генрі Кіссінджер. Тому цілком можна було описати, як США мали намір розвалити комунізм, як де Голль, а згодом американці задумали розіграти карту комуністичного Китаю проти СРСР. Де Голль виходив із того, що перед загрозою Китаю Москві треба буде об'єднатися із Заходом. Він також розумів приреченість комунізму. Своїми візитами в 1967–1968 рр. до соціалістичних Польщі та Румунії де Голль намагався зіграти на «поліцентризмі», відцентрових тенденціях у радянському блоці. Зрозуміло, що про це не згадувалося в радянській літературі – в ній де Голль був ідеалізованим персонажем. Дисертація на цю тему, захищена в Москві, стояла під грифом «Для службового користування» в спецхрані. Я навіть не міг на неї послатися, хіба що для коректності навів прізвище автора в авторефераті кандидатської.

І, звичайно, де Голль абсолютно не сприйняв радянського вторгнення 1968 р. до Чехословаччини, яка прагнула реформуватися під гаслом «демократичного соціалізму». Тож так само, як під час Карибської кризи 1962 р. де Голль пообіцяв, що Франція буде разом зі США, в 1968 р. реакція Заходу була також єдина³⁶ (хоч і малоефективна). Як про це було писати в дисертації? Звичайно, не можна було згадувати про радянську окупацію, лише про «інтернаціональну допомогу країн

Варшавського договору», зумовлену «підривними діями імперіалістів». А вже потім описувати, як на це реагував Захід і які зробив висновки. Якби була інша тема, довелось б іти на ще більші компроміси із совістю та науковим сумлінням.

Маю цікавий епізод, пов'язаний з ідеологічним контролем академічних публікацій. Йдеться про мою першу невеличку статтю (в університетському «Вестнике», серії – «Международные отношения»), присвячену питанню розрядки між СРСР і Францією. Тоді була вимога, щоб публікація завжди містила цитату чи то з Леніна, чи матеріалів останнього з'їзду КПРС або Генсека ЦК КПРС Леоніда Брежнєва. Я використав цитату Брежнєва про значущість зусиль Європи для політики розрядки.

А. В. ГАРАНЬ, асп.

**О ПЕРИОДИЗАЦИИ ФРАНКО-АМЕРИКАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ
ПО ВОПРОСАМ РАЗРЯДКИ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ**

Взаимоотношения империалистических государств по вопросам разрядки формируются под воздействием противоречия между социализмом и капитализмом и межимпериалистических противоречий. Общность классовых интересов диктует этим государствам необходимость выработки согласованной политики в отношении социалистических стран. В то же время данное направление внешней политики продолжает оставаться одной из сфер межимпериалистических противоречий.

Определенная роль в проведении политики разрядки принадлежит Западной Европе, позиция которой зачастую является более реалистической, чем позиция США. Как отмечал Л. И. Брежнев, «мировой политический климат во многом зависит от состояния советско-американских отношений. Но это не вся правда. В решении мировых проблем велик политический вес и влияние также других государств, в том числе европейских. Их голос может быть и решающим!».

У 1982 р. Брежнєв помирає, і вже у верстці редакція знімає його ім'я і вставляє геть недоречну цитату чи то з останнього пленуму ЦК КПРС, чи то з нового Генсека Юрія Андропова. Довелось іти в редакцію і обстоювати цитату Брежнєва, бо він таки брав участь у тих історичних подіях з де Голлем. Зрештою, цитату залишили. Щоправда, прибрали згадку про те, що Брежнєв тоді був Генсеком³⁷. Це було чи то заподливістю перед новим лідером, чи то ідеологічним перестракуванням: аби чого не сталося.

З періодом аспірантури пов'язана ще одна спроба перейти на українську. Я вже згадував, що в школі мав інтерес до української тематики, але в університеті вона була геть відсутня: лекції з зовнішньої політики УРСР нічим не відрізнялися від курсу з політики СРСР. А от на старших курсах, в будзагоні, в аспірантурі з'явилися друзі з української філології та інших факультетів, де бодай якісь предмети викладалися українською. Пам'ятаю, пройнявся бажанням перейти на українську. Але ця спроба була невдалою.

По-перше, не було відповідного середовища, бо всі навколо розмовляли російською. По-друге, психологічно важко почуватись «білою вороною». На моєму факультеті спілкувалися лише російською (на відміну від історичного, філологічного, романо-германського факультетів та журфаку, де можна було почути українську). А ще був страх у батьків – чи не потрапив їхній син до «націоналістичного осередку»? (Студенти мої не знають, що вбрати вишиванку 22 травня, в день перепоховання Шевченка, і вийти до його пам'ятника навпроти червоного, головного корпусу університету трактувалося як націоналізм, за це відраховували з університету³⁸.) Навіть спроба говорити українською в російськомовному колі видавалася викликом. Адже в Києві вести розмову українською означало дві крайнощі – або ти належиш до середовища митців, або ти – «селонок». (Згадую, як в перші роки незалежності на вокзалі в Харкові касирка вимагала, щоб я перейшов на російську.)

Англомовні рок-хіти російськомовні насмішники перекладали українською і виконували з «рагульською» вимовою. Лейтмотив «Jesus Christ Superstar» співався як:

Наш колгосп, наш колгосп / Виконав план по надою коз.

«Венера» (відома в СРСР як «Шизгара» – «She's Got It») звучала так:

Прийшов я раз у магазин / Дивлюся – чорний лимузин.
Американська Венера манить мене / Мені ж нічого не надо/
Бо я за пивом, за концентратом, за лимонадом.

Вважалося, що це дуже смішно. Справді смішно, але тепер я розумію, що глумилися і над мовою, і над її носіями.

Тож прості люди, що переїжджали з села до міста, намагалися чимшвидше «русифікуватися», аби бути «городськими». А мій тодішній порив «українізуватися» знову зазнав невдачі.

Лише тепер, працюючи над цими спогадами, я усвідомив, що свого часу говорили російською, а потім перейшли на українську й ті люди, з якими довелося відновлювати Могилянку: майбутні президент НаУКМА В'ячеслав Брюховецький і ректор НаУКМА Сергій Іванюк. А вони ж ще й Рух перед тим засновували. Обидва – з україномовних сімей (тобто їм було легше, ніж мені вертатися до коріння), але обох русифікувала школа, а Брюховецького – ще й технікум і подальша робота в Одесі. Злам у нього стався вже у двадцять років, після служби в армії. За його словами, чомусь вмить перестав мріяти вступити в МГІМО і перейшов на українську³⁹. А Сергій Іванюк це зробив в аспірантурі Інституту літератури Академії наук, коли працював в архівах і досліджував 30-ті роки. На той час йому було вже за тридцять.

Тож мій тернистий шлях до української мови в ті роки не був унікальним. Уже на початку 90-х я завітав до Львова і почув, як дітлахи, граючи у футбол, гукали одне одного українською – сльози навернулися на очі. У Києві й донині нечасто це почувеш. Але нинішнє покоління, навіть спілкуючись між собою російською, без проблем переходить на українську. В мій час було інакше. Тому я й оптиміст сьогодні. Процес відродження української об'єктивно триває. Хоча й не так швидко, як того хотілося б. Пам'ятаймо, що особистий приклад – найліпший метод популяризації української.

III. У СЕКТОРІ ПРОБЛЕМ ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ: «ПЕРЕБУДОВА» В КРАЇНІ ТА ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ

*Викривати «буржуазних фальсифікаторів». – Книжка Джеймса Мейса про націонал-комунізм. – Лист сталіністки Ніни Андрєєвої і секретна постанова ЦК КПУ. – Злам радянських стереотипів. – Чорнобильська трагедія: зрада Москви і Щербицького. – Два листи до Горбачова. – На засіданні УКК. – Участь у демонстрації на захист Голосіївського лісу. – Народний союз содействия перестройке. – 30 років: перша поїздка за кордон. – Ідея Народного Руху в Спільці письменників. – Секретар парткому Брюховецький і його зламана нога. – Теледебати комуністів Поповича і Кравчука. – Інститут історії створює осередок Руху. – «Перебудова» і «білі плями» української історії. – Як я боровся із «буржуазними фальсифікаторами», а потім закликав до діалогу з ними. – Співавторство з Табачником, яке не відбулося. – Народний фронт Латвії та знайомство в Ризі з Рефатом Чубаровим. – Перші напіввільні вибори в СРСР. У Києві перемагає «безпартійний економіст». – «Судячи з поганенької української, ви – з Інституту історії». – Директор-комуніст дає згоду на видання «Україна багатопартійна». – Зустріч з Горбачовим. – Поєднати синьо-жовтий із червоним? – Як я висунув майбутнього «регіонала» в керівництво Руху. – Чутки про погроми. – Справжня «дружба народів»: кримські татари, генерал Григоренко та психіатр Глузман. – Лук'яненко про союзників-комуністів. – «Патова ситуація». – «Соціал-демократизація» КППС і СРСР як конфедерація? – Провал путчу і незалежність. – «Нульовий варіант» та «інклюзивний націоналізм». – *Pluralism by default.**

У 1984 р. закінчив аспірантуру, ще майже рік правив текст дисертації, але що далі? Місце на кафедрі було обмаль, та й під час аспірантури поводив себе не вельми дисципліновано. Допоміг випадок. Життя й справді дивує цікавими та несподіваними поворотами, хоча потім виявляється, що для цього вже було закладено певне підґрунтя. Наприкінці 1984 р. я працював у Москві в бібліотеці ІНІОН, де розміщувався великий спецхран. Вже збирався на потяг до Києва – і раптом зустрічаю Василя Миколайовича Ткаченка, який колись викладав у мене в

університеті. На його лекціях я вперше почув, що в соціалістичній системі насправді є об'єктивні суперечності між «братніми країнами». Ви уявляєте? Це сьогодні трохи дивно чути, а тоді навіть сказати, що між соціалістичними країнами є розбіжності в поглядах та інтересах, було ледь не революційним підходом. Він про це оповідав із посиланнями на теоретичну марксистську та академічну радянську літературу. Тобто це не було його особисте трактування, але він про це розповідав на лекціях, підштовхуючи студентів до роздумів.

Кажу Ткаченкові, що шукаю роботу. А це був саме той період, коли генсекретарі ЦК КПРС давали вказівки налагоджувати дієву «контрпропаганду». От Василь Миколайович і каже: «В Інституті історії Академії наук України є цікавий заступник директора – Ігор Михайлович Хворостяний, який створює сектор проблем ідеологічної боротьби. Потрібні люди зі знанням іноземних мов». Я вважав, що ідеологічна боротьба з капіталізмом справді загострюється і варто бути «на передовій». Тож подумав: «Чому б ні? Як і в аспірантурі читатиму західну літературу, знаходитиму, за що її критикувати, робитиму корисну справу».

Так я потрапив до Інституту історії. Нині це Інститут історії України, а тоді слова «Україна» в назві інституту не було. Навіть у цьому в СРСР вбачали небезпеку. Всі спілкувалися російською, лише в одному відділі – українською. Це був відділ історії феодалізму, де вивчали козаччину. Аспірант Діма Табачник (який потім двічі у Януковича був віцепрем'єром із гуманітарних питань та відзначився одіозними антиукраїнськими заявами), ідучи до курилки повз цей відділ, казав: «Цвірінькають там цією українською».

Інститут історії виконував роботу на ідеологічні замовлення ЦК Компартії України і перебував під його жорстким контролем. У секторі проблем ідеологічної боротьби працювало троє наукових співробітників на чолі із самим Хворостяним. Ми мали опрацьовувати західну літературу про становище робітників, селян та інтелігенції в Україні й критикувати «буржуаз-

них фальсифікаторів». Цей сектор був частиною більшого «відділу зарубіжної історіографії та проблем ідеологічної боротьби». Очоловав його Іван Сергійович Хміль – ветеран Другої світової війни, з достатньо ортодоксальними ідеологічними поглядами, але як керівник він був людяний і доволі ліберальний у спілкуванні. У цьому ж відділі працював згаданий мною Василь Ткаченко. Я мав розвінчувати «буржуазні фальсифікації становища робітничого класу в Україні». Зараз, згадуючи про це (а мені ж було вже 26 років, майже кандидат наук), думаю: «Боже! Яким йолопом я був! Як можна було за таке братися?». Але, поза тим, узявся. Безмежна наївність і віра в комуністичні ідеї.

До Інституту історії мене взяли якраз у квітні 1985 р., коли М. Горбачов прийшов до влади. Спочатку в країні ще все пливло за інерцією. Горбачов говорив про «прискорення» [розвитку], але поняття «гласність», «перебудова», «демократизація» з'явилися пізніше, у 1986–1987 рр.

Того ж року мене відрядили від Інституту історії до Тернополя на семінар з критики «буржуазних фальсифікаторів і націоналістів». У Тернополі мене вперше назвали «паном» – і, звичайно, ж не на семінарі, де всі були «товариші». Зайшов до кав'ярні, і продавчиня за прилавком запитує: «А що пан хоче?». Почав озиратися і лише потім зрозумів, що я тим «паном» і був.

На семінарі поселили в одному готельному номері з іншим співробітником відділу зарубіжної історіографії Борисом Садурським, ветераном Червоної армії. Дивилися один на одного з недовірою. Я думав, що він повністю наслідуватиме риторіку радянських ідеологічних штампів, а він так само дивився на мене з підозрою: от, молодий, робить кар'єру на «ідеологічній боротьбі». Але ми знайшли спільну мову, і Садурський почав розповідати правду про війну, що суттєво відрізнялася від радянських підручників.

На методологічних семінарах для молоді в Інституті історії було нудно, але колеги розповідали, що двоє науковців завжди виступають цікаво – Станіслав Владиславович Кульчицький (тоді

більше відомий як історик-економіст і демограф, а нині як один із провідних дослідників Голодомору) і Віктор Савович Коваль, який ще за радянських часів нестандартно писав про Другу світову війну. Тому докторську дисертацію так і не захистив. Коваль у відділі історії Великої Вітчизняної війни утискали. Тож він перейшов до нашого відділу, де, попри завдання «критикувати буржуазну історіографію», атмосфера насправді була ліберальнішою, бо співробітники читали західну літературу, відповідно, знали більше, мали її обговорювати між собою.

Всі книжки Ковалья розкуповували, на відміну від більшості того, що продукувалося в Інституті історії про «керівну роль комуністичної партії», «соціалістичні перетворення», «віковічну дружбу народів» тощо. Попри неминуче використання штампів радянської пропаганди, він, зокрема, показував, що політика США та Великої Британії під час Другої світової війни не мала на меті очікувати взаємовиснаження СРСР та Німеччини, що суперечило традиційній радянській історіографії⁴⁰. У книзі «Барбаросса» (1982) описувався механізм створення нацистами тоталітарної держави і знищення євреїв – теми, які в СРСР насправді не любили порушувати. Бо в СРСР тривалий час навіть відмовлялися ставити пам'ятник у Бабиному Яру, а коли встановили у 1976 р. «Пам'ятник радянським громадянам та військовополоненим солдатам і офіцерам Червоної армії, розстріляним німецькими фашистами у Бабиному Яру», виявилося, що образ футболіста київського «Динамо» серед жертв було відтворено, а євреїв – ні.

Віктор Савович вчив, що історія не може бути нецікавою – що і я намагаюсь розтлумачити своїм студентам. Бо в нас підручники пишуть так, що їх читати нецікаво, на відміну від західних (першими ластівками змін за незалежної України стали підручники з історії України, написані Наталею Яковенко та Ярославом Грицаком). В аспірантурі нас вчили писати «сухі» тексти. Коли я завершив перший варіант своєї дисертації про де Голля, Ніксона, Мао, описавши, хто куди їздив, що думав, то довелося більшість тексту переписувати. Була вимога все узагальнити, ви-

класти думки в науковому стилі. Та за схемами зникали живі люди. А історія та політика – це стосунки людей, емоції, помилки, адже це не математика і не «двічі два», розвиток подій завжди поліваріантний. Віктор Коваль також вчив розбивати текст на параграфи, підпараграфи (аби сконцентруватись на невеличкому сюжеті, думці), робити підзаголовочки, щоб інтригувати читача. Я потім неодноразово використовував цю науку.

Перша західна книжка, яку прочитав у спецхрані Інституту історії – монографія Джеймса Мейса «Націонал-комунізм і дилеми національного визволення в Україні (1917–1933)». Перш ніж дійти коренів трагедії 1933 р., Мейс показував, що таке український націонал-комунізм, політика українізації. Історики з базовою освітою про це дещо знали, але на факультеті міжнародних відносин викладати починали від Великої Французької революції, «історії України» як дисципліни не було взагалі, лише «історія СРСР».

Тому все, що писав Мейс, стало справжнім відкриттям – не міг відірватися від цієї книжки. В Інституті історії було два так звані «присутні дні»: друга половина дня у вівторок та четвер, в інші – можна було сидіти в бібліотеках Києва або де-факто працювати вдома. Але я ходив до спецхрану щоранку, аби конспектувати Мейса. Ксероксів, комп'ютерів не було – всі записи робив від руки. Одного разу поспішав на роботу в «неприсутній» день, мене зустрів знайомий і запитав: «Чого ти такий радісний?», а я й кажу: «Іду на зустріч з прекрасним», читати Мейса, який відкривав мені історію України⁴¹.

Книжки не можна було виносити зі спецхрану, а було так цікаво, що не хотів втрачати час обідньої перерви. Тож Неллі Герасименко, завідувачка спецфонду, закривала мене там під час обіду. Гадаю, що Неллі насправді порушувала інструкцію, бо як можна було залишати людину наодинці з «ворожою літературою» – можна ж видерти сторінку з книжки й сховати її, сфотографувати тощо.

З Неллі Герасименко пов'язаний інший цікавий епізод. Коли вже тривала перебудова, завідувач відділу історії Великої

Жовтневої соціалістичної революції, доктор наук Юрій Гамрецький у газеті «Радянська Україна», органі ЦК КПУ, в лютому 1988 р. надрукував нарис про націонал-комуніста В. Шахрая. Схожі статті про незаслужено замовчуваних революціонерів вже виходили десятками у Москві та Ленінграді. Але 13 березня газета «Советская Россия» опублікувала лист сталіністки Ніни Андрєєвої «Не могу поступаться принципами», який на початку квітня був названий у газеті «Правда» «маніфестом антиперебудовчих сил». Однак поки ситуація залишалася непевною, ЦК КПУ вирішив діяти за гіркою приказкою: «Коли в Москві стрижуть нігті, у Києві рубають пальці». Боже ж мій, що тоді почалося: Політбюро ЦК КПУ ухвалило постанову, яка засуджувала «спробу політичної реабілітації діяча, який відкрито займав антиленінські позиції з національного питання, виступав проти рішень I з'їзду Компартії України». Позицію Гамрецького визнали «політично помилковою, що завдає шкоди патріотичному та інтернаціональному вихованню трудящих»⁴². В Інституті провели так звані закриті партзбори, нас, комсомольців, не допустили⁴³. Оголосили догану Гамрецькому, і лише одна людина утрималась – це була саме Неллі. Згодом жартували, що Неллі – єдиний справжній чоловік в Інституті.

Що ж до книги Мейса, то коли дійшов до 1933 р., не зміг далі читати: таким страшним ударом по психіці став Голодомор. Раніше так було, коли намагався слухати радіостанцію «Свобода», де читали «Архіпелаг ГУЛАГ» Солженіцина. В якийсь момент я теж вимикав радіо, тому що трошилися всі мої тодішні уявлення про світ.

Наступною у спецхрані прочитав книжку американського професора Ярослава Білінського «Друга радянська республіка» – вона ще більше посилила мої сумніви щодо радянських трактувань історії України. Стався психологічний злам, я зрозумів, що критикувати «буржуазні фальсифікації» просто не зможу. За такої ситуації перед будь-яким дослідником у радянській системі питання поставало руба: або свідомо брешеш, або намагаєшся шукати якісь об'єктивістські теми, йдеш на певні

поступки, але висвітлюєш події, не поступаючись принципами. Існував іще варіант – писати «в шухляду» або податися в «інший період історії», мінімально пов’язаний з ідеологією – умовно кажучи, в античність. Мені, наївному, здавалося, що можна досліджувати період козаччини й писати, наприклад, про міжнародні відносини Богдана Хмельницького. Порадився із Валерієм Смолієм (який щойно захистив докторську дисертацію з цього періоду). Смолій відмовив від цієї ідеї, бо зрозуміло, що й там я зіткнувся б з радянською фальсифікацією історії. І нарешті останній варіант – це внутрішня еміграція (поширене серед гуманітаріїв у СРСР явище), потреба кидати фах і займатися зовсім іншим, тому що світ не вписувався в те, чому нас вчили в університеті. Не знаю, який би шлях я обрав. На щастя, прийшла «перебудова».

Подією, що спричинила тектонічний зсув в свідомості українців, стала Чорнобильська трагедія 26 квітня 1986 р. Хоча поповзли чутки про необхідність евакуювати дітей з Києва, ми нашу десятимісячну доньку не вивозили. Важко вірилось у те, що сталося щось серйозне, бо не могла ж радянська держава кинути своїх громадян напризволяще. Лише 8–9 травня оголосили про радіоактивну загрозу для киян, порадивши закрити квартирки і мити взуття⁴⁴ (а Горбачов виступив з приводу аварії лише 14 травня!). На той час наближені до партійної верхівки своїх дітей вже повивозили. Це була справжня зрада, яка стала потужним ударом по світогляду українців, своєрідною точкою неповернення: в Москві про нас не дбають, а місцеве керівництво на чолі з першим секретарем ЦК КПУ В. Щербицьким виводить людей з дітьми на першотравневий парад в зараженому радіацією Києві. І хай там як пізніше намагалися відбілити Щербицького, він вчинив злочин, і не треба було встановлювати йому меморіальну дошку (на Десятинній, 8), як це зробили у 2013 р. «регіонали». Після 2014 р. вона підпала під декомунізацію і була демонтована.

Про дії влади після вибуху на ЧАЕС у пресі спочатку мовчали, але поступово почали розкривати інформацію (все ж таки

«гласність»). Та не в Україні – у московській «Литературной газеті», яка 24 вересня 1986 р. опублікувала статтю відомого українського поета-комуніста Бориса Олійника. Він і написав, що нам не кажуть правди про Чорнобиль. Я намагався додзвонитися до нього в Спілку письменників, один раз він взяв слухавку, але зустрічатися не захотів – може, боявся контактувати із незнайомою людиною, що могла ще й виявитися провокатором.

Коли необхідність евакуації дітей стала очевидною, на київському залізничному вокзалі утворився натовп! Люди рвалися до кас по квитки. Якось ми самі заходилися «розрулювати» цю штовханину, тих, кого вивезли з Чорнобиля чи Прип'яті, взяли пропускати поза чергою. Уявіть собі: стоїмо біля каси, регулюємо потік, і хтось там у кінці юрби кричить: «Чорнобильці прийшли». Кажемо: «Добре! Передавайте паспорт сюди!». Якщо є чорнобильська прописка, пропускали без черги. Такою була самоорганізація у той час, коли влада кинула киян напризволяще.

Мою доньку довелося вивезти спочатку до Москви, потім до Краснодару, де жили родичі. Дитина поїхала з дружиною. Коли я її привіз до Краснодару, вона ще не ходила, а за півроку, коли приїхав забирати, вже тупала ніжками, мене не впізнала, дуже плакала за мамою під час наших прогулянок.

До Краснодару тоді приїхав Горбачов. Я блукав містом, шукав, де зупинятиметься кортеж – хотів сказати йому, що нема правди про Чорнобиль. Зустріти Горбачова не вдалося. Отож написав листа до ЦК КПРС, Генеральному секретарю ЦК М.С. Горбачову. Довго не було відповіді. Потім додому прийшов лист: мені запропонували прийти до Київського міського комітету партії, тобто моє звернення спустили «по інстанції» згори донизу. Як тоді перелякалися батьки! Адже скарга до Москви на адресу партійних органів, які брешуть, могла добром не скінчитися. Та мені знову пощастило. За день до мого візиту до міськкому партії на Центральному телебаченні показали документальний фільм про Чорнобиль. Йшлося, зокрема, про те, що людям не сказали усієї правди. От у міськкомі й відбулася така розмова:

– «Чого ви хочете?

– Як чого?! Нам не кажуть правди про Чорнобиль!»

Мені почали розповідати про допомогу населенню та інформування громадян. Знову на підтвердження моїх слів посилаюся на фільм. Вони ще раз про своє. Думаю, їм просто треба було поставити галочку, що «провели роз'яснювальну розмову». Продовження не було. Але якби цей фільм не пройшов центральними каналами, якби не було сказано, що немає правди про Чорнобиль, то бозна-чим це могло скінчитися. А може б, нічого і не сталося, бо все-таки набирала силу політика гласності й критикувати дії влади під час Чорнобиля вже почали масово.

Просився я й на ліквідацію аварії на ЧАЕС. Та мене запитали, чи маю потрібну робітничу спеціальність, скажімо, водія. Тож як «ліквідатор» я не згодівся. Але на ЧАЕС таки потрапив – читав на одному з енергоблоків лекцію про міжнародне становище.

Восени 1987 р. Горбачов відправив Бориса Єльцина у відставку з посади першого секретаря Московського міськкому партії і вивів із кандидатів у члени Політбюро ЦК КПРС. Це майже відкрите протистояння стало шоком для багатьох. Разом із Тетяною Клищенко, молодою комуністкою з Інституту історії, яка вивчала соціалістичну Угорщину (що в економічних реформах вже пішла далеко вперед), ми прийшли на Центральний поштамт і надіслали телеграму на підтримку Єльцина Горбачову в Кремль. Побоювались, але вважали, що це необхідно зробити. Мабуть, таких телеграм було багато (згадаймо популярне гасло «Борис – борись!»). Не буду переоцінювати їх значення, але треба віддати Горбачову належне: Єльцина не відправили у політичне небуття, а призначили на міністерську посаду – заступником голови Держбуду СРСР, залишився він і членом ЦК КПРС.

У 1987 р. в Україні почали народжуватися перші, як тоді казали, «неформальні» об'єднання, і одним із найперших був Український культурологічний клуб (УКК). Компартійні органи

вважали, що УКК чинив «підривну діяльність». Ось і зобов'язали Інститут історії відрядити на публічне засідання клубу комсомольців, які мали «дати відсіч» УКК або на самому зібранні, або потім.

Ми прийшли, слухали виступи дисидентів Сергія Набоки, Євгена Свєрстюка, Леоніда Мілявського про історію України, культуру, мову – враження були сильні⁴⁵. Частково це викликало несприйняття, тому що суперечило нашим знанням. Але ж я встиг на той час почитати Мейса, інших зарубіжних авторів, тому для мене принаймні частина тез УКК не видалася несподіванкою. Наш похід на засідання УКК нічим не завершився: комсомольці Інституту не виступали ні там, ні після. Натомість вийшли розгромні статті про УКК у «Вечірньому Києві» комуністів Швеця і Кічігіна (згодом Кічігін видавав українофобську газету «2000», тобто побував у різних іпостасях: борця з націоналізмом, великого «перебудовника» й нарешті – російського шовініста).

Як реакція на Чорнобильську трагедію в Україні почали формуватися різноманітні екологічні групи. При Будинку вечерніх Академії наук утворився культурологічний клуб «Спадщина». Я відвідував їхні засідання, але організаційно до них не долучився. Ці нові об'єднання здавалися мені трохи «вузько-профільними»: «зелені» займалися екологією, «Спадщина» – культурологією, хоча тепер зрозуміло, що все це підводило до необхідності змін у політиці.

І от 5 червня 1988 р. у Києві екологи з об'єднання «Небайдужі» оголошують про пішу ходу на захист Голосіївського лісу: від самого лісу й Хрещатиком до тодішнього «Першотравневого парку» над Дніпром (де 1982 року зведено монумент на честь возз'єднання України з Росією у формі арки, яку кияни прозвали «ярмом»). Це виглядало, як справжнісінька демонстрація. Я вирішив узяти в ній участь: було цікаво, як це відбудеться та як реагуватимуть і люди, і влада.

Але був і острах. На той час я вже став кандидатом наук, мав 29 років, але жодного разу не був за кордоном. І тут випала

нагода поїхати до Франції у складі молодіжної групи через «Супутник» (ця організація проводила молодіжні обміни під контролем комсомолу). У групі здебільшого були студенти французької філології. Мабуть, мене запросили, аби «розбавити» їх «ідеологічними кадрами», правильно висвітлювати політику держави, а я ж написав дисертацію про де Голля.

Перша поїздка за кордон – то йти на демонстрацію чи не йти? На другу річницю Чорнобиля у квітні 1988 р. УКК намагався провести маніфестацію – її розігнали. А раптом «наступають» у КГБ і викреслять зі списків на поїздку? Та все-таки наважився, пішов, і, звісно, тоді це було вражаюче. Несанкціонована владою хода пройшла центром міста, по Хрещатику, дійшли до парку під «ярмо». А там вже відбувся дозволений владою мітинг. Зокрема, виступив незнайомий чоловік (Саша Шейкін, майстер Дарницького вузлу зв'язку) і повідомив, що вчора, 4 червня, в московській газеті «Известия» з'явилося інтерв'ю академіка-соціолога Тетяни Заславської, де вона каже про потребу започаткувати народні союзи на підтримку перебудови. Шейкін запропонував заснувати таку організацію й у нас і записуватися до неї. І тепер доводилося робити вибір. Для себе вирішив, що запишусь, але після повернення із Франції. Не по-геройськи вийшло.

Натомість «виявив себе» в іншому епізоді. На XIX конференцію КПРС (червень 1988 р.) Горбачов вперше задекларував можливість обирати делегатів альтернативно, тобто висувати по кілька кандидатів. І от проходять відкриті партзбори в Інституті історії, на які запросили й комсомольців. З райкому партії традиційно «спускається» кандидатура, за яку всі мали проголосувати. Пам'ятаю, як мені було лячно, але все ж підняв руку: «Товариш Горбачов каже, що потрібні альтернативні вибори, а у нас немає альтернативи». Вже не пригадаю, чим це скінчилося – мабуть, проголосували за того безальтернативного кандидата, але мені було не до того, бо відчував, що міг би «поплатися» за цей вчинок. Та мій безпосередній шеф, Ігор Хворостяний, попоїздив по світу, мислив не прямолінійно,

був відкритий до нових ідей і мене «прикривав», хоча йому це теж було непросто. Враховуючи активність в Інституті історії (а друзі жартома називали мене «Льошка-неформал»), я розумів, що якби опинився в іншому відділі, міг би попрощатися зі своєю роботою.

І от я у Парижі. Поїхав до Франції з величезними значками «Перестройка. Ускорение. Гласность» – вже можна було пишатися лібералізацією в СРСР. Багато чого побачив, жили у студентському гуртожитку, тож вельми здивувалися, коли у їдальні можна було брати вино. Ми не ходили на товпом, як звичайні туристи під контролем КГБ, мали змогу спілкуватися із французами. А

одного дня нас «розібрали» по сім'ях французьких комуністів. Запитують: що показати у Парижі? І я замість поїздки до музею

чи парку (в комуністів була своя машина) запропонував відвідати «Сталінград» – район у Парижі, названий на честь Сталінградської битви, адже для Франції пам'ять про Другу світову війну дуже важлива. Це був робітничий квартал, найбільш занедбаний і пошарпаний. Французи були здивовані моїм вибором.

Ходив вільно містом, потрапив на маніфестацію троцькістів, де вступив із ними у дискусію, взяв брошури англійською мовою, бо раніше ж я це читав тільки у спецхрані. Потім купив французькою мовою «Зраджена революція» Троцького (так її і не прочитав, бо французькою було важкувато, а невдовзі в СРСР вийшов переклад російською). І от ідемо додому. А керівник делегації з ЦК комсомолу України каже: «Маєте задекларувати товари, аби нічого не сталося». Я захотів перестрахуватися, і сам йому повідомив, що як історик везу таку літературу. Це ж уже відбулася ХІХ партконференція – нечувана для нас свобода. Але книжки Троцького ще не друкували. Тому керівник порадив повідомити про товар на митниці. Та митники нічого не запитали, а я промовчав. Керівник тоді натякнув, що я неправильно вчинив. Отож, я ще пару місяців очікував, що можуть викликати у відповідні органи, адже він міг сигналізувати в КГБ, що я провіз троцькістську літературу.

Повернувшись із Парижа, знайшов організацію, створену Шейкіним – «Народний союз содействия перестройке» (НССП). Там гуртувалися різні люди: робітники, інженери, викладачі, зокрема два викладачі Вищої школи міліції О. Зирянов і О. Ємець (який згодом доріс до віцепрем'єра, надзвичайно перспективний політик-демократ, загинув 2001 р. в автокатастрофі). Дехто на них косився з підозрою – оті «менти» заслані до НССП. А Ємець з такою ж підозрою дивився на дуже активного історика⁴⁶. Назагал ми вважали: працюємо відкрито, не ховаємося – не робимо ніяких заколотів, підтримуємо курс на перебудову⁴⁷. Згодом до НССП приєдналися Володимир Крижанівський, майбутній народний депутат і перший посол

України в Росії, Андрій Куликов, який став одним із батьків-засновників сучасної української журналістики. Одним із засновників НССП був росіянин Олександр Беляєв, невдовзі – заступник Голови Ради Національностей Руху.

На той час, підпрацьовуючи лектором товариства «Знання», я вже розповідав не про міжнародну ситуацію – на підприємства тепер запрошували висвітлювати події в країні. Я читав лекції про національне питання, чому на українських теренах відбулося зросійщення, що треба змінювати. Порушував ці питання на конференціях молодих вчених в Інституті історії, але тоді думав, що в кращому разі в Україні буде дві державні мови. Та вже 1989 р. Верховна Рада, обрана за радянських часів, затвердила українську єдиною державною.

НССП намагався проводити збори та різні обговорення, і 7 жовтня 1988 р., в День радянської Конституції влаштував маніфестацію з гаслами про виконання задекларованих у ній прав. Та ми не були радикалами – на початках це був осередок здебільшого російськомовних лібералів із загальнодемократичними гаслами. Хворостяний допоміг влаштувати зустріч НССП з представниками Печерського райкому партії, членом якого він був. За столом він сидів з боку «того табору», але було зрозуміло, що він з нами.

На той час подібні групи, зокрема радикальніші, поставали по різних куточках України (найпотужніша спроба – Демократичний фронт у Львові влітку 1988 р.). 1 листопада 1988 р. на звітно-виборчих партзборах Київської організації Спілки письменників України поет Віктор Терен озвучив ідею створити народний рух за перебудову. Почалося практичне обговорення питання у Спілці письменників. Це стало важливим проривом, бо письменники мали суспільну легітимність: це вже не були маловідомі, на жаль, широкому загалу дисиденти з Української Гельсінської групи (яка 1988 р. переорганізувалася на Українську Гельсінську спілку⁴⁸). До того ж більшість із них були членами КПРС. І якщо вони наполягають, що треба засновувати народний рух – значить, це не є

чимось антирадянським, антикомуністичним. Зрештою, навіть секретар ЦК КПРС з питань ідеології В. Медведєв в теоретичному органі ЦК, журналі «Коммунист» (1988, № 17), зазначав:

«Всі ці процеси закономірні... Ми проти того, щоб ці нові форми активності розглядати як мало що не загрозу для нашого суспільного ладу, а такі настрої є. Ці настрої не відповідають лінії нашої партії на демократизацію, гласність, плюралізм».

На подібні вказівки з Москви посилалися прихильники Руху. Але ж у Києві Щербицький проводив набагато ортодоксальнішу політику.

13 листопада у Києві відбувся велелюдний мітинг перед центральним стадіоном, присвячений проблемам екології. На ньому вже лунали заклики до створення народного фронту. Я теж прагнув розвинути цю ідею. На трибуні стояв Іван Заєць із клубу «Спадщина» (майбутній депутат Ради), який пообіцяв надати слово. Але якраз переді мною вийшов львів'янин Іван Макар і почав говорити про затримання активістів у Львові. Розмова перетекла в інше русло, мітинг «зібгався» і скоро завершився – я так і не виступив. Іван Заєць постійно згадує мені при зустрічах: «Треба було дати тобі слово». Але не виступив – знаменитим не став.

Ідея народного руху обговорювалася у Спілці письменників на відкритих зборах 23 листопада, на які можна було прийти і стороннім⁴⁹. Яскравим став виступ Володимира Кулика, сьогодні знаного етнополітолога, а натовді фізика, якого відрахували з КДУ у 1982 р. за участь у підпільній студентській організації, що виступала за незалежність України. Він приніс до письменників листа від робітників «Електронмашу» ЗА створення Руху. Це було дуже важливо, бо КПРС заявляла, що є насамперед партією робітничого класу (хоча насправді була партією бюрократів, чиновників та керівників). І от цей молодий хлопчина закликав поета Івана Драча (якого за рік обрали першим Головою Руху): «Іване Федоровичу, не можна далі зволікати: або зараз, або ніколи – треба створювати!»

Наша «Народна спілка сприяння перебудові» (поступово ми перейшли на україномовний варіант назви) теж почала шукати виходи на письменників. Ми з Олександром Ємцем пішли до Івана Драча і сказали, що хочемо брати участь у заснуванні Руху й що у нас вже є організація – НССП. Але Іван Федорович подивився на нас з підозрою, та й організатором цих процесів він не був. Натомість нам дав пораду поет Віктор Терен: «Треба зустрітися із секретарем парткому Інституту літератури Академії наук В'ячеславом Брюховецьким – це свята людина!»

Влаштувати зустріч було неважко: Брюховецький працював в Інституті літератури на третьому поверсі будівлі, що на Кірова, 4 (нині вул. Грушевського), а Інститут історії містився на п'ятому. Досі візуально пам'ятаю цю розмову біля вікна у довгому коридорі третього поверху. Брюховецький тоді ходив із паличкою, бо взимку зламав ногу (і цю травму він потім «використав» у політичній боротьбі – про що нижче).

За секретаря парткому Брюховецького комуністи Інституту літератури активно долучилися до творення «Народного Руху України за перебудову» (саме такою стала офіційна назва організації). 30 січня у невеличкій залі Інституту літератури не було де яблуку впасти, коли перший проєкт програми Руху зачитував друг Брюховецького Сергій Іванюк, який потім увійшов до команди, що відновлювала Києво-Могилянську академію, а згодом став її ректором.

Відтак обговорення проєкту програми Руху було винесено на широкий загал: 31 січня 1989 р. відбулися збори київських письменників у Будинку кіно, який належав Спілці кінематографістів України. У ЦК КПУ ідею Руху сприйняли в багнеті. І одне зі звинувачень – «чим це займаються письменники в робочий час?». Отож під час обговорення проєкту програми Руху в Будинку кіно на сцену вийшов Брюховецький: «Я перебуваю на лікарняному, бачите, я з паличкою ходжу? Лікарі рекомендували «змінний режим». Так що я прийшов сюди у вільний від роботи час».

Ці події були докладно описані в моїй книжці 1993 р. «Убити дракона. З історії Руху та нових партій України»⁵⁰. Тут я наголосив би лиш на тому, що саме на Брюховецькому лежав основний тягар організаційної роботи у підготовці до установчого з'їзду Руху у вересні 1989 р. Письменники та поети вміють говорити красиво, метафорично, вести за собою – але ж треба виконувати чорнову, невдячну оргроботу. Брюховецький очолив секретаріат установчого з'їзду Руху і вправився із цим блискуче. Але в політику не пішов, хоча йому пропонували балотуватися на виборах 1990 р. В голові у нього вже визрівав задум відродження Могилянки⁵¹.

Другий момент: під час створення Руху він познайомився з Леонідом Кравчуком, тодішнім завідувачем ідеологічного відділу ЦК КПУ. Хоча вони були опонентами, але мали якомсь взаємодіяти, шукати спільну мову. Згодом це мало значення під час відновлення Києво-Могилянської академії. Знайомство з В'ячеславом Брюховецьким у часи заснування Руху також відіграло надзвичайну роль у моєму житті, бо пов'язало з процесом відродження Могилянки. Але про це – згодом.

Коли ідея утворення Руху вже носилася в повітрі, мій колега по Інституту історії Юрій Бауман порадив сходити від імені НССП до Мирослава Поповича, який працював в Інституті філософії Академії наук. Так і відбулося наше знайомство. Згодом пощастило багато з ним спілкуватися, коли він 18 березня 1989 р. очолив Координаційну раду ініціативних груп Києва та області зі створення Народного Руху (я та інженер С. Горбач теж ввійшли від НССП до її складу)⁵². Через 7 років для мене стала честю його згода бути офіційним опонентом на захисті моєї докторської дисертації про становлення політичної опозиції в Україні⁵³.

Попович працював всередині комуністичної системи, був членом КПРС і це накладало певні обмеження, хоча проводити нові ідеї йому вдавалося. Саме той факт, що він очолив Рух на початку його становлення, став здобутком для цієї організації. Поповича не можна було звинуватити в антикомунізмі. Перша

публічна дискусія на українському телебаченні розгорнулася саме між Поповичем та Кравчуком. Мирослав Володимирович говорив про потребу широкого руху, який міг би об'єднати і комуністів, і некомуністів – зрештою, так і сталося, хоча до Руху приєдналася лише невелика (але активна) частина членів КПРС.

Оскільки Спілка письменників легітимізувала ідею Руху, швидко почали утворюватися його осередки. Третина (!) співробітників Інституту історії, який провадив діяльність під щільним «ковпаком» ЦК КПУ, записалася до лав Руху. З мого відділу зарубіжної історіографії, який мусив займатися «критикою буржуазних фальсифікацій», записався мій досвідченіший колега Олександр Майборода, який потім очолював певний час Раду національностей Руху (а з 2006 р. став заступником директора Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України).

Олександр Майборода – дуже фахова і порядна людина. Він теж займався «критикою буржуазних фальсифікацій», але коли настали часи перебудови, відмовився від упередженого ставлення до західної науки, пояснивши свій новий підхід в окремій брошурі, де проаналізував витoki концептуальних помилок, зокрема і власних, на прикладі дискусій з національного питання в СРСР⁵⁴. Це стосувалося і мене, тому що з відкриттям під час перебудови «білих плям історії» (як тоді казали, хоча насправді це були страшні, чорні сторінки) ставало зрозумілим, що час змінювати підходи радянської історіографії.

Моя перша публікація як співробітника сектору проблем ідеологічної боротьби являла собою тези виступу на конференції молодих вчених Інституту історії 1986 р. Вони лягли лише на одну сторіночку й мали назву «Неспроможність буржуазної концепції «модернізація – зростання націоналізму». Це відома теоретична концепція: внаслідок модернізації суспільства зростає соціальна конкуренція між різними етнонаціональними групами, що, своєю чергою, призводить до зростання націоналізму. У тезах наголошувалося, що цей процес не автоматичний – що теж зрозуміло. Але за що можна червоніти зараз і що мені потім довго

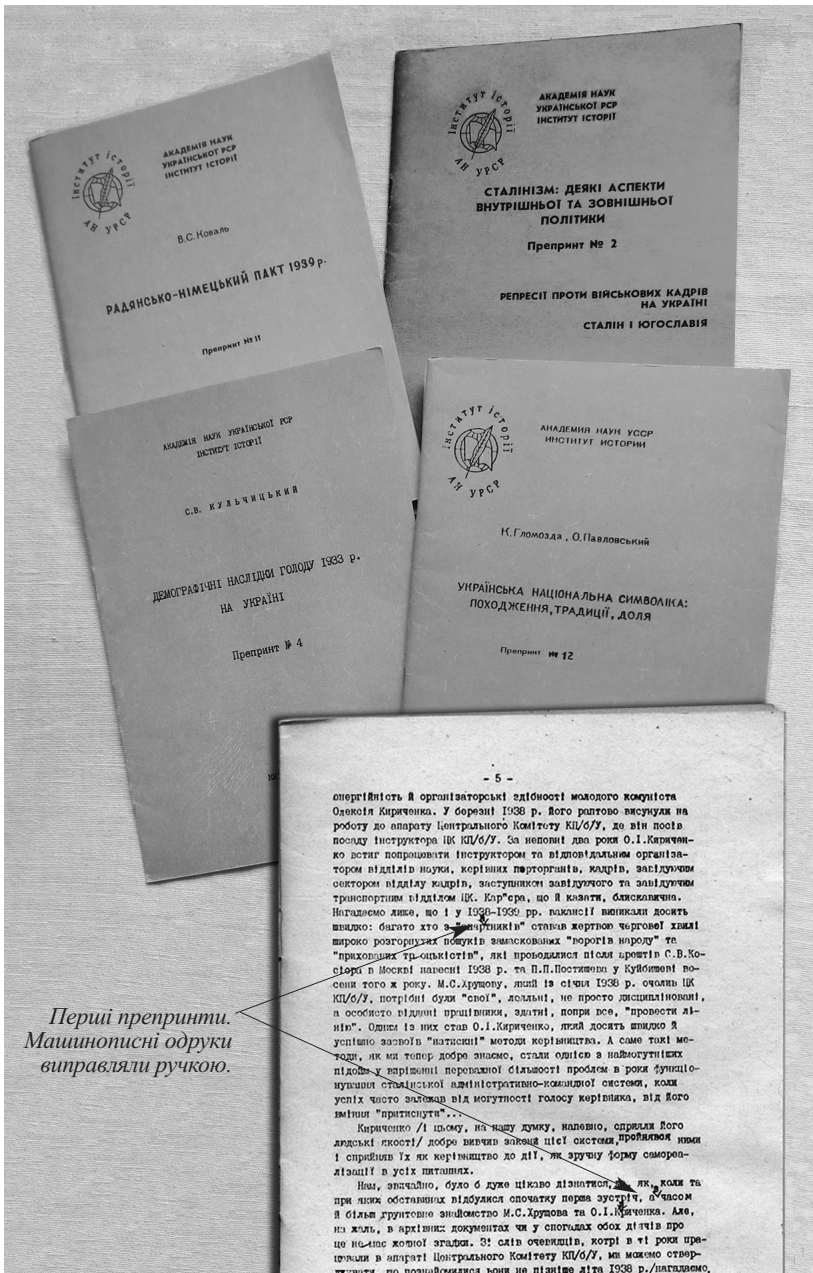
згадувала ВО «Свобода», так це твердження про «неспроможність буржуазної концепції». У дальших публікаціях такої термінології вже не застосовував, і не тому, що був «янголом з крильцями», а тому, що ми, як суспільство, на кінець 80-х вже багато дізналися про свою історію, і треба було робити вибір: і науковий, і моральний. А що моє завдання спочатку полягало у тому, щоб «критикувати буржуазних фальсифікаторів», то насправді це давало змогу вивчати матеріали зарубіжних науковців, щоб поступово вводити їх до наукового обігу.

Потім я взявся за статтю (в межах моєї інститутської теми про «критику буржуазних концепцій становища робітничого класу») про відбудову промисловості України після Другої світової війни. У першій чернетці вона так і називалася «Критика буржуазних трактувань...» Але в процесі роботи змінилося все – це вже не була критика, це була полеміка, і назва статті, відповідно, звучала нейтрально, в межах більш-менш спокійного діалогу⁵⁵.

Відбувалося це непросто. Хворостяний, як заступник директора Інституту, шукав нові форми роботи. Він запропонував оперативно ксерокопіювати віддруковані на машинці матеріали до майбутніх статей (так звані препринти – pre-prints).

Помилки виправляли ручкою. Перший із препринтів вийшов 1987 р. під грифом «Для службового користування». Всі інші вже були відкритими.

Ігор Хворостяний був головним редактором, а я – відповідальним секретарем редколегії. Першу збірку ще було видано в дусі жахливих радянських стереотипів. Скажімо, там містився матеріал під назвою «Центральна Рада. Зрада у Бресті» (заголовок придумав я – отаке мав нерозуміння історії в 1987 р.). Про Українську повстанську армію написав згадуваний мною Віктор Коваль. Теж із жахливими ідеологічними штампами. Але там з'явилися деякі абсолютно нові дані, які не можна було прочитати в радянській історіографії: «На час вигнання німецько-фашистських окупантів із Західної України УПА налічувала до 100 тис. чол., та стільки ж – бандерівське підпілля». Тобто через УПА пройшли десятки тисяч

Перші препринти.
Машинописні одруки
виправляли ручкою.

людей. І тоді приходило розуміння, що це не були якісь «банди», а була форма громадянської війни. Тепер ми усвідомлюємо, що це була боротьба проти радянської окупації, але тоді навіть назвати партизанські дії УПА громадянською війною було великим кроком уперед. Ще існувала така структура, як «Головліт» (державна цензура), та вона «пропустила», як тоді казали, до друку ці цифри (насправді завищені).

Я написав препринт про індустріалізацію та «культурну революцію» в Західній Україні. Там ще згадувались «буржуазні українознавці», але основна теза полягала в тому, що після Другої світової війни відбулася індустріалізація в Західній Україні, українізація вищої освіти, і це сприяло усталенню українців як соціально повноцінної нації в регіоні. Тобто в такий спосіб ставився «плюсик» радянській владі. ВО «Свобода» за це мене теж нещадно критикувала (хоча під час Євромайдану у нас налагодилися робочі стосунки). Разом із тим у цій статті вже йшлося про події 1953 р. в Компартії України: як знімали людей за «націоналізм» чи то, навпаки, за «неврахування національної специфіки», яку складну гру вів Берія, коли того року КПУ вперше (!) очолив етнічний українець. Тобто у 1988 р. вже можна було говорити про те, що відбувалося за лаштунками радянської системи.

Звичайно, коли зараз це перечитуєш, думаєш: «Ну які ж там буржуазні українознавці?». Та зовсім скоро за матеріалами цього препринту вийшла моя стаття в «Українському історичному журналі», де вже нейтрально цитувалася західна історіографія⁵⁶. Водночас я написав іншу статтю до препринтів: про необхідність діалогу між радянськими істориками та «зарубіжними українознавцями»⁵⁷. Для того часу це було достатньо «проривно», бо вже говорили публічно про діалог із зарубіжними літературознавцями, але не між істориками. Цей матеріал помітив Юрій Прилюк, редактор журналу «Філософська і соціологічна думка», і на основі цього тексту, з його редакторською допомогою, вийшла стаття «Про зарубіжне українознавство без упередженості».

У межах серії препринтів співробітники Інституту історії у 1989 р. почали писати без ідеологічних шор про Голодомор (С. Кульчицький), пакт Молотова – Ріббентропа (В. Коваль), Махна (В. Верстюк), українську національну символіку (К. Гломода, Д. Яневський)⁵⁸. До нас наприкінці 1988 р. приїхав молодий історик Степан Величенко з Торонто, який займався XVIII століттям і прочитав в інституті лекцію, на основі якої ми теж видали препринт із відгуками наших фахівців⁵⁹. Це була чи не перша спроба надрукувати статтю історика, якого раніше назвали б «буржуазним націоналістом/фальсифікатором» (хоча Степан, за поглядами, лівий). В одному з препринтів ми надрукували й статтю члена нашої редколегії, тодішнього аспіранта Інституту Дмитра Табачника про сталінські репресії – це вже не було чимось небезпечним чи бодай проривним, бо цілком вписувалося в офіційний дискурс Москви із засудження сталінізму. З ним ми багато спілкувалися в «курилці» Інституту, ця людина, безумовно, начитана, талановита, хоча цинізм його зашкалював вже тоді.

На той момент я передплачував багато газет з Прибалтики (як в СРСР називали Литву, Латвію, Естонію): «Атмода» – Народного фронту Латвії, «Молодежь Эстонии» – комсомолу республіки, «Советская Эстония» – ЦК КП Естонії. Там містилися антисталінські публікації, статті, де критикувалася радянська національна політика, висвітлювалася діяльність національних товариств, які надавали величезний матеріал до переосмислення. Читаючи їх, я поступово ставав фахівцем з міжнаціональних відносин.

Тоді Табачник і запропонував: «Давай разом напишемо статтю, я – історичну частину про міжнаціональні відносини в СРСР у 20–30-х рр., а ти – про народні фронти у Прибалтиці на сучасному етапі». Цю статтю він відніс до газети «Комсомольское знамя» (на сленгу – «Коза»). Але редактор вирізав усе про сьогодення і народні фронти, а залишив частину, яку писав Табачник. Проте статтю видали під двома прізвищами – так я став співавтором Табачника.

Створенню Руху в Інституті історії хронологічно передувала туристична поїздка групи співробітників Інституту до Єревана 1988 р. Ми потрапили якраз на початок карабахських подій, коли вірмени стояли на центральній площі Єревана з прапорами «За Карабах», «За возз'єднання Карабаху з Вірменією». Це був приклад першої масової народної мобілізації в СРСР. Вона, як ми знаємо, розвивалася трагічно, бо потім дійшло і до вірменських погромів в Азербайджані, і до війни. У підсумку процес демократизації в самій Вірменії виявився заблокованим.

Натомість процеси демократизації стрімко поширилися в Прибалтиці. Наприкінці 1988 р., під час туристичної поїздки групи з Інституту історії до Риги, я дізнався, що там проходить з'їзд національних товариств, які співпрацюватимуть з Народним фронтом Латвії. Звичайно, замість екскурсії пішов на цей з'їзд. Там і познайомився з кримським татариним Рефатом Чубаровим, який жив на той час у Ризі, а тепер очолює Меджліс кримськотатарського народу. З Чубаровим відбулася цікава розмова. Я казав йому: «Кримські татари мають право повернутися, але яке далі буде їхнє майбутнє у складі України?». А Рефат відповів: «Непросто буде в складі УРСР, тому що у Києва немає досвіду співіснування з автономіями. А от у РРФСР, де багато автономій, такий досвід є, і тому вони там впевненіше почуватимуться, діючи спільно проти центру». Не певен, чи сам Рефат-ага це пам'ятає, але у будь-якому разі переоцінка відбулася дуже швидко, і кримські татари послідовно були солідарні з українським рухом. Пізніше ми з родиною Чубарова стали сусідами в Києві, на Оболоні. Дружина Рефата – Інґріда, латишка, вивчила українську, а всіх трьох доньок навчила говорити латиською мовою. Отакої! Живуть в Києві, де латиської не почувеш, але мати навчила рідній мові. От це приклад для нас, українців.

Під час створення Руху в Інституті історії багато моїх співробітників розкривалися несподіваними вчинками. От, наприклад, до мене звернувся колега середнього віку, який працював над докторською: «Знаєш, Олексю, я не можу вступити до

Руху, бо маю отримати квартиру від держави – боюся, що викинуть з черги. Але я готовий дати гроші на Рух, візьми, передай до каси Руху, тільки нехай не знають, що це від мене». А в очах стояли сльози. Я був вражений, і цей випадок ще раз засвідчив, якими неоднозначними були вчинки людини за радянських часів.

У 1989 р. проходила виборча кампанія на І з'їзд народних депутатів СРСР – перші вибори, на яких можна було висувати по кілька кандидатів на одне місце. Тоді я знову почув прізвище Черняк, адже Володимир Кирилович був безпартійним економістом, що в СРСР вже неординарно, і підтримував економічний плюралізм – наявність різних форм власності.

А згодом Черняк почав говорити про необхідність політичного і навіть ідеологічного плюралізму, що було властиво вже не «радянському соціалізму», а справжнісінькій соціал-демократії. Ми познайомилися. Черняк збирався балотуватися по центральному округу в Києві (на Печерську) і запропонував бути його довіреною особою – я погодився. Влада висунула там кандидатом відомого кардіохірурга Миколу Амосова. Розрахунок полягав у тому, що Амосов своїм авторитетом і визнанням переграє будь-якого альтернативного кандидата. А по цьому округу балотувалося дуже багато цікавих особистостей: І. Драч, В. Черняк, В. Гришук, А. Куликов, В. Дончик. Проблема об'єднання опозиційних депутатів вже існувала: ніхто ні з ким не домовився, всі мали наміри об'єднуватися вже у другому турі. Але другого туру не було, бо Амосов переконливо переміг у першому.

На тих виборах ми працювали абсолютно безплатно. Зараз у це важко повірити, а тоді, навпаки – уявити, що колись це стане непоганим підзаробітком. Я стояв з великим агітаційним плакатом за Черняка біля метро «Арсенальна», і ми, його команда, добирали слова, як привернути увагу до нашого кандидата. Ключовим закликком було, що він – «безпартійний економіст». Це вже мало свідчити про його певну опозиційність до системи. А щоб компартія не дорікнула, що ми це навмисно

вип'ячуємо, створили таку хитру «об'єктивку» (так в СРСР називали анкетні дані): «Голосуйте за Черняка, економіста, 48 років, безпартійного». Черняк програв Амосову, але склалася цікава ситуація.

За тодішнім законом на з'їзд народних депутатів мав обиратися ще й представник від усього Києва, а в загально-міському окрузі балотувався лише один кандидат, секретар міськкому партії К. Масик. Інших кандидатів до участі в виборах не допустили, і тому агітувати проти Масика було надзвичайно легко: «Вибори без вибору – викресли». Не обговорювали навіть професійних навичок Масика, просто – «викресли». Він не набрав необхідних за тодішнім законом 50 % голосів, і поразка Масика стала ударом по всьому парт-апарату.

На одному із передвиборчих мітингів, що зібрався перед центральним стадіоном, я виступав із закликами запобігти фальсифікаціям і задля цього забезпечити спостереження за виборами. Наступного дня в інституті Хворостяний запитує: «Ну, що ти там наговорив?». Тобто його вже повідомили про вчинок підлеглого. Але він узяв цей ризик на себе. Може, щось до кінця й не осмислював, бо запитував, скажімо, чи справді я вважаю, що кримські татари мають повернутися до Криму. Я вже до цього дозрів, він – ще ні: процес переоцінки був поступовим.

На той час ще не було вишуканих методів фальсифікації голосування, і ми контролювали цей процес дуже просто: двоє спостерігачів сидять біля урни і дивляться, як вкидають бюлетені. Якщо комусь із двох треба відійти – один залишається. Потім стало все значно складніше, а в ті роки про заробіток на цьому ніхто й не думав, люди працювали на ентузіазмі.

Після поразки Масика у Києві призначили нові вибори. Тоді і настав час Черняка, тому що прізвище його уже було відоме загалу. Він виступав на підприємствах, пояснював свою програму. Але всюди не встигав. Допомагала команда.

Я виступав на зборах з висування Черняка в інститутах Академії наук, розповідав про нього і його програму. Він знову запропонував мені бути довіреною особою, але цього разу я відмовився, бо дописував свою першу книжку (в основі якої була моя кандидатська дисертація про міжнародні відносини). Мені легше було їздити, виступати, ніж займатися оргроботою, яку мусила робити довірена особа. Процес пішов, по всьому місту багато ентузіастів працювало на кампанію Черняка.

Зрештою, зійшлися два добрих кандидати. Один із них, Віталій Карпенко – редактор «Вечірнього Києва», який довів наклад міської газети до 500 тисяч! Але він був комуністом, а Черняк – ні. Це відіграло важливу роль у перемозі Черняка. А напередодні виборів відбулися одні з найперших теледебатів між двома кандидатами. Ми, в команді Черняка, радили йому виступати на дебатах російською, оскільки Київ все-таки був російськомовним містом. Але Черняк вчинив принципово: «Ні, виступатиму українською». І це принаймні не зашкодило.

Багато тодішніх активістів також переходило на українську. Говорити українською стало «модним», ознакою інтелектуальності. Я теж зробив чергову спробу, обклався словниками, брав україномовну літературу, навіть російську класику намагався читати українською (зокрема, здолав українською «Братів Карамазових»). В Інституті історії дуже багато співробітників перейшли на українську, тобто утворилося мовне середовище, якого раніше не було. Це було природньо, бо більшість співробітників походили з україномовних сімей, читали джерела українською, хоча домішки русизмів у нашій мові був присутні ще тривалий час. На зустрічі з письменником Володимиром Яворівським в українознавчому клубі «Спадщина» я поставив запитання, перекладаючи його подумки з російської. А Яворівський каже іронічно: «Ви, мабуть, з Інституту історії, це чуто з вашої мови». Тоді я ще спілкувався двома мовами: і українською, і російською.

Остаточну крапку поставив вже згадуваний мною Володимир Кулик: «Якщо говориш українською, маєш нею говорити

усюди, незалежно від того, чи потрапляєш в російськомовне середовище і як тебе там сприймають». Тому, коли дійшло до відновлення Києво-Могилянської академії, я для себе вирішив: якщо ми в Могилянці пропагуємо українську мову, то треба нею спілкуватися усюди, а не тільки в межах класу чи аудиторії.

Отже, Інститут історії переходив на українську, третина співробітників вступила до Руху. Навесні 1989 р. колектив інституту висунув Черняка кандидатом у депутати по загально-міському округу. Провести збори допоміг Ігор Хворостяний, директор інституту Юрій Кондуфор не заблокував.

Кондуфор був цікавою людиною, з гумором, достатньо людяним у спілкуванні, його любили в інституті, хоча, безумовно, він був «ортодоксом» і боляче сприймав перебудовчі переоцінки. Але при цьому він не блокував процеси лібералізації в інституті й не заважав іншим працювати. Для мене це мало вагоме значення. Я вже згадував, що відвідав практично всі установчі з'їзди нових партій у 1990–1991 рр. В той час не було Інтернету, й дізнаватися про ці події зазвичай доводилось в інтерпретації офіційних ЗМІ. Аби зрозуміти, що ж насправді відбувалося, треба було ходити на них, читати листівки, «самвидав» опозиційних структур. Про кожний з'їзд писав замітки, носив їх до газети «Молода гвардія» Київського обкому комсомолу або до газети «зелених» «Зелений світ», чи ж до «News from Ukraine» (українського аналога «Moscow News», хоч і не такого «перебудовчого»), де тоді працював Андрій Куликов. Потім зродилася ідея: а чому б не зібрати програми нових партій і не видати їх. Я вийшов на зв'язок з усіма партіями, від їхніх лідерів отримав необхідні документи і уклав збірник «Україна багатопартійна», до якого написав вступну статтю.

Пізніше багато людей згадувало, що першим почав пояснювати, хто такі «ліві» і «праві» – власне, продовжують це робити і досі⁶⁰.

Хоча за умов «перебудови» всі ці позиції у політичному полі переплуталися, бо комуністів називали ортодоксами,

Листопад 1990 року • Стор. 6

ЗЛІВА

НАПРАВО

Листопадський номер журналу «Зліва» вийшов у світ. Це перший номер за часів незалежності України. Журнал продовжує виходити за редакції Олексія Гараня. У ньому наведено інтерв'ю з членами Верховної Ради, а також статті про ситуацію в Україні та світі.

ЩИ БУДЕМО МАТИ ІСТОРИЮ УКРАЇНИ? ЯК ПОДУ!

Щоб мати історію України, треба бути українцем. Це означає знати свою історію, свою культуру, свою мову. Історія України — це не тільки подвиги героїв, це також життя звичайних людей.

ВІД МАРКСИСТІВ ДО АНАРХІСТІВ...

365 ХТО Є ХТО НА ПОЛІТИЧНІЙ СЦЕНІ УКРАЇНИ

Від марксизму до анархізму — це шлях розвитку української політичної думки. Анархісти виступають за скасування держави та встановлення соціальної справедливості.

КОМПАРТІЯ УКРАЇНИ: ЧИ ВІДКРИЄСЯ ДЕМОНАТИЧНА ПЛАТФОРМА?

Компартія України намагається зберегти свою владу, але її політика стає все більш авторитарною. Чи зможе вона подолати внутрішні суперечності?

ПРАВЕШЕ ЦЕНТРУ: УРА!

Правіше центри в Україні намагаються реалізувати свої ідеї, але стикаються з великими труднощами. Їхня діяльність часто обмежується місцевим рівнем.

ЦЕНТР ТА ЛІВІЙ ЦЕНТР

Відносини між лівим і правим центром в Україні залишаються напруженими. Обидві сторони намагаються впливати на політичний процес.

НА ПРОТИВЛЕЖНОМУ ВІЛАНІ ПРАВЕІ РАДИКАЛИ

Праві радикали в Україні виступають за націоналістичну політику, що викликає суперечливі реакції в суспільстві.

«консерваторами», натомість в класичних ідеологіях консерватори – праві, а комуністи – ліві. От це в книжці і пояснювалося. Знайшли кошти і понесли текст до друкарні.

Однаке пильне око директора друкарні угледіло: «Тут антикомуністичні програми, я їх не друкуватиму, потрібна чиясь віза (підпис)». Вертаюся до Кондуфора, і він написав – «до друку». За що я й вдячний комуністу Кондуфору. Книжка побачила світ на початку 1991 р. і на той час стала досить відомим виданням, яке продавали, зокрема, і на мітингах опозиції.

Після перемоги Черняка на виборах 1989 р. переді мною постала дилема, адже міг стати його помічником, і це був би старт безпосередньо в політику. Та обрав інший шлях, академічний, бо здавалося, що це важливо – написати книжку за матеріалами своєї дисертації під назвою «Трансатлантические дебаты: поворот Западной Европы к разрядке и позиция США». Монографії в радянській науці цінувалися, видати їх було нелегко, не так, як зараз – приніс гроші і друкуеш будь-що. Це був стрибок від молодшого до старшого наукового співробітника, а вище – лише членкори та академіки. Можливо, це була помилка. Пізніше, під час виборів 1990 р., мені як безпартійному пропонували балотуватися. Але не наважився з тих самих причин – завершував монографію. Хоча навряд чи міг серйозно сподіватися на перемогу, бо були сильніші кандидати, наприклад Андрій Куликов, кращий, ніж я, оратор, але і він не пройшов.

Я допомагав йому, хоча паралельно мене запросив і Сашко Ємець. Та чомусь цікавіше було працювати з Куликовим⁶¹. Хоча і Ємцю де в чому допоміг. Несподівано він зателефонував у ніч з 7 на 8 березня і запропонував: «Давайте поїдемо, розклеїмо поздоровлення жінкам з 8 березня». Взяли ще мого друга дитинства,

Дмитра Вортмана (нині відомого історика-картографа⁶²). Тоді це була новинка в «технологіях» агітації. Я радів перемозі Ємця, йому не завадили ні членство в компартії, ні ро-

бота у Вищій школі міліції. Він швидко став одним із лідерів Народної Ради (об'єднання опозиції, що становило третину парламенту).

Перед цим, на початку 1989 р., ще під час становлення Руху і напередодні перших напівальтернативних виборів, до Києва приїхав Горбачов. Йду собі Хрещатиком, раптом бачу – зупиняється кортеж і виходить Горбачов із Раїсою Максимівною. Я – туди, стоїть поруч перший секретар ЦК КПУ Щербицький, який пішов у відставку лише наприкінці вересня 1989 р. (після установчого з'їзду Руху). Горбачов промовляє правильні слова про демократизацію, і тут я не витримав й кажу, що насправді принципи ці порушуються і в багатьох округах кандидати від КПУ ідуть по одному, тобто жодної конкурентності. Горбачов відповідав загальними словами, а я знов про своє. І тут Раїса Максимівна бере чоловіка під руку, переводить його погляд на інших людей, і тема розмови змінюється. (Цей епізод не перекреслює мого ставлення до Горбачова, тому що він справді багато чого зробив, але рішучості й тверезого розрахунку йому бракувало, тому ситуація і вийшла з-під його контролю.) Брюховецький про цю несподівану зустріч сказав: «О, Бог все бачить» (допоміг мені сказати Горбачову правду). Насправді тоді теж промайнули бентежні думки, бо зрозуміло, що в оточенні були помічники Щербицького і кагебісти, і хтозна, куди ця інформація пішла. Але в цей період перебудови страх швидко минав, і самовизначатися було достатньо легко: «ми» – за демократію, «вони» – проти. І тому моральна перевага була чітко на нашому боці.

Та коли 9 травня 1989 р. до Вічного вогню в Києві рухівці вже йшли з синьо-жовтими прапорами, я самотньо ішов в колоні з прапором УРСР, аби бачили, що ми не проти радянської влади. Історик Василь Ткаченко запропонував обговорити своєрідний компроміс з прапором УРСР: поєднання синьо-жовтого і малинового (козацького) кольорів⁶³. В іншій конфігурації це поєднання було на прапорі проголошеної в Харкові 1917 року «Української Народної Республіки Рад робітничих, селянських,

солдатських і козацьких депутатів» (так звана «УНР Рад»), а нині ВО «Батьківщина» (див. *кольор. ілюстр., I*). Для тодішньої офіційної науки це був крок вперед, до такого варіанту певний час схилився і Голова Верховної Ради Кравчук⁶⁴. Але національне відродження вже відбувалося під синьо-жовтим прапором. Отже, сама історія розставила все на свої місця.

У вересні 1989 р. разом із кількома членами НССП я взяв участь у роботі установчого з'їзду Руху⁶⁵. І от представники Києва замислились, кого ж висунути від них до керівництва Руху. Кажу: «Давайте запропонуємо кандидатуру фізика Лавриновича – толковий молодий хлопець, енергійний». Отож відчуваю і свою провину в тому, що Олександр Лавринович опинився на вищих щаблях влади у Януковича – міністр юстиції, який освятив два антиконституційні заколоти і драконівські закони 16 лютого 2014 р. Хто ж таке міг передбачити? Але в 90-х роках Лавринович, уже заступник В'ячеслава Чорновола по Руху, стверджував, що «ми всі з самого початку створення Руху були антикомуністами і незалежниками». Ні, не були. І не могли бути, тому що цей процес був поступовим. А Лавринович тоді теж був членом КПРС.

На початку 1990 р. Києвом почали ширитися антисемітські листівки і поповзли чутки, що готується погром. Зрозуміло, такі провокації чинилися, щоб дискредитувати Народний Рух. Низка учасників НССП, до яких приєдналися інші активісти, заснували організацію «Антишовіністична дія». Вона об'єднала представників різних національних товариств і протидіяла компартійним спробам розпалити міжнаціональну ворожнечу, хоча на той час вже існувала і Рада національностей у самому Русі.

Інтелігентній людині бути антисемітом – соромно, а українцю ще й не прагматично, враховуючи те, що нас цілеспрямовано намагаються дискредитувати в очах світової громадськості. Як влучно зазначав Мирослав Попович, в СРСР «правлячий режим був не стільки антисемітським, скільки антиінтелектуальним і антиінтелігентським». Ми ж такими бути не хочемо? Бути інтелігентом означає захищати права меншин. А меншини

мають поважати права українців на державну мову, розвиток культури і вшанування своїх героїв.

Національним героєм кримських татар є Петро Григоренко, колишній радянський генерал, який став дисидентом і одним із засновників Української Гельсінської групи. Він обстоював право депортованих Сталіним кримських татар на повернення на батьківщину і за це був ув'язнений на п'ять років до спеціальної психіатричної лікарні. А захистив його молодий психіатр Семен Глузман, який здійснив незалежну психіатричну експертизу і за це отримав сім років таборів (плюс три роки заслання). Так дисиденти різних національностей вчилися реальному (а не декларованому в СРСР) інтернаціоналізму в радянських тюрмах і таборах.

З 1989 р. мене почали запрошувати з коментарями на радіо, а згодом і на ТБ. Експерти із Заходу та Росії, які цікавилися ситуацією в Україні, шукали зустрічі зі мною. Адже я тоді був чи не першим із дослідників, хто розбирався в українських політичних партіях. Отож поступово почав займатися тим, чим займаюся донині: жартую, що моя карма полягає в тому, щоб пояснювати іноземцям, що відбувається в Україні.

У своїх коментарях і газетних публікаціях виступав проти надрадикалізму. Умовно кажучи, я підтримував лінію Левка Лук'яненка, а не його заступника по Українській республіканській партії (УРП) Степана Хмари. Лук'яненко зазначав: «Комуністи, які хочуть створити незалежну від Москви комуністичну партію з метою допомагати народові рвати імперські кайдани й просуватися до самостійності – наші союзники на даному етапі розвитку історії»⁶⁶. І це спрацювало! Я аналізував проблеми Руху і нових партій, наголошував на необхідності вийти за межі україномовних регіонів, достукатися до русифікованої частини населення, розуміти, що Україна – не Литва чи Латвія⁶⁷.

Осягнення того, що наявна система приречена і має знати краху, визрівало поступово. Спочатку впали опори брежнєвського «розвиненого соціалізму», потім усвідомили, що й ленінізм був хибним, відтак це поширилося й на всю комуні-

стичну ідеологію. Після перемоги польської «Солідарності» на виборах 1989 р. я ще запитав у батька: «Чи може країна бути соціалістичною, якщо комуністи не при владі?».

Так само поступово переоцінювалося й те, чи можемо ми, українці, бути разом з Росією та іншими союзними республіками. Мені близьким був погляд Партії демократичного відродження України (ПДВУ), створеної колишніми членами «Демократичної платформи в КПУ». Там були М. Попович, О. Ємець, В. Хмелько, відомий соціолог, один із засновників Київського міжнародного інституту соціології (що на території Могилянки). ПДВУ допускала можливість конфедерації, у яку трансформується СРСР⁶⁸.

Горбачов де-факто готував соціал-демократизацію компартії. Було розроблено проєкт нового союзного договору, який розширював права республік. Але укласти його Верховна Рада (у якій комуністи становили більшість) у відповідь на одну з вимог студентської «Революції на граніті» «вважала передчасним». Українці вже побачили перспективу незалежності. Зрештою, спроба путчу комуністів-«ортодоксів» і його провал у серпні 1991 р. відкинули можливість еволюційного шляху трансформації СРСР.

Останні бастіони стереотипів про «дружбу народів» впали після 24 серпня, коли Україна проголосила незалежність. Пам'ятаємо, як відреагувала ельцинська (!) Росія: демократи – віцепрезидент РФ О. Руцької, мер Москви Г. Попов – заговорили про перегляд кордонів (Руцької навіть погрожував ядерною зброєю⁶⁹), якщо Україна почне процес відокремлення. Тоді остаточно зрозумів – Україна має бути незалежною.

Іноді прихильники альтернативної історії зазначають: якби не путч, було би більше часу, вдалося би краще підготуватися до незалежності, мати ширшу підтримку, створити структури громадянського суспільства. Може й так, але хтозна, на які авантюри ще пішли б прихильники збереження КПСР і радянської імперії. Натомість провал путчу дав Україні такий шанс, яким не можна було не скористатися.

Референдум 1 грудня 1991 р. на підтримку незалежності став консенсусом основних політичних сил країни, а незалежність – результатом об'єднання різних рухів (Народного Руху, шахтарського руху, який врешті підтримав незалежність України, і так званих націонал-комуністів). Свідченням цього консенсусу були переконливі результати голосування: з 84 % тих, хто взяв участь у волевиявленні, за незалежність проголосували 91 % – більшість у всіх регіонах, навіть у Криму та Севастополі. Ідея незалежності також знайшла підтримку етнічних меншин, що стало результатом толерантної політики й опозиційного, націонал-демократичного Руху, й націонал-комуністів на чолі з Кравчуком. В Україні так і не було створено громадської організації російськомовного населення на кшталт «Інтерфронту», як це було в Естонії чи Латвії. Рух наголошував на тому, що сприятиме національному відродженню та розвитку усіх меншин, було ухвалено резолюції Руху щодо прав і кримських татар, і євреїв, і росіян. Тоді як комуністична номенклатура дедалі деградувала і діяла за принципом «поділяй і володарюй», Рух, навпаки – об'єднував.

Що стосується питання громадянства, то в жовтні 1991 року українське керівництво обрало так званий «нульовий варіант». На відміну від країн Балтії, кожен, хто проживав в Україні на той час, міг отримати її громадянство без будь-яких додаткових вимог – український шлях виявився ліберальнішим за прибалтійський. У преамбулі до української Конституції 1996 року було зазначено, що «український народ» – це «громадяни України всіх національностей». Тобто йдеться про **українську політичну націю**: український націоналізм є територіальним, а не етнічним, і радше включає інші етноси (inclusive), аніж виключає (exclusive).

Зрештою, навіть не визначально, якою мовою говорити: можна говорити російською і відчувати себе українцем. Знову ж таки, українська ситуація не унікальна. Колишній царський генерал Карл Густав Маннергейм погано володів фінською (краще російською і шведською), але став засновником незалежної Фінляндії. І хоча радянська агресія 1939–1940 рр. змусила його

під час Другої світової війни виступити на боці Німеччини, після війни Маннергейма обрали президентом Фінляндії, а величезний пам'ятник йому стоїть у центрі Гельсінкі. Необов'язково бути українцем за кров'ю. Мати Андрея Шептицького була донькою класика польської літератури Александра Фредро, але Андрей обрав українську ідентичність (а один із його братів – польську, та ще й став генералом польської армії). Поляк Липинський, росіянин Фітільов (який потім став Хвильовим) – такі різні за ідеологічною орієнтацією (відповідно консерватор і націонал-комуніст) обрали українську ідентичність.

Водночас націонал-комуністи на чолі з Леонідом Кравчуком вдало перехопили в Руху гасло «незалежної, демократичної України» і змогли зберегти свої позиції. Слідом за ВР Росії, компартію заборонила і Верховна Рада України (де комуністи склали більшість). Але в так званій «партії влади» згуртувалися номенклатурні функціонери-комуністи, що раптом стали «безпартійними».

Роздробленість опозиційних сил сприяла перемозі Л. Кравчука вже в першому турі (62 % голосів), а кандидат від Руху В. Чорновіл набрав 23 %. Отже, українське суспільство погодилося на незалежність України, але не на В'ячеслава Чорновола на чолі нової держави⁷⁰. Більшість не сприймала радикального розриву з минулим та люстрацій. На той час ті, кого ми називаємо демократами, не мали більшості у суспільстві. Воно просто не визріло до таких перетворень. І це був один із основних чинників, чому не вдалося наслідувати приклад «прибалтів» чи Польщі.

Після референдуму і виборів 1 грудня 1991 р. перед націонал-демократами постала нова дилема – залишитися в опозиції до президента незалежної України і його нової, посткомуністичної «партії влади» чи співпрацювати з ним заради розбудови омріяної незалежної держави. Це був важкий і щоденний вибір. Дехто навіть стверджував, що українські комуністи тому й проголосили незалежність, щоб відокремитися від демократичної Росії на чолі з Єльциним. Але незабаром

стало зрозумілим, що насправді політичний процес в Україні був більш плюралістичний, ніж у сусідній Росії.

Справді, з часів перебудови та здобуття незалежності в 1991 р. найважливіші рішення в країні ухвалювались в результаті компромісу. У цьому сенсі, як уже відзначалося вище, Україна відрізнялася від багатьох радянських республік, адже здобула незалежність мирно, без міжетнічних конфліктів, завдяки домовленості між націонал-демократичною опозицією та «націонал-комуністами». Крім того, Україна стала першою країною СНД, у якій на демократичних виборах 1994 р. змінилися і президент, і парламент. Та й саму Конституцію України 1996 р. було прийнято в результаті компромісу між президентом і парламентом – на відміну від Росії, де її ухваленню на референдумі передував штурм парламенту демократом Єльциним.

Після ухвалення Конституції 1996 р. у новій моделі влади в Україні президент і парламент мали співіснувати один з одним (адже жодна сторона де-факто не мала інструментів усунути одна одну). Опозиція завжди була потужною в Україні. Влада також мала зважати на погляди різних регіонів. Таким чином ця система була збалансованішою, ніж російська модель – в Україні, за визначенням західних політологів, існував *pluralism by default* («плюралізм за замовчуванням»).

Інша відмінність української політичної культури від російської – усталені традиції індивідуалізму, самоврядування (магдебурзьке право для міст ще за польсько-литовської доби), приватної власності на землю (на відміну від Росії общинна власність в Україні завжди була набагато слабшою), відсутність широкої підтримки для авторитарного лідера.

Все це заклало перспективи подальшої лібералізації. Водночас схильність до компромісів перешкоджала можливості швидко здійснити болючі, але необхідні реформи.

IV. ВІДНОВЛЕННЯ МОГИЛЯНКИ, ГАЗЕТА «ДЕНЬ» І СТАЖУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ

Дзвінок Брюховецького. Перша «п'ятірка» моголянців. – «Убити дракона»: перша історія Руху. – Моголянка: без хабарів і корупції. – Катедра політології: без «наукового комунізму» і «наукового націоналізму». – Чарочка до моєї першої лекції з порівняльної політології. – Гарвард: перше стажування за кордоном. – «Двійкарі» Лебедь і Прокоп. – Спроба примирення ветеранів УПА і Червоної армії. – Захисти «за сукупністю праць» Табачника і Гараня. – Створення газети «День». – Як я ледь не зійшовся з Лазаренком. – Книга про Мороза і лівих: «рожевий» Гарань чи «буржуазний об'єктивіст»? – «Темники» Медведчука і дилеми політичного коментатора. – «Касетний скандал» і стажування в Інституті Кеннана. – Школа політичної аналітики і доповіді для Freedom House. – Вплив отця Мєня: примирити науку та Бога?

Десь наприкінці липня – початку серпня 1991 р. під вечір пролунав дзвінок від Брюховецького: «Льошо, приїжджай». – «Та куди їхати на ніч?» – «Приїдь. Є цікава справа, не пошкодуєш». Ідею відродження Києво-Моголянської академії висловлювало під час перебудови чимало людей, але в Брюховецького вже був «організаційний план»: створити світський університет на історичному терені Києво-Моголянської академії. Відбувся такий діалог:

- Будеш деканом-організатором факультету суспільних наук у відроджуваній Моголянці: пам'ятатимеш про це, як про найкращий період свого життя.
- Стати деканом у 31 рік? Та в мене немає досвіду викладати у вищій школі. Хіба що як аспірант провів кілька семінарських занять за лекціями професорів.
- От і добре, нам треба втілити концепцію liberal arts. Потрібна нова людина з незашореним мисленням. І порадь когось, хто буде безпосередньо моїм помічником.

Я порадив Наталку Шумкову, яка працювала в Інституті історії секретаркою у нашому відділі. Як вона хвилювалася, коли треба було спуститися з п'ятого поверху Інституту історії

на третій поверх до Брюховецького. Бо така несподівана пропозиція – відновлювати Академію. Отож спочатку було п'ять осіб. За створення факультету гуманітарних наук відповідав Сергій Іванюк, про якого вже згадував, я був деканом-організатором факультету суспільних наук, Мирослав Кратко, теж «рухівець» з Інституту математики АН України – деканом-організатором факультету природничих наук⁷¹.

Візіонерство й особистість Брюховецького зробили відновлення Могилянки можливим. Та не забуваймо, що і момент для цього був особливий. Країна прямувала до референдуму 1 грудня на підтвердження Акту проголошення незалежності.

14 вересня 1991 р. в Будинку кіно відбувся Форум української інтелігенції, в президії якого сидів і Кравчук, на той час Голова Верховної Ради та кандидат у Президенти України. Виступає Брюховецький: «Треба відновлювати Києво-Могилянську академію, хто за?». Весь зал піднімає руки, Кравчук у президії теж – куди ж йому подітися. Та й він розумів, що матиме з того зиск. Вже 19 вересня вийшло розпорядження Голови Верховної Ради № 1570-ХІІ «Про відродження Києво-Могилянської академії». А ще була вагома допомога щойно призначеного міністра оборони незалежної України К. Морозова (до речі, етнічного росіянина), який посприяв, щоб корпуси військово-морського політичного училища, розміщеного на історичній території Могилянки (в Києві готували політруків, тобто комісарів, військово-морського флоту СРСР (!) були передані Академії. На фронтоні однієї з будівель Академії зумисне залишили деякі написи як нагадування про тоталітарну епоху (ленінське гасло «Партия – ум, честь и совесть нашей эпохи»).

Допомога з приміщеннями була надзвичайно цінною, адже спочатку Могилянці дали тільки Староакадемічний корпус. Його перший поверх споруджувався ще за часів Мазепи, тож це – справжня історія. Але корпус – невеличкий, не відремонтований. І ми, декани, ходили разом із Брюховецьким цими приміщеннями (там потенційно вимальовувалось десь сім

авдиторій) і мізкували, як проводити заняття трьох факультетів. Це було неможливо! Тепер зрозуміло, що то була своєрідна «авантюра». Втім, збіглися ентузіазм і хід історії.

Навесні 1992 р. на подвір'я Могилянки заїхала перша (величезна!) фура західних підручників, що їх діаспора зібрала й переслала в Україну. А розвантажувати немає кому. От і стали Брюховецький та три декани-організатори до праці – розвантажили машину підручників.

Потім – перша поїздка деканів до Канади в Trent University. Відвідували різні катедри, і я там випрошував підручники з базових дисциплін: з політології, економіки, соціології, все-світньої історії. Ми ще не мали таких перекладених посібників. Приїхав з двома валізами книг (по 32 кг), як дозволялося на трансатлантичних рейсах, ще й частину книжок накидав колегам-деканам.

Переформатування команди відбувалося на ходу. Мирослав Кратко пішов ще напередодні першого навчального року, Брюховецький знайшов йому термінову заміну – Віталія Замостьяна⁷². Зрозуміло, що всередині команди точилися дебати, ми вже всі були особистостями, кожен зі своїм баченням та емоціями (кілька разів у суперечках з Брюховецьким і я кидав заяву про звільнення, але він не приймав)⁷³. Треба віддати належне всім людям, які відновили Академію, ризикнули, бо покинули свої насиджені комфортні місця.

Розбудова закладу почалася, завдань було непочатий край. Треба було розробити план дій, миттєво знайти людей: ми повідомили про відродження Академії в жовтні 1991 р., а вже влітку 1992 р. відбувся перший набір до Могилянки. Вирішили, що мовами викладання будуть лише українська та англійська, проте деякі фахівці не володіли належно українською (бо в інших вишах освітній процес відбувався російською), тим паче і термінології української з багатьох тем, скажімо в соціології та політології, не було. Наприклад, викладати соціологію в Могилянку прийшли В. Хмелько та В. Паніотто (засновники КМІС), і їм було важко попервах, але вони швидко опанували українську.

Вдень – відновлення академії, організаційні питання, зустрічі з людьми. Пізно ввечері – сидів на кухні і друкував на машинці «Убити дракона (З історії Руху та нових партій України)». Зараз не уявляю, як це поєднувалося, але тоді був молодший і мав колосальний ентузіазм. «Убити дракона» – розповідь про події в Україні у 1988–1991 рр. Це не була суто наукова праця, радше – своєрідний літопис подій, очевидцем яких я був. У мене лежали посортвані папки, окремо – «неформальна» преса (потім віддав їх Вахтангу Кіпіані до створюваного ним музею самвидаву), окремо – українська й загальносоюзна періодика, друкована продукція з Прибалтики.

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
 Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка
 252001, Київ, вул. М.Грушевського, 4

Вп. Олексій Гараневі

Високоповажаний, добродію!

З приємністю повідомляємо, що на засіданні стипендіальної комісії Фонду імені професора Антона Степановича Синявського при Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка ухвалено виділити Вам стипендію в сумі 150 ам. доларів для виконання проекту "З історії Руху та нових партій України".

Надіємось, що ця стипендія допоможе Вам здійснити оригінальне українознавче дослідження. Сподіваємось на отримання Інститутом літератури та УВАН у США повного тексту дослідження та публікацій. В останніх просимо зазначати джерело фінансової допомоги. Чекаємо від Вас інформації про результати Вашої праці до 20 травня 1994 р. і до 20 травня 1995 р. відповідно.

З глибокою пошаною і побажаннями творчих успіхів -

Ніна Синявська,
 фундатор стипендії

Ніна Синявська

7 червня 1993 р.

Стипендіальна комісія:
 Іван Дзюба /голова/,
 Вячеслав Брюховецький,
 Володимир Євтух,
 Микола Жулинський,
 Ярослав Ісаєвич,
 Ростислав Мішук,
 Олександр Синявський

Тоді 150 дол. при місячній зарплатні до 10 дол. були чималою сумою. Але на друк не вистачило – допомогла Могилянка.

Книга вийшла дуже деталізованою: вона містила чимало інформації з самвидаву, опозиційних джерел, мої власні спостереження з вуличних подій, форумів. Багато з цього матеріалу сучасному дослідникові вже важко деінде знайти, тому якісь факти та заяви часто цитуються з посиланням на «Убити дракона». Працюючи над спогадами, я зазирнув у цю книгу знову, чого не робив багато років. Скільки ж там цікавих речей, про які вже й сам забув. Почав переносити їх у спогади, але зупинився. Хто вивчатиме становлення Руху і партій – почитайте «Дракона» самі.

Фактично це була перша історія Руху, тих подій і, гадаю, що розповідь вийшла цікавою. Звичайно, мої симпатії були на стороні тих, хто виступав проти комуністичної системи. Водночас я намагався не ставати на чийсь бік, надто коли йшлося про полеміку всередині опозиції, а просто наводив цитати з виступів людей, документи тої доби, а читач вже сам мав робити висновки.

Тим більше, що не все було однозначним. Деякі речі тепер міфологізуються, всі стали героями, а насправді люди змінювали свої погляди і не всі їхні дії можна було оцінити однозначно. Наприклад, легендарний дисидент Чорновіл часто ішов всупереч думці соратників. Він був дуже ефективний, коли йшлося про заклик «Карфаген має бути зруйновано». А от коли заходило про творення нових політичних структур, то Чорновіл не пішов до УРП, звинувативши її ледь не в «більшовизмі»⁷⁴, він на початках навіть не був у керівництві щойно створеного Руху, але очолив його у 1992 р.⁷⁵

З іншого боку, як приклад еволюції поглядів, можна навести Анатолія Матвієнка, який в 1990 р. був першим секретарем ЦК комсомолу України і виступав із гаслом «Соціалістична Вітчизна в небезпеці»⁷⁶, а згодом перетворився на націонал-демократа і у 2002 р. очолив УРП «Собор» (до якої до 2006 р. входив і Левко Лук'яненко).

Тож вчу студентів, що історія – не лінійна й не одновимірна. Той самий Табачник, що відзначився українофобством на посаді віцепрем'єра з гуманітарних питань у Януковича, раніше писав

про необхідність реабілітації Петлюри, а на посаді віцепрем'єра з гуманітарних питань за Кучми виступав за визнання Голодомору геноцидом, називав його «українським Голокостом»⁷⁷. Якщо читати ті промови і не знати, хто їх автор, то видавалося б, що це промови націонал-демократа чи навіть Ющенка. Колись Дмитро навіть твердив мені, що його дід насправді був «Гютюнником». Та погляди Табачника змінювалися разом із політичною кон'юнктурою і владою, частиною якої він став сам.

У Могилянці треба було втілити й адаптувати концепцію академії, розроблену Брюховецьким. Він був прихильником використання багатьох елементів liberal arts education, застосовуваних у США⁷⁸.

ЗАГАЛЬНА СХЕМА
ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ТА СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ
В ПІДГОТОВЦІ БАКАЛАВРА СУСПІЛЬНИХ НАУК
ТЕРМІН НАВЧАННЯ - 4 РОКИ

	I КУРС		II КУРС		III КУРС		IV КУРС	
	С Е М Е С Т Р И							
	1	2	3	4	5	6	7	8
1-2.	НА ВИБІР 2 З ТРЬОХ ДИСЦИПЛІН: - ВСТУП ДО ЕКОНОМІКИ - ВСТУП ДО СОЦІОЛОГІЇ - ВСТУП ДО ПОЛІТОЛОГІЇ І ТЕОРІЇ ПРАВА		④ ④		⑥ ⑥		⑧ ⑧	
3.	ІСТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ		ІСТОРІЯ УКРАЇНИ		КУРСИ ПО ВИБОРУ ТА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ - 3 ЕКОНОМІКИ - 3 СОЦІОЛОГІЇ - 3 ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ		РОБОТА	
4.	ВИЩА МАТЕМАТИКА (ДЛЯ ЕКОНОМІСТІВ І СОЦІОЛОГІВ) ВИЩА МАТЕМАТИКА АБО САЙНС ЧИ ІНША ДИСЦИПЛІНА ПРИРОДНОГО ФАК-ТУ (ДЛЯ ПОЛІТОЛОГІВ)		ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ		ПРАКТИКА ПСИХОЛОГІЯ АБО СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ		ДЛЯ БАЖАЮЧИХ ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ ІНШОЇ ДИСЦИПЛІНИ КВАЛІФІКАЦІЙНА	
5.	ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ ЧИ ІНША ДИСЦИПЛІНА З КУЛЬТУРОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНОГО Ф-ТУ НА БУДЬ-ЯКОМУ РОЦІ НАВЧАННЯ							
6.	А Н Г Л І Й С Ь К А М О В А							
7.					ІНОЗЕМНА МОВА ЗА ВИБОРОМ СТУДЕНТА			

⊙ - КІЛЬКІСТЬ ГОДИН НА ТИЖДЕНЬ І КРЕДИТІВ ЗА СЕМЕСТР

Це означало, зокрема, що молода людина вступає на бакалаврат ще не визначившись зі своєю майбутньою спеціальністю, вивчає низку дисциплін, а десь на другому році навчання обирає свій майбутній фах. Обов'язковою вимогою було прослухати низку дисциплін із природничих, гуманітарних і суспільних наук.

Це заклало б підвалини ліберальної системи освіти, з гнучким порядком здобуття необхідних студентові знань, розширювало б їхній світогляд, а в подальшому – конкурентоспроможність. Я вважав, що сам поділ на гуманітарний і суспільний факультети умовний, кордони між цими факультетами мали бути мінімальні. Адже в коледжах *liberal arts* взагалі немає факультетів як таких, є загальний *Faculty of Arts*. Ми так само намагалися максимально лібералізувати цю систему поділу і вирішили, що, скажімо, на факультеті суспільних наук почнемо з комбінацій трьох спеціалізацій: політології, соціології, економіки⁷⁹.

Політології тоді як науки і дисципліни фактично не було. Викладати її бралися міжнародники, історики, правники, філософи. В Академії легше було добирати кадри, позаяк усе це починалося з нуля, і декан-організатор міг запросити тих, кого ми хотіли бачити.

Такий підхід кардинально відрізнявся від багатьох інших вишів, де катедри наукового комунізму або історії КПРС просто перейменовувалися на катедри політології. Справжнім анекдотом стала пропозиція одного з колишніх «наукових комуністів» запровадити дисципліну «науковий націоналізм»⁸⁰. Це не означає, що у нас не було викладачів, які колись читали «Історію КПРС». Базовий курс політології начитувало кілька людей, серед них і Володимир Полохало, який свого часу був секретарем парторганізації Київського університету ім. Т. Шевченка і доклався до її ліквідації, ставши одним із засновників «Демократичної платформи в КПУ»⁸¹.

Попри моє бажання, ми не змогли оголосити вступ просто на факультет суспільних наук, бо проти цього було Міністерство освіти: «Як це так: вступати на факультет, а не на конкретну спе-

ціалізацію? Такого не може бути». Тому ми із моїм заступником, економістом Володимиром Карасьовим (згодом директором видавництва Товариства «Знання») сформували три комбінації: політологія-соціологія, економіка-соціологія, економіка-політологія. Це вже сприяло певній гнучкості. На Заході це називається *double major*. Але Міністерству освіти треба було знати чітко, скільки ви набираєте політологів, скільки – соціологів, скільки – економістів. І наступного року вступ вже відбувся безпосередньо на одну зі спеціалізацій. В Академії ця програма «*double major*» трансформувалася на програми «*minor*», тобто додаткових спеціалізацій. Цю ідею я теж привіз із наших поїздок. Але і її Міністерство освіти формально не визнає.

Забігаючи наперед, зазначу, що Академія запровадила ще одну важливу інновацію, одним із моторів якої був декан магістеріуму⁸² Володимир Моренець (потім перший віцепрезидент Академії). Це – можливість зміни спеціальності при «перехресному вступі» до магістеріуму: студент закінчує бакалаврат з однієї спеціальності, але може вступити на магістеріум з іншої.

І тут Могилянка була першопрохідницею в Україні – і це теж відповідає західним стандартам. У 2013 р. міністр Табачник повернув стару освітню практику, коли, вступивши на перший курс певної спеціальності бакалаврату, не можеш змінити її на рівні магістеріуму. А як же гнучкість, можливість самодосконалення? Просто диверсія! Дякувати Богові, ми перемогли, і в Україні запроваджено систему, вперше випробувану в НаУКМА.

Та чи не найголовніше наше досягнення – за умов тотальної корупції в системі освіти вдалося створити університет, вільний від хабарництва. Кроком до цього, зокрема, стала система вступу за тестами. Це особиста заслуга Брюховецького, він не допускав до цього навіть деканів. І навчаються в нас студенти без впливу їхніх батьків, покладаючись лише на самих себе. На початках Могилянки мій друг, у якого дитина мала вступати, напівсерйозно запитував: «Я знаю, що ти не береш хабарів, скажи, до кого звернутися?». Ще протягом багатьох

років люди не вірили, що таке можливо – вступати без «блату» та хабарів.

На посаді декана-організатора я дуже втомлювався від адмінроботи і папірців, бо завжди був і є гіпервідповідальним і тому вельми переживав, коли не вдавалося провести свої ідеї. Нарешті, в мене елементарно не вистачало часу на те, щоби стежити за політикою і коментувати події як політолог.

А моє деканство припало на 1992 р. – це вже незалежна Україна, інша політика, іншими стали ЗМІ. Поєднувати деканство з роботою політолога, який аналізує поточні події, ставало дедалі важче. Отож вирішив піти з посади. Брюховецький відмовляв та й студенти на початку не зрозуміли, шукали якісь «підводні течії». Я їм усе пояснив і знайшов собі заміну – економіста-математика Олександра Ястремського, який завідував катедрою в КДУ і за сумісництвом вже викладав в Академії. Мені здавалося, що я зможу втілювати свої концепції в іншій якості – шанованого викладача.

Уже згодом зрозумів, що для цього треба-таки очолювати структуру, брати відповідальність на себе, ретельно добирати кадри. А просто давати збоку поради? До них можуть дослухатися, а можуть і ні. І це при тому, що мою думку цінували і Брюховецький, і його колеги. Тому тим, хто каже, що треба «робити інакше», відповідаю: «Робіть інакше». Очолойте структуру і працюйте. Бо це непросто, адже в Академії є вже усталені підрозділи, практика, фінансові та кадрові обмеження для втілення гарних побажань, а тим більше під ковпаком Міносвіти – державної бюрократії, з якою ми стикаємося і яка диктує свої вимоги.

Звільнившись з посади декана, опинився на посаді викладача. На той час до Академії вже прибували перші західні викладачі, з якими я працював ще як декан, відвідував їхні англомовні лекції, вивчав привезені ними підручники.

Першу в житті університетську лекцію читати було лячно. Адже мав вийти до студентів, у яких я був деканом – хотілося бути на висоті! Та вийшло цікаво – прочитав ще декілька лекцій і до наступного навчального року почав готувати курс «По-

рівняльна політологія». У мене були західні підручники з різними принципами побудови цього курсу. Я намагався поєднати і країнознавчий, і більш узагальнений, тематичний підходи. Це був перший курс порівняльної політології, прочитаний в Україні. Як зараз пам'ятаю вступну лекцію у великій аудиторії 4-100. Тепер можу відкрити таємницю. Мав з собою «сто грамів» і для хоробрості випив одну чарочку. Але не попустило – випив другу. Зайшов у аудиторію, відкрив рота і розумію, що трішки перебрав. Та все вдалося – викладаю цей курс і досі.

На факультеті суспільних наук спочатку діяла загальна катедра суспільних наук, яку очолював Валерій Хмелько і де працювали завідувачі секцій. Поступово ці секції переформувувались на катедри, і врешті я став першим завідувачем катедри політології. У нас був справді зірковий склад. Якщо згадати викладачів тільки найперших років – це Володимир Полохало, Сергій Рябов, Артур Білоус, Олександр Дергачов, Джеймс Мейс, Валентин Якушик (який, на жаль, уже в статусі професора НаУКМА перетворився після 2014 р. на пропагандиста проросійського лобі і звільнився лише 2020 р.).

Та намалювалась зворотна проблема: «зірки» – важко керовані. Складно було виробити цілісну тему, яка об'єднувала б катедру, виконати проект, спільний грант. У кожного були свої плани, підходи, бачення. Полохало заснував журнал «Політична думка», Білоус пішов в політику. А я знову стикнувся з дилемою: бути адміністратором чи дослідником. Як кажуть сьогодні, виявилось, що я – «стартапер». Створивши катедру, знову сказав Брюховецькому, що знайшов наступника – Олександра Дергачова. Знав його ще з факультету міжнародних відносин, він був заступником Полохала у парторганізації КДУ і теж брав участь у створенні «Демплатформи». Дергачов виявився дуже вправним організатором, спокійним, зваженим, толерантним.

У 1994 р. я вперше виїхав до Сполучених Штатів працювати над дослідженням «Політика США щодо України». Це була тримісячна стипендія IREX, програма «Security Studies». Мені пощастило, бо стажування проходило в Школі управління

ім. Дж. Кеннеді Гарвардського університету, а в Школі діяв центр CSIA (Center for Science and International Affairs), що займався проблемами нерозповсюдження ядерної зброї. Тоді це була надактуальна тема для трикутника США – Україна – Росія. Тож цей центр був зацікавлений мати дослідника з України, бо про неї вони знали мало.

Перша поїздка на наукове стажування та ще й до Гарварду! Зараз можу лише дивуватися як, захистивши дисертацію зі США, був таким відірваним (так само, як і більшість радянських людей) від того, що відбувається в цій країні. Один молодий письменник описував, як приїхавши до Америки, «крав» дефіцитний у СРСР туалетний папір⁸³. А я телефонував друзям, які вже працювали за кордоном, і запитував, чи треба брати до США якісь продукти, наприклад, цукор. Бо ж пам'ятаєте, як радянські туристи набирали із собою консерви, щоб зекономити валюту. Ясна річ, на три місяці консервами не запасешся. Але заощаджувальна активність тоді прокидалася в кожному, хто виїздив за кордон. Адже в Україні можна було прожити місяць на десять доларів. Тому якщо квиток на автобус коштував один долар, то й мізкували, чи не краще йти годину пішки. Зрештою, я зрозумів: якщо ходитиму тільки пішки і заощаджуватиму по долару, не встигну ані щось побачити, ані виконати заплановане.

У Гарварді був досить важкий період культурної адаптації. Тоді, коли чули слово «Гарвард», перше, що спадало на думку українцям – Гарвардський інститут українських студій (HURI). Та я опинився в іншому центрі, цілковито англомовному середовищі. Спочатку з HURI не було контактів, тож почував себе доволі самотньо – інший культурний світ, тобі посміхаються, але всі живуть своїм життям. Коли на фразу «How are you today?», яка вимагає відповіді «Добре», почав розповідати, що «хріново, бо нікого нема й нічого не розумію», – дивилися з подивом. Адже в нашій країні на це запитання відповідали по суті (принаймні в ті часи, бо нині у нас також відбувається культурний зсув). Або ж фраза американських колег

«We are friends, we should have lunch sometime», яка була лише виявом ввічливості. Проте я дістаю свій бізнес-календар, діловито запитую: «When?», і бачу здивування співрозмовника, який нічого й не збирався планувати. А ще був шок, коли вперше побачив, як «із стінки» (тобто банкомату, яких в Україні ще не було) можна вийняти долари.

До найдужчих вражень належала Гарвардська книгозбірня. Головний корпус – це чотири поверхи вгору над землею, чотири – під. Але найбільше вразила можливість ходити книгосховищем, набирати книжок досочу. Столики для роботи – в самому книгосховищі – те, чого немає в наших бібліотеках. Вплив іншої культури тут очевидний. На жаль, наші люди іноді поводяться з книжками недбало, можуть навіть повидирати з них аркуші, сидячи в читацьких залах.

Друге найбільше враження – музичний магазин «Tower Records». Тоді ще CD не було, але на касетах – всі концерти «The Beatles», «Pink Floyd», «Led Zeppelin», «Deep Purple», рок-опери і мюзикли, і нарешті знайшов те, що давно хотів послухати: джаз-рок групи «Chicago», «Blood, Sweat & Tears». А також просвітницькі касети класики із серії «Mad about Wagner», «Mad about Brahms» тощо. Якби касети були дешевші, я б їх, звісно, купив, та вони коштували по десять доларів кожна. Це було дорого як на мою стипендію, але дуже кортіло, бо такі речі до України ще не потрапляли. Тож я купував одну, переписував її вдома, а наступного дня відносив (бо можна було віддати назад) і казав, що там якийсь дефект, з касетами таке бувало. Зараз з цього можна посміятися або навіть відчути сором.

Результатом стажування в Гарварді стало написання англomовної записки для CSIA про еволюцію позиції Вашингтона щодо незалежності України⁸⁴. Під час роботи відкрив для себе багато цікавого, адже існувало стереотипне уявлення, що Сполучені Штати «спали та бачили», як розвалити СРСР. Насправді вони були занепокоєні розповсюдженням ядерної зброї, тому боялися неконтрольованого розпаду СРСР і до останнього чіплялися за те, щоб лишилося якесь об'єднання на чолі з

Горбачовим, з яким можна було мати справу. Звідси й промова Джорджа Буша-старшого у Верховній Раді УРСР 1 серпня 1991 р., названа в «Нью-Йорк Таймс» – «Chicken Kiev speech» («котлета по-київськи»). За три тижні до агонії СРСР Буш попереджав українців про «самовбивчий націоналізм». А за рік до того прем'єр-міністр Великої Британії, «залізна леді» М. Тетчер проголошувала в Києві: «Як ви можете уявити відокремлення Каліфорнії від США?». До початку 1990-х рр. окремішність України американський «мейнстрім» не розглядав. Тому навіть у середині 90-х рр. Шерман Гарнетт, автор однієї з перших на Заході книжок про незалежну Україну (з красномовною назвою «Наріжний камінь у європейській безпеці»), казав мені: «Я привожу українців до Фонду Карнегі у Вашингтоні, аби показати американцям, що вони – нормальні люди, а не з рогами». На відміну від Югославії, Кавказу, Середньої Азії, Молдови, ми зробили наш поступ до незалежності переконливим, мирним, без етнічних конфліктів. Не визнавати постання нової, 50-мільйонної держави в світі вже не могли.

Мені знову пощастило: одразу після цього стажування (я подавав документи паралельно на кілька програм) став одним із перших українських науковців, які поїхали на програму ім. Фулбрайта. Аж на пів року. Я потрапив до Нью-Йорка, у Hartman Institute, Columbia University. Цього разу вирішив, що беру з собою сім'ю (стипендія це дозволяла). Діти ходили до американської школи, а наймолодший хлопець взагалі пішов там до першого класу. Колумбійський університет (і гуртожиток для сімейних, де ми мешкали) прилягав до кордону з афроамериканським Гарлемом. Колись у Гарлема була погана слава, репутація району зі злочинністю, хоча з часом ситуація змінилася. Наше місце проживання було безпечне.

Але діти не володіли добре англійською, та й колектив учнів у школі був етнічно змішаний. Ясно, що у них виникали проблеми. Та той досвід, який я як батько виніс із американської школи, був вкрай важливим: американці намагаються стимулювати в дітях творчість, зацікавленість. Це була разюча

відмінність від того, що я спостерігав у школі кінця СРСР і вже періоду незалежності, де навчальні програми містять надміру непотрібної інформації та мають вузьку професійну спрямованість. І стосується це всіх предметів: починаючи від математики, фізики, хімії й до улюбленої мною історії та географії – стільки непотрібних, вузькоспеціалізованих знань. Тож порівнюючи ці системи освіти, можна сказати, що вітчизняна школа дає хорошу загальноосвітню базу, але навчання у ній нелегке, проходить «з-під палки», часто нецікаве. У цьому сенсі американська школа дає більше свободи, намагається пробудити у дітей творче мислення. Хоча є й мінуси: діти після американської школи можуть не знати базових речей.

Порівняно з Гарвардом у Нью-Йорку потужна українська діаспора. Моїм науковим дорадником був заступник директора Інституту Гаррімана Олександр Мотиль – відомий фахівець із питань націоналізму (не тільки українського). Його перша книжка – «Поворот праворуч» – про становлення ОУН, як їхня ідеологія стала близькою до італійського фашизму. Мене познайомили з діячами різних гілок ОУН: мельниківцями, бандерівцями, «двійкарями»⁸⁵. Найцікавішими були знайомства з Мирославом Прокопом і Миколою Лебедем. Фактично, Лебедь був фігурою номер один у діяльності ОУН (б) в Україні у 1941–1943 рр. У 1944 р. очолив Генеральний секретаріат закордонних справ УГВР⁸⁶ і згодом на еміграції став чільним діячем «середовища УГВР», «двійкарів». Інакше кажучи, був серед тих людей, які сприяли еволюції ОУН до правого центру. Лебедь вже хворів, спілкувався з ним нечасто. Натомість провів багато часу з Мирославом Прокопом і його дружиною Любою Комар, яка була засуджена радянськими органами під час «Процесу 59-ти» в 1941 р. до розстрілу, але їй вдалося втекти і згодом приєднатися до УПА. Прокоп справив на мене сильне інтелектуальне враження. Це була людина, яка зробила вагомий внесок у еволюцію ідеології ОУН. Від нього почув дуже відверті відповіді: чи сподівалися на німців – «так, спочатку сподівалися»; чи була братовбивча війна з поляками – «так, була», він це не

**ПРОПОЗИЦІЯ
ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ СИМВОЛІЧНОГО РУКОСТИСАННЯ
ЛІДЕРІВ ОУН-УПА ТА ВЕТЕРАНІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ
ВИХІДНИ ЗАСАДИ**

Щод час перебування у Нью-Йорку в рамках програми "Фрідбайт" у першій половині 1995 р. у мене відбулося кілька зустрічей з п. Миколою Лисенком (який був другим заступником командира Червоної Армії в Україні). Сьогодні ми під час війни перебували у німецькому концтаборі, реально керував ОУН у 1941-1943 рр.) та п. Мирославом Проколом (членом правління ОУН під час війни, а згодом головою Української Головної Визвольної Ради). Після війни вони відколилися від Бандери, а фактично розкол почався вже 1943 р. у результаті зустрічей з ними я раз переконався, що в Україні ми маємо чорно-біле бачення тих подій. Ліви сили досі вважають їх німецькими колаборантами, українського підданого тих років. Між тим, урядове об'єднання висвітлення цих подій, діалог сил, які брали участь у боротьбі з фашизмом, хоча й у складі різних формувань, зняття напруги між Сходом й Заходом України у трактовці цього складного питання.

ПРОПОЗИЦІЯ

У зв'язку з тим, доповним видатсьє організація символічного рукостисання між лідерами Червоної Армії та лідерами ОУН-УПА, які відійшли від ідеології інтегрованого націоналізму та представників Червоної Армії та червоних партизан. Обидві сторони не представляли б офіційно певні структури, а тільки себе особисто. На це є попередня згода п. Лебедя та п. Прокопа, які готові залая цього приїхати в Україну. Вони уповноважили мене прозонуувати позицію державних чинників та провести консультації з представниками іншої сторони, які вже дали певні позитивні результати.

ФОРМА ВПЛЕННЯ

Враховуючи той факт, що 2 вересня відбулося закінчення другої світової війни, а також вік й стан здоров'я потенційних учасників, участь державним органам організувати це у першій половині вересня корисно. Враховуючи декілька питань, можливо дошлюбно, щоб підготовка здійснювалася виключно на ініціативу групою без широкого залучення ЗМІ. Вплив на проведення зустрічі повинен бути виключно основний з них: приїзд двох осіб із США та їх розміщення на кілька днів у готелі.

План заходів включав би неформальну зустріч-вечерю учасників, підписання наступного дня звернення й символічне

рукостисання, висвітлене в засобах масової інформації. Можна було б також включити спільне покладання вінків до пам'ятника Шевченка й, наприклад, до Баб'яного Яру, де поховано представників обох сторін. Звернення було б сформульовано в дуже загальному вигляді. У ньому було б зазначено, що воно приймається в рік перемоги над фашизмом, що обидві сторони воювали проти розбудови тоталітарної диктатури в ім'я свободи незалежної демократичної України.

Ще раз наголосую, що проєкт вже знаходиться в стадії реалізації й при нормальному стані здоров'я пп.Лебедя та Прокопа він може бути успішно здійснений в першій половині вересня цього року.

Доцент кафедри політології
Університету Києво-Могилянська Академія*

Олексій Гарань

31 липня 1995 р.

Перший проєкт

Звернення

до лідерів політичних сил, до українського народу
60 років тому закінчилися наміршенства в історії подвигів в і війна. Ми, її ветерани, які дожили до сьогоднішнього дня, повели в фашизмом у складі різних формувань: Червоної Армії, ОУН, Української Повстанської Армії. Ми по-різному бачили майбутнє нашої України. Уни і зрештою, сил воювали, поєднували зброю один проти одного. Ми не намагалися зараз переконати один одного, чия зброя до Батьківщини буде більш шпоров. Ця суперечка безпідпана, настав час підняти її. Інакше цей самий невиконаний час зробить це за нас, але вже час нас.

Уже чотири роки Україна є незалежною. Освітлені труднощі становлення держави підшляються спроби розв'язати у нашому суспільстві. Ми вважаємо, що ці б то не були наміршенні поділити Україну на Східну і Західну, греко-католицьку і православну, коломунітарну і антикомунітарну, а тим більше накласти щось подібну характеру неприйнятності і конфронтації, не мають і не можуть мати першопричини.

Але це можливо тільки в тому разі, коли всі політичні сили, кожен громадянин України зрозуміє, що потрібні ідеологічні, релігійні, національні та інші відмінності, ми маємо щось більш важливе, що єдине нас як народ - наша земля, наші діти, діти наших дітей.

І ми - ті, хто пройшли ту криваву війну, ті, хто воював з фашизмом - виршили подати сьогоднішній приклад в ім'я єднання, в ім'я мирного майбутнього. Закликаємо до того й всіх нас.

приховував. Але ж це не можна виривати із загального контексту подій і змін у позиціях і тактиці різних гілок ОУН. Про це було написано і в його книжках⁸⁷. Одним із результатів цієї поїздки стала принципова для мене стаття про ОУН і УПА в «Києвських ведомостях». Я намагався показати складні й неоднозначні явища, потребу розрізняти ОУН, УПА, УГВР, тим більше дивізію Waffen-SS «Галичина», робити переоцінку спокійно, академічно, не вдаючись до крайнощів⁸⁸.

По поверненні в Україну в мене виникла ідея провести символічне примирення ветеранів УПА (Лебедь, Прокоп) і ветеранів Червоної армії (згадуваний мною Хміль та запропонований ним І. Герасимов, очільник Ради Організації ветеранів в Україні). Але вагання були з обох боків, і мої зусилля виявилися марними.

Зліва – мій виступ в Університеті Сиракуз організовував А.Мелешевич, майбутній президент Могилянки⁸⁹.

Під час перебування в Штатах почав виступати з англomовними лекціями про Україну. Програма Фулбрайта надавала таку можливість. Перша така поїздка була до університету в Маямі: мав розповісти студентам бакалаврату про Україну. Довелося майже вивчити лекцію напам'ять, кілька разів «проганяв» її перед дзеркалом, але, зрештою, прочитав – і пішло-поїхало. Відтоді із задоволенням роблю це й вважаю одним зі своїх плюсів: можу виступати перед іноземною аудиторією, розповідати жваво, стисло, пояснювати, що таке Україна і що в нас відбувається.

Наступним за програмою Фулбрайта стало двомісячне стажування в Кельні у Федеральному інституті східних досліджень, який працював на німецький уряд. Моїм дорадником був професор Герхард Зімон. З ним я познайомився ще під час його приїзду до СРСР у 1991 р. Його дружина, Надя Зімон, походить із містечка Поліське – одного із тих, що стоять нині пусткою в 30-кілометровій «зоні відчуження» навколо ЧАЕС (до 1957 р. воно звалось Кагановичі на честь одного з організаторів Голодомору Лазаря Кагановича, а історична назва – Хабне). Надя добре знає українську, перекладає на багатьох українсько-німецьких заходах. Це подружжя чимало зробило для поширення у Німеччині знань про Україну.

У Кельні до мене прийшло абсолютно нове відчуття «громадянина світу» (або принаймні «громадянина Європи»), бо Шенгенська угода діяла з 1985 р., і в межах Шенгенської зони можна було вільно пересуватися без паспортного контролю. Тож я їздив на семінари до Брюсселя, Парижа, Люксембурга. Після цих академічних поїздок до США та Німеччини, потрапив, як то кажуть, «в течію», можна було й далі їздити в академічні відрядження, але я хотів працювати в Україні.

У 1992 р., коли вже відновлювалася Києво-Могилянська академія, отримав запрошення писати PhD на Заході, але відмовився. Їхати по здобуття наукового ступеня на Захід на чотири роки, потім, можливо, залишитися там, стати одним із численної армії викладачів – все це означало «включатися» у

новий світ, жити за його правилами, докладати величезних зусиль до адаптації. Я був до цього не готовий, хоча є приклади українців, які стали відомими і успішними на цій ниві на Заході і багато роблять для України (Сергій Плохій, директор HURI, або Олександр Павлюк, один із перших викладачів Могілянки, який працює в міжнародних організаціях). Я ж вважав, що буду потрібніший в Україні: багато що створювалося з нуля, можна зробити щось важливе – так, як відбулося з відновленням Києво-Могілянської академії.

Щоправда, з кожним поверненням до України в 1990-х – на початку 2000-х рр. переживав культурний шок, бо вертався до постсовкової країни. Це, на жаль, частково зберігається й до сьогодні, коли прилітаєш до аеропорту «Бориспіль» і чуєш звернення «мужчына» і «женщына» чи блатняцький шансон із вікон таксі, яке прокотило повз тебе.

Після кожного повернення до України огортав шалений ентузіазм долучитися до творення нових державних інституцій. Але щоразу поставала й гостра дилема. Мої колишні колеги по факультету міжнародних відносин запрошували і до МЗС, і до Ради національної безпеки і оборони, і до Адміністрації Президента. З одного боку, прагнув долучитися до практичної політики, адже мені не вистачало розуміння того, як крутяться бюрократичні коліщатка, а з іншого – це означало пожертвувати свободою. Може, я і був готовий піти на це протягом певного часу заради досвіду, але на державну зарплатню я би просто не міг орендувати житло для своєї сім'ї. Зрештою, мій однокурсник Олександр Моцик, тоді заступник міністра закордонних справ, зауважив: «У тебе є своя ніша коментування, ніша вільного професора, зберігай її». І він мав рацію, тому що в бюрократичних структурах моє «вільнодумство» обламали б швидко. От і сталося, як сталося: я не набув цього досвіду – але зберіг свою свободу.

Саме тоді главою Адміністрації Президента Леоніда Кучми був мій колишній колега по Інституту історії Дмитро Табачник. Він і політолог Дмитро Видрін видали книжку «Україна

на порозі ХХІ століття». Писали її, щойно Кучма перемиг на виборах 1994 р. з проросійськими гаслами. Тобто книжка була абсолютно «проєвразійською». Готували її так поспішно, що на кожній сторінці були десятки помилок, перекручень, пропущені літери тощо⁹⁰. А тут ще й курс Кучми почав змінюватися на «багатовекторний». Поза тим, Табачник не соромився посилатися на цю книгу.

У моїй біографії був неприємний момент, пов'язаний із відгуком на автореферат докторської дисертації Табачника під назвою «Феномен тоталітарно-репресивного суспільства в Україні в 20-х – початку 50-х рр.», захищеної 1995 р. Дисертація була захищена «за сукупністю праць» (тоді ще існувала така форма). Це не звичні, як для дисертації, науковий текст чи монографія, а доповідь за сукупністю публікацій, які неодмінно мали бути науковими працями. Табачник же повносив у неї не просто газетні публікації, а ще й свої інтерв'ю з іншими людьми. Повна профанація! Та оскільки, очолюючи адміністрацію Кучми, він міг тиснути на Могілянку, Брюховецький попросив дати позитивний відгук на автореферат. Я, звісно, окреслив напівезоповою мовою вади, але вердикт виніс стандартний: «Попри висловлені зауваження, вважаю, що автор заслуговує на присвоєння ступеня доктора». І хоч я це зробив для Могілянки, але совісно й досі.

Однаке захист Табачника мені парадоксальним чином «допоміг». Знаний історик Юрій Шаповал порадив: «Якщо Табачник захистився «за сукупністю праць», то чому ти не можеш? На відміну від Табачника у тебе стільки справді наукових видань, зокрема «Убити дракона». Я за цю ідею ухопився, бо насправді захищати «Убити дракона» як докторську дисертацію не вважав за доцільне, адже працював над ним як над науково-популярним виданням. А писати нову дисертацію на тему Руху було вже не цікаво: я зробив те, що хотів, був першопрохідником у цій темі, і суто формально братися за нову роботу не було бажання. Шлях до захисту теж полоскотав нерви, тому що у спеціалізованій вченій раді в Інституті історії стояла ціла

«черга на захист». Але мені все ж пощастило: був чи не останнім, хто захищався «за сукупністю праць». А вже після скандального захисту Табачника вирішили від цього відмовитися: залишили захист або монографії, або тексту самої дисертації (щоправда, тепер це знову відновили).

Викладання в НаУКМА у другій половині 90-х рр. вже не давало фінансової змоги орендувати квартиру, але не заважало брати участь в інших проєктах. Зокрема, я став дотичним до проєкту Володимира Рубана (не плутати з «псевдогенералом» Рубаном, що «виплив» після 2014 р., а в 2019 р. виїхав до Росії). Він працював у Києві журналістом «Московских новостей» – флагамена перебудови. Пізніше був одним із очільників агенції УНІАН, саме в її «зоряний час». Але тоді ж перейнявся ідеєю створити щоденну інтелектуальну україномовну газету. Тож керуючи УНІАНом, Рубан долучав до написання матеріалів агенції тих, хто сформує кістяк майбутнього колективу цього часопису.

Перший номер газети «День», головним редактором якої і став Рубан, вийшов 11 вересня 1996 р. Фінансував її Євген Марчук, на той момент вже звільнений Кучмою з посади прем'єра з дивним формулюванням «за формування власного політичного іміджу». Він став одним із потенційних кандидатів на президентських виборах 1999 р. Нам обіцяли не нав'язувати якусь лінію, і я пішов працювати в «День» за сумісництвом. На додаток до традиційних відділів політики та економіки, аби готувати ґрунтовну аналітику, при газеті було утворено два центри: політичного та економічного аналізу. Очолюваний мною Центр політичного аналізу відповідав, зокрема, за шпальту «Погляд». А безпосереднім редактором «Погляду» був Володимир Кулик, який волів зробити цю сторінку майданчиком для інтелектуальних дискусій. До роботи в Центрі я запросив і колегу по Інституту історії Олександра Майбороду. Організаційно виявилось доволі заплутано: Кулик формально підпорядковувався мені у Центрі, а в роботі над шпальтою «Погляд» його підлеглим був я. Та ми працювали злагоджено, хоча

Це був період незмірного емоційного піднесення, газета швидко завойовувала інтелектуальну аудиторію. Але за пів року власник звільнив Рубана. За ним пішла і значна частина його команди. За кілька місяців і я полишив «День», приєднавшись до нового проєкту Рубана, який очолив російськомовну газету, що вже існувала – «Всеукраинские ведомости». Вона мала стати частиною холдингу, за яким стояв Павло Лазаренко, одіозний експрем'єр. Спочатку призначений, а потім звільнений Кучмою, Лазаренко опинився в опозиції до нього і почав створювати партію «Громада». Ми ж намагалися самим собі обґрунтувати, що ідемо не просто до холдингу Лазаренка, а заради якоїсь вищої мети. По-перше, робити якісне видання. По-друге, відтепер і Лазаренко, і Марчук – в опозиції до Кучми. Тож вони могли би об'єднатися, відбулася б еволюція «Громади» (так і сталося, коли після переобрання Кучми і формування уряду В. Ющенка 1999 р. від «Громади» відкололася «Батьківщина» на чолі з Ю. Тимошенко і О. Турчиновим, але ясно, що то був вже інший й надзвичайно суперечливий процес). Такі самовиправдання спостерігав і надалі: коли людина працює в одіозному оточенні, у неї вмикається психологічний компенсаторний механізм. Але й він не витримує зіткнення з реальністю: Лазаренко почав брутальні інформаційні війни, які відтоді стали системними технологіями в наших медіа та політичних процесах. В Україну приїхав цілий загін російських політтехнологів зі своїми методами та настановами. Одна із таких – писати не політичну аналітику, а замовні статті. Я цього робити не захотів – і за пів року мене звільнили.

І дякувати Богові, що звільнили – невдовзі почалися викриття схем і звинувачення Лазаренка, так що мені вдалося перегорнути цю сторінку своєї біографії незаплямованою. Закрилася й газета «Всеукраинские ведомости». Та незалежно від цих подій, Володимир Рубан увійшов в історію української журналістики як керівник якісного інформаційного агентства УНІАН і творець газети «День» (сьогодні він керує «Газетою по-українськи» та журналом «Країна»).

Я ж продовжував викладати в НАУКМА. У розпалі була парламентська кампанія 1998 р., наближалися президентські вибори 1999 р. На лівому фланзі лідер Соцпартії Олександр Мороз видавався одним із потенційних претендентів на перемогу, принаймні від нього багато що залежало у політичному житті країни. Тема Руху для мене вже була відпрацьована, а от лівими науково в Україні ніхто не займався.

Ця ідея знайшла підтримку у Міжнародного фонду «Відродження» і німецького Фонду Еберта, основним напрямом роботи якого є дослідження і поширення цінностей соціал-демократії. Результатом стала монографія «Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією», яку ми з Майбородою спільно відредагували. На обкладинці були фото О. Мороза (Соцпартія), П. Симоненка (Компартія), О. Ткаченка (Селянська партія) і Н. Вітренко («прогресивні соціалісти»), але саме світлина Мороза прилягала до тризуба та червоної троянди, що мало символізувати його поступ до української соціал-демократії. Працюючи над книгою, я консультувався і в Соцпартії, і в КПУ. Мені важливо було показати, що можна писати збалансовано про Кучму, Мороза, Симоненка і зовсім необов'язково ставати на чийсь бік. Полестила нам й рецензія в журналі «Комуніст України»: автори, мовляв, працюють у руслі «буржуазного об'єктивізму» і не здатні використати марксистську методологію, але порівняно з антикомуністичною літературою, що заповонила ринок, це – добра книжка⁹¹.

Коли написав про Рух – мене називали націоналістом, після книжки про Мороза – нарекли «рожевим» (лівим)⁹². Та я й тепер пишаюся цією працею. Шкода, що Мороз, перебігши 2006 р. до Януковича, одним махом перекреслив те, що робив п'ятнадцять років: можливість створення лівої соціал-демократії в Україні так і не реалізувалася.

Восени 1997 р. катедру політології очолив Микола Томенко. Проте він швидко вирішив іти на вибори 1998 р. й у політику. А саме тоді, причому в стислі строки, мала відбутися акредитація катедри політології. Так я удруге очолив катедру,

хоча одразу попередив Брюховецького, що це тільки на період акредитації. Трохи панікували, що не встигнемо⁹³, студенти також переживали. Але впоралися: катедрі було чим звітувати, попри всі проблеми, вона є найсильнішою в Україні.

Був і момент, коли я не скористався шансом піти працювати на телеканал, робити власну програму. Так, як це зробив Данило Яневський, з яким ми разом працювали в Інституті історії; міжнародний тижневий огляд для СТБ готував випускник Могілянки Євген Федченко (зараз директор Могілянської школи журналістики). Я теж брав участь у програмах на СТБ, які створював Гія Гонгадзе – ми з Томенком були там постійними коментаторами. Але головною справою для мене весь час лишалася Києво-Могілянська академія, тому й запізнився з бажанням робити власну програму, а потім ці можливості звузилися.

Прагнув створити просвітницький проєкт про політику на телебаченні, дуже стомився від ток-шоу, де все зводиться до скандалів. «Політклуб» Віталія Портникова⁹⁴ радше виняток, ніж правило. Говорити про політику простими словами, пояснювати людям, а не заплутувати їх, підтягувати аудиторію до певного рівня, а не опускати «нижче плінтуса». І хоч я часто з'являвся на телебаченні як коментатор, але власна програма виходила на телеканалі «Еспресо» лише короткий час, це було одразу після Революції Гідності. Далі то домовленості зривалися через політичні причини, то змінювався власник, то – головний редактор, а зараз, мабуть, вже й ейджизм додався.

У будь-якому разі я активно коментував події на різних теле- і радіоканалах. За умов, коли після 2000 р. почалося відверте сповзання Кучми до авторитаризму, навіть три чи п'ять твоїх хвилин у телеестері були важливими, люди тебе чули. Саме тоді медіа почали застосовувати «нову» технологію: журналіст записував коментар на десять-п'ятнадцять хвилин, робив на основі нього свій сюжет, а від тебе залишалося в етері тридцять секунд. І немає значення, що політолог має оцінювати подію всебічно, з плюсами та мінусами, його тези все одно потім були

вирвані з контексту. Якось на запит «Інтера» – телеканалу, що працював за «темниками»⁹⁵ одіозного глави АП В. Медведчука, я сказав, що готовий коментувати лише протягом однієї хвилини – не більше, щоб потім не було змоги щось вирізати. Погодилися, приїхали до Академії, я дав коментар на одну хвилину. Просять: кажіть ще. Але я відмовився. На жаль, російські ЗМІ і проросійські канали в Україні цю технологію маніпулювання активно використовують і донині.

В 2001 р. відбулась ще одна важлива для мене поїздка – піврічне стажування в Інституті Кеннана у Вашингтоні⁹⁶. Це був теж непростий час – уже відбулися вбивство Гії Гонгадзе, «касетний скандал» і акція «Україна без Кучми». І досі неясно, хто організував «касетний скандал», але результатом стала дискредитація Кучми на Заході та посилення впливу Росії. Пам'ятаю, якою складною вийшла розмова міністра закордонних справ Анатолія Зленка з американською аудиторією у Вашингтоні. Послом тоді був Костянтин Грищенко – це вже потім, за Януковича, він став міністром закордонних справ та віцепрем'єром і ніс пряму відповідальність за укладення Харківських угод, що віддавали Росії базу в Севастополі на невизначений термін. А тоді нашим дипломатам треба було зберегти спільні напрацювання у стосунках зі США, і це було непросто.

Прийшов на пресконференцію у Вашингтоні Мирослави Гонгадзе. А там були дві її непосидючі маленькі донечки. Тож взяв їх до фойє, і вони почали гратися у «дзвінок татові»: йому телефонують, а тата вдома нема – сльози наверталися на очі.

Тому непросто було мені виступати в Інститутах Брукінґса, Кеннана, РЕНД і доводити, що в Україні можливі позитивні зміни, адже політичний дизайн і конституційна система були інакшими, ніж у Росії. Проте це був саме той період, коли Путін прийшов до влади, коли до нього прихильно ставилися і президент Джордж Буш-молодший виголосив майже «крилату фразу»: «Я зазирнув у серце Путіна і побачив, що він така сама людина». На тлі негативного ставлення до Кучми, пов'язаного з «касетним скандалом», слухачі у Вашингтоні дивилися з не-

довірою й на мене – що цей українець розповідає про кращі перспективи? Але за три роки відбулася Помаранчева революція, яка показала, що ми таки праві.

Пояснювати доводилося те, що після проголошення незалежності Україна змушена розбудовувати не лише демократію та ринкову економіку, а й нові державні інститути та сучасну націю – тобто трансформуватися одночасно в чотирьох сферах («*quadruple transition*»)⁹⁷. На Заході на це пішли сторіччя і, саме тому нас Європа часто не розуміє, бо чекає, що ми одразу заживемо за європейськими правилами та цінностями. А поруч ще й Росія, яка не визнавала кордонів України аж до 1996 р. Це ускладнювало становище України, якщо порівнювати з Польщею, Угорщиною та країнами Балтії – факт, який на Заході часто лишали поза увагою.

Кучмі так і не вдалося скористатися результатами референдуму 2000 р., проведеного в стилі Лукашенка, аби отримати авторитарні повноваження. Тодішній (ще професійний і невідконтрольний президенту) Конституційний Суд (КС) визнав два з шести запитань, винесених Кучмою на референдум, неконституційними (ситуація, яку важко уявити в Росії). Серед цих запитань були й про розпуск парламенту та ухвалення Конституції в обхід парламенту на референдумі (важливий прецедент для сьогодення!). Ба більше, своїм рішенням КС постановив, що результати референдуму мають бути втілені в життя згідно з конституційною процедурою, тобто зі згоди двох третин парламенту. Незважаючи на позірну всесильність Кучми, у 2004 р. у парламенті не вистачило шести (!) голосів, аби проштовхнути вигідний йому план конституційних змін.

Тому наші роз'яснення західній аудиторії були вкрай потрібні. З 2001 р. команда новоствореної в НаУКМА Школи політичної аналітики⁹⁸ (викладачі Гарань та Ростислав Павленко, талановиті студенти Сергій Кисельов, Петро Бурковський та ін.) протягом чотирьох років готувала щорічну доповідь про Україну для «*Nations in Transit*», яку видавав Freedom House (потім я ще 15 років був її рецензентом). Крім самого тексту,

ми виставляли рейтинги з різних аспектів демократизації. Остаточно рішення ухвалював вже Freedom House. Команда ШПА стояла перед непростим завданням: з одного боку, показати погіршення рейтингів країни під час другого терміну Кучми, а з іншого – правильно продемонструвати динаміку й порівняння з іншими країнами, головню з Росією, щоб довести – в Україні є перспективи. А потім – захистити наше бачення на дебатах з експертами Вашингтона.

На стажування в Інститут Кеннана я відбув 9 березня 2001 року, а напередодні, у вихідний день 8 березня, мене охрестив отець Богдан у церкві Благовіщення, що на території Могилянки. Мав «підозру», що у дитинстві моя нянька таємно від батьків мене похрестила, але не був певен. Виховували мене і в сім'ї, і в школі атеїстом, та я цікавився різними релігіями, тим більше, що міжнаціональні стосунки дотичні до стосунків міжконфесійних. Однак поєднати релігію із науковим світоглядом було мені важкувато. І от прийшла до нас на катедру політології 1998 р. нова методистка Світлана Костенко, яка мені тоді здалася дивакуватою. Може, не так вона, як її крилатий солом'яний бриль, який носила як захист від сонця. Я її сприйняв спочатку з недовірою, але ми швидко затоваришували.

Світлана – віруюча людина, завдяки їй ознайомився з книжками Олександра Меня. Біолог, єврей, який став православним священником, блискучий проповідник. Його зарубали у 1990 р., вбивцю не знайшли. Я прочитав конспекти його лекцій та семитомну «Історію релігії», де Мень розглядає розвиток інших релігій як підґрунтя для появи християнства. Він демонстрував надзвичайно толерантне ставлення до інших конфесій. Його «Діяння апостолів» читаються як художня література чи пригодницькі історії. Мень і о. Богдан (математик за освітою) показали мені, як науковець може сприймати релігію – якщо й не як релігійні догмати, то принаймні як систему морально-етичних цінностей.

V. «БАГАТОВІКТОРНА ПОЛІТИКА»: ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І ПОВЕРНЕННЯ ЯНУКОВИЧА

«Ющенку краще домовитися з Кучмою». – «Оранжевое небо, оранжевый верблюд». – «Три сорти» українців, «фюреры украинской оппозиции» і кульбіти «ліберала» Погребинського. – Мій суд з МАУП. – Спроба підкупу за 1 млн дол., але екзит-пол «Демініціатив» викриває фальсифікаторів. – «Веселі яйця» і «професор» Янукович. – Страйк Могилянки. – НАУКМА позбавляє Кравчука почесного докторату. – Колектив ШПА їде до держструктур, а я – до Фонду «Євразія». – Дилема: гроші чи свобода? – Повернення до Могилянки. – Янукович – знову прем'єр. Причини невдач «помаранчевих». – Провал «Універсалу національної єдності». Перші «тушки». – Протистояння Ющенко і прем'єрки Тимошенко. – ПРiБЮТ: зрив домовленості Тимошенко – Янукович. – Ющенко веде Януковича до президентства. – Юля як «менше зло» чи голосування «проти всіх»? – Два антиконституційні заколоти Януковича. – Диктат «Сім'ї». «Немирів» віддячує мені горілкою і коньяком. – «Пережили фараона – і це переживемо».

Після повернення з Інституту Кенана мене все менше вабила суто академічна робота. Цікавіше працювалося з поточною аналітикою, хотілось більше розповісти про Україну іноземній аудиторії. Як на сьогодні, то, можливо, це була серйозна помилка, адже знання теорії, методологій, західних наукових праць – перевага академічного політолога (шлях, який обрав Володимир Кулик, що активно друкується в західних peer-reviewed journals). Але тоді наближалася парламентська кампанія 2002 р., а потім – президентська кампанія 2004 р. Було зрозуміло, що у Віктора Ющенко є всі шанси перемогти. У 2003 р. я отримав стипендію Канадського інституту українських студій (CIUS) на стажування в Торонто, можна було їхати на пів року, але вирішив обмежитися двома місяцями, щоб долучитися до змін в Україні.

Уряд Ющенко у 1999–2001 рр. виявився ефективним. Йдеться, зокрема, про першого заступника Юрія Єханурова та

віцепрем'єрку з енергетики Юлію Тимошенко, якій у той період багато чого позитивного вдалося зробити на своїй посаді⁹⁹. Сам Ющенко не показав себе рішучим лідером. Під час акції «Україна без Кучми» він навіть підписав спільну заяву з Кучмою і спікером ВР І. Плющем, у якій застерігалося – «згадаймо, як і з чого починався фашизм». Та це не допомогло, і 26 квітня 2001 р. парламент відправив уряд у відставку. Ющенко і його прихильники почали формувати блок «Наша Україна». Я тоді не вважав, що він має перейти в жорстку опозицію до Кучми і виклав свою аргументацію у статті «Ющенку краще домовитись з Кучмою» від 24.07.2001:

№ 46 (421) 10 листопада 2002 р. «ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ»

ЯК ДОПОМОГТИ І КУЧМІ, І ЮЩЕНКУ?

Олексій ГАРАНЬ, доктор історичних наук

Цього віктора являв демократичний студентський політолог викладач мого півлітця з'явився до мійці як свій 16 вересня (опісля з'явився – поспити, чи був «обов'язанням трансферного курсу»). Формально-юридичне діяч 100-літєвою законом, адже в проведення цієї центри створені було зарекомендує судом. Але в останню зору, все нестатей викликом, та ще й через два місяці піє не чом ішим, не задоволення. І НАГОЛОВИШЕ – ТАМ ПОКАЗУВАЯ ІНІ ОФОР, РОБЛЕНІ ПІД ЧАС НАНІФІ ЗАПІТУВАЛИ: «А ХТО ЦЕ ЛІВІОРУ ПОРУЧ ІЗ ВАМИ, А ХТІ ВОРУЧ НАЗВАТЬ ІМЕНА».

Ми з колегами були просто вражені. Все-таки країна пройшла довгий шлях від радянської системи, і вже прибулоха про такі фотографування, вилітання до оренції, заохочення до студентів, зрештє. Таке це все відбувається в Києві 2002 р. (а не 1988 р.), і можна лише уявити, який тиск на периферії щодо учасників акцій опозиції!

Нещодавно на зустрічі з групою журналістів із провідних газет Європейського Союзу прохувало запитання: чи вибачує студенти могося на вулицю, як під час окупації-завоювання римоваї у Східній Європі, і як це сприймуть викладачі? Довелося пояснити: не можею особисто запитати студентів відмовитися від виконання своєї громадянської позиції, але не можею закрити їм від очей реальну ситуаційну опозиції. Підготував своїх студентів? Дурнує. Отже познати таке не з вами як поаітология мязмо бути свідками покій, знати з пер-

домовленість із чини зментамом, який це є

© КРИТИКА, 3 2002 рік

Олексій Гарань

Влада має порозумітися з "Нашою Україною", інакше Ющенко йтиме на президентські вибори під антикучмівськими гаслами

Нинішні вибори стали перемогою демократії. Програли так звані РП-технолозі, які використовувалися опіраючи за допомогою російських політехнологів. Програли «коши», залені, «жінки», Демісюз, вітренкиві, флєвично погнала СДПУ(о). Програли великі гроші. Електорат розбігався, мєє в е-шо. Навть фантастично, як йому це вдалося, незважаючи на потік

Ющенку краще домовитись з Кучмою

Історична відповідальність Мороза

ВІДПОВІДЬ 16 БЕРЕЗНЯ 2004, 17:06

Констатація глибокої еволюції, що її зазнав Мороз від 1990 року, наразі стала загальноновизнаною тезою. Коли ще у 2000 група науковців Києво-Могилянської Академії готувала книгу "Українські ліви", ми на обкладинці книги відкредитили портрет Мороза від Симоненка, Вітрєнка, Ткаченка і помістили його поруч із тризубом та соціал-демократичною трояндою.

Дійсно, він пройшов шлях від лідера комуністичної "Групи 239" до демократа, державника, лідера партії, що вступає до Соціалдему.

України" з'явилися ста".

країні? гейтом".

«Після опублікування заяви Ющенка про створення «Нашої України» продовжується критика його за «нерішучість». Ба більше – з'явилися звинувачення його в «реалізації пропрезидентського проекту».

Але чи враховують автори цих заяв реальну ситуацію в Україні? Опозиція не змогла скористатися достатньою мірою «тейпгейтом». Спроби проведення референдуму про недовіру Кучмі теж зазнали невдачі. Наступна серйозна проба сил – парламентські вибори. Що краще – вийти з радикальними закликами, справедливо звинувачуючи режим,

і... програти? Адже зрозуміло: як тільки Ющенко дозволить собі подібні заяви – проти нього буде кинута вся потужна адміністративна машина. Олігархи, може, тільки й чекають цього, щоб заявити Леоніду Даниловичу: «А ми Вам казали, що Ющенко - Ваш ворог! Що буде далі, добре показав досвід виборчої кампанії Мороза 1999 р.

Проголошувати гарні гасла українська опозиція вміє, зараз треба продемонструвати, що вона може гарно прораховувати ходи. Блоку Ющенка треба уникати надрадикальних заяв про скорочення терміну перебування Кучми при владі чи його імпічмент. Це можуть дозволити собі Мороз і Тимошенко. От хай вони і притягують протестний електорат, забираючи його у комуністів, вітренківців і т.д.

Тому найкраща стратегія для Ющенка – досягти *modus vivendi* з Кучмою: «Ми не ведемо кампанію проти Вас. Ба більше – якщо після виборів нам вдасться сформувати парламентську більшість, ми не будемо робити спроб розпочати нову кампанію проти Президента. А Ви, Леоніде Даниловичу, не заважайте нам працювати».

Прецеденти є. Згадаймо, що в 1990–91 рр. Левко Лук'яненко і інші націонал-демократи пішли на компроміс з націонал-комуністами і виграли незалежність України.

На даний момент, враховуючи реальне співвідношення сил, це виглядає як єдина вигрешна стратегія для блоку Ющенка і для української демократії¹⁰⁰.

Однак через позицію Кучми, вочевидь, підштовхуваному главою АП Медведчуком до протистояння з Ющенком, ситуація радикалізувалася. На виборах 2004 р. вони «поставили» на двічі засудженого прем'єра Януковича, якого через наявність компромату сподівалися легко контролювати.

Школа політичної аналітики взяла участь у кампанії 2004 р. Ми усвідомлювали, що Ющенко може не подужати масштабу завдань на посаді Президента, до того ж не виключали, що він може дискредитувати націонал-демократичну ідею. Проте більшу небезпеку становив Янукович, адже країна сповзала до авторитаризму. Тому сподівання були покладені на Ющенка – на те, що він зростатиме в процесі виборчої кампанії, що матиме добру команду, таку як під час свого прем'єрства.

Читаючи пізніші міфи про цю кампанію деяких політехнологів, які «зробили вагомий внесок у перемогу Ющенка»,

можу стверджувати, що насправді часом не вистачало простих речей. От, наприклад, на ранок треба було друкувати листівку з біографією кандидата Ющенка, а тексту не було, і необхідно за пару годин його підготувати. Успіх кампанія мала радше не тому, що все було блискуче організовано й продумано, а тому, що Ющенко і його команда йшли на хвилі ентузіазму в суспільстві. І хоча країна переживала період економічного піднесення й здавалося, що кандидат від влади матиме перевагу, але люди стомилися від цинічного та корумпованого режиму і прагнули змін.

Кампанія Ющенка мала різні центри ухвалення рішень. Але деякі питання лежали просто на поверхні, їх лише треба було швидко втілити. Вже у перші дні Помаранчевої революції я сказав Миколі Томенку, одному з «польових командирів» Майдану (разом з Ю. Луценком, В. Філенком, Т. Стецьківим), що є дитяча пісенька ще з радянських часів «Оранжевое небо» і її варто було б використати¹⁰¹. Він ніяк не відреагував, але потім пісня залунала скрізь – ця ідея витала у повітрі, і питання полягало лише у тому, хто і коли її втілить.

Та своєрідним гімном революції стала пісня «Разом нас багато, нас не подолати», що виникла на основі широко розповсюдженого гасла. На думку Брюховецького, гасло «Разом нас багато, нас не подолати» пролунало у Могилянці «десь трьома тижнями раніше, ніж воно пролунало на Майдані... Це коли був перший протест студентів Києво-Могилянки у зв'язку з несанкціонованими обшуками, які намагалася здійснити міліція. Студенти, взявшись за руки, оточили університетське містечко, і з гаслом «Разом нас багато, нас не подолати» захистили його»¹⁰². Не можу це підтвердити на 100 %, адже такі гасла належать до народної творчості – а от щодо провокацій проти Могилянки, то я сам був їх свідком.

У 2004 р. Кремль і такі постаті, як Медведчук, розіграли сценарій поляризації країни. Розшарування суспільства з протилежними поглядами спостерігається в багатьох країнах, особливо під час виборчих кампаній. Інша річ, що у 2004 р. це була

цілеспрямована кампанія з розколу країни, і відтоді цей електоральний поділ глибоко закріпився в українській політиці. Кучма, Янукович, Медведчук несуть за це безпосередню відповідальність: за білборди з «трьома сортами» українців, плакати з Ющенком у фашистській уніформі (при тому, що його батько – ветеран Червоної армії і в'язень Аушвіца). Це був сценарій «контрольованого хаосу»¹⁰³. Але він вийшов з-під контролю його творців, які не очікували таких масових протестів проти фальсифікацій, що дістали назву «Помаранчева революція».

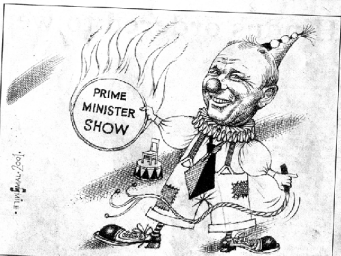
Відповідальність політтехнолога – це наша велика проблема. В усталених демократіях політтехнологи можуть працювати практично з будь-якими політиками, але вони не ставлять питання про існування країни чи втягнення її до союзу з іншою країною, в якому вона втратить свій суверенітет. А в Україні йшлося саме про це! Безпринципність і «всеїдність» деяких політтехнологів мене дивувала до 2014 р., але після розстрілів на Майдані й початку російської агресії вже не дивує – кожен зробив свій вибір. Здебільшого працюють за

грубі гроші, бувало, що й без ідеї: сьогодні з помаранчевим табором, завтра – з регіоналами, потім знову навпаки. Дехто працював зранку в адміністрації Януковича, а після 18:00 представляв себе в ЗМІ як «незалежний експерт» або представник «громадянського суспільства». Деякі навіть публічно або в своїх резюме не соромляться зазначати, що створювали «темники» для Медведчука.

Окремо слід згадати колишнього ліберала Михайла Погребинського. Я знав його з кампанії 1989 р., коли працював із Черняком, а Погребинський – з Ю. Шербаком. Тепер же зі своїм центром він співпрацював із Медведчуком – готували «темники». А вже пізніше, під час російської агресії – з «Опоблоком» і «Опозиційною платформою». І все під прикриттям захисту прав «російськомовних». Отакі кульбіти «ліберала», що перейшов на бік корумпованого, напівкримінального капіталу.

OPINION

May 24th, 2011

'Brezinski Plan' gets another airing

The recent crisis in Ukraine has revealed a factor often overlooked by those Russian Vladimir Putin to give his grip on developments in Ukraine's political scene, and he clearly are planning to focus it. The article was first published in the 1998 parliamentary election. They seem to come a bit late between the left and the right. Olexiy HARAN is a well-known Russian journalist who is familiar with the activity of Moscow's elite circles.

■ **Еще раз о "плане Брежневского", или Кто угрожает демократии и стабильности**
28.05.2011

■ Полемическая статья украинского политолога, написанная по поводу интервью М. Погребинского российскому интернет изданию «Страну».

■ Вопросы, которые поднимаются как в публикации свободной журналистки Анастасии Гариной, так и в своем интервью Дмитрия Киселева, и российской СМИ. Существуют ли «план Брежневского» отнеси к политическим стратегиям Путина и действующим российским властям?

ВСЬКІ ТЕЛЕГРАФИ

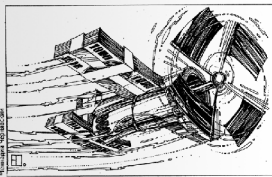
ВНУТРЕННИЙ ВЗГЛЯД 9

О «ФЮРЕРАХ» украинской оппозиции И ОТВЕТСТВЕННОСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛОВ

Алексей ГАРАН директор Центра исследований национальной безопасности при МГУИМА

В ходе нашего диалога в эфире по «Голосу Америки» 26 мая украинский политолог Михаил Погребинский заявил слушателям, что не о каком «Фюрерах украинской оппозиции» в интервью Стране.ru он не говорил, все это – самоидентичность российской журналистики, и вскоре на том же сайте будет опубликовано опровержение.

Мне, конечно, в это верить. И, действительно, явное издание теперь выведет нас.

The Kyiv Post, June 14

It is not about interpretations, but facts Olexiy Haran

The Kyiv Post published on May 24 Olexiy Haran's commentary on an interview with political scientist Mykhailo Pohrebinsky that appeared on the Russian Web site Stranaru. Pohrebinsky's response to this commentary appeared on June 7. Here is Haran's final response to Pohrebinsky.

In the course of our debate on Voice of America on May 26 Mykhailo Pohrebinsky assured listeners that his words in the interview with strana.ru were distorted by a Russian journalist, and soon the corrected version would be published on the site (link is without "leaders of the opposition" and allegations against Raik and Reformers and Order). He repeated it in his comment in The Kyiv Post. I would have liked to believe that.

The blurb on the site now looks like this: "Washington sponsors national democrats. For the most part, American grants are given to those organizations of the third sector who are ideologically close to national-democratic parties."

It is possible to disagree with this more-recent thesis as well, but the style is

unpleasant, and the author should be held responsible.

Ще у 2001 р. відбулася моя полеміка «в кількох серіях» з Погребинським після його інтерв'ю прокремлівському сайту «Страна.ру» від 15 травня під красномовною назвою «Фюеры украинской оппозиции изображают суперактивность на американские деньги». Поруч стояв матеріал «Деньги американских налогоплательщиков идут на рекламу украинских фашистов», де «касетний скандал» в Україні розглядався як частина начебто наявного «плану Бжезінського»¹⁰⁴. Розколював країну Погребинський разом із політтехнологами Кремля і під час подій 2004 р. А після Помаранчевої революції він, ніби нічого й не сталося, запропонував разом редагувати книжку про Майдан. Моя реакція зрозуміла. Але книжку він таки видав.

Після Помаранчевої революції (а потім і після розстрілів на Майдані) одна з нерозв'язаних проблем полягала у тому, що не відбулося внутрішньої «люстрації», засудження у суспільстві, не спрацювала система внутрішніх стримувань у колег по цеху й редакторів ЗМІ. Тому й повипливали знов джангірови та піховшеки, найгірші зразки журналістики, які у 2004 р. вели на центральних телеканалах «п'ятихвилинки ненависті».

В епоху «темників» Медведчука було лише два незалежних телеканали. Створений Порошенком 2003 р. «5 канал» і невеличкий «Тоніс». А ще ТРК «Ера», яка належала А. Деркачу (який 2010 р. таки перебіг до регіоналів) і мала лише кілька годин етеру на день на Першому Національному. Натомість його ж Радіо «Ера» ФМ мовило цілодобово. Я тоді, як і згодом в часи Януковича, багато коментував на Радіо «Ера» і на 5-му (зокрема, в політичній сатири Романа Чайки «5 копійок»¹⁰⁵).

У 2003–2004 рр. напередодні президентських виборів де-стабілізаційну роль відіграло поширення МАУП («Міжнародна академія управління персоналом») антисемітських поглядів і видань на кшталт вигаданих ще російським царизмом «Протоколів сіонських мудреців». Я про це відверто сказав на ТБ¹⁰⁶ – і МАУП звернулася з позовом до суду.

Те, що мені здавалося очевидним, для суду виявилось недостатнім, хоча я долучав висновки Інституту політичних і ет-

нонаціональних досліджень Академії наук з переліком антисемітської літератури, яку видавала МАУП. Міг би програти процес, якби не допомогла Українська Гельсінська спілка, надавши адвоката, фахівця з медіа-права¹⁰⁷. Тяганина тривала понад рік, справу передавали з одної судової інстанції до іншої, дійшли до Верховного Суду! Зрештою, вона була закрита, бо мій адвокат зміг подати мої вислови як оціночне судження, а не «наклеп». Проте рішення Верховного Суду кожна сторона трактувала по-своєму: я наголошував, що МАУП не виграла, а МАУП – що я не зміг довести, що їхні висловлювання антисемітські.

МАУП продовжила свою «антисіоністську», антизахідну діяльність і після 2005 р. Кажуть, що на гроші арабських диктаторів. Але це цілком вписувалося і в російський наратив. В їхніх «заявах» я опинився поруч з відомими своїми «сіоністськими, неукраїнськими виступами» М. Поповичем, колишнім керівником Центру Разумкова, а тепер міністром оборони А. Гриценком, головними редакторами «Дзеркала тижня» Ю. Мостовою та «Української правди» О.Притулою. Гарна компанія – мені лестить!

І період Кучми, і далі протистояння в трикутнику Ющенко – Тимошенко – Янукович загострили питання: наскільки об'єктивним може бути політолог, який коментує поточні події? Гадаю, що треба проводити межу між політологом, тим більше академічним, і політтехнологом. У академічного політолога можуть бути свої симпатії й антипатії, але він не може сказати на чорне – біле, на біле – чорне.

Під час кампанії 2004 р. перед командою ШПА також стояла дилема: чи критикувати Ющенка і його команду, адже це спрацювало б на Януковича. Треба було шукати баланси, щоб потім не червоніти. Наприклад, прихильники Ющенка заходилися звинувачувати соціологів, які показали, що рейтинг Януковича наприкінці літа трохи перевищив рейтинг Ющенка. Саме тоді уряд традиційно перед виборами збільшив соціальні виплати – тож проаналізувавши ймовірні чинники такого зростання, політологи мали пояснювати це виборцям.

Президентів України
В. ЮЩЕНКУ
Прем'єр-міністрів України
Ю. ТИМОШЕНКО

ЗАЯВА

щодо перевірки правоохоронними
органами України діяльності іноземних
фондів і закордонних міжнародних
організацій

Цього року у Венесуелі, а потім у США вийшла книжка американського юриста Сві Голінгера «Код Чаєса: викриваючи інтервенцію США у Венесуелі», де на підставі 4000 урядових документів США автор доводить участь американського уряду в підготовці та здійсненні 2002 року у Венесуелі військово-олігархічного заклоту, аби усунути законно обраного президента Уго Чаєса, який стоїть на національних та антиамериканських позиціях. Здійснення цього антиконституційного перевороту (який, на щастя, не вдався) фінансувалося через урядові Агентства з міжнародного розвитку США (USAID), «Фонд підтримки демократії» (NED) та «Національний демократичний інститут», які очолюють колишні американські високоспівомовці. Тісно пов'язані з ЦРУ. Своєю роль у палложенні економічно обраного керівництва Венесуели відіграє також американська організація «Стожок прав людини» (HRW). Усі ці організації очолюють відомі американські євреї: NED — Карл Гершман (у минулому затятий троцькіст, тобто свідомий прихильник «перманентної» світової єврейської революції); NDI — Мадлен Олбрайт (колишня держсекретар США, організатор масових убивств мирного населення Югославії, класична сіоністка); HRW — Джордж Сорос (фінансовий спекулянт світового масштабу, тісно пов'язаний з кількома спецслужбами, який постійно втручається у внутрішні справи різних

держерав живляться, очевидно, і відверто антиукраїнські сили, що їх очолюють кримінально-злочинні лідери В. Рабинович, Й. Зісельс та інші.

Звісно, вслякні сіонісько-американські фонди є агентами українофобського впливу, антидержавного спрямування, оскільки пов'язані із шпигунськими, завжди до нас ворується закордонними центрами. Те саме стосується і фонду «Відродження» (чого самі?), який фінансує спекулянт Джордж Сорос. На закордонні гранти та інші види фінансової допомоги існує, очевидно, і фонд імені Разумкова, недавній керівник якого — Грищенко — після дворічного навчання у військових академіях США нині обіймає посаду міністра оборони України.

Його дружина Юлія Мосцова — керівник (разом зі своїм батьком) тижневика «Дзеркало тижня», відомого своїми антиукраїнськими поглядами, до заснування якого, як повідомлялося в ЗМІ, має стосунок відомий єврейський злочинець-рецидивіст Рабинович. Відомі «грантоїди» в Україні — Сергій Грабовський (журнал «Сучасність»), Максим Стріба (член провуду партії «Собор» Матвієнка), Олексій Гарань (професор Національного університету «Кієво-Могилянська академія»), Мирослав Попович (Інститут філософії) та деякі інші, яких добре знають в українському суспільстві за їхні просіоністські, неукраїнські виступи. З цього ж сіонісько-американського фінансового

1) Провести силами правоохоронних органів комплексну перевірку різних фондів, організацій та ЗМІ, які існують за рахунок закордонних фінансових надходжень, і заборонити їхню діяльність в Україні як таку, що не відповідає українським національним інтересам.

2) Подати до Верховної Ради України проект закону «Про іноземних агентів» (такий, наприклад, існує у США з 1930 р.), яким визначити порядок обліку, звіту та державного контролю організацій, які фінансуються з-за кордону.

3) Надати відповідь у встановлений законодавством термін.

Голова Української
Консервативної
партії Г. ЦОКІН

Генеральний секретар
ВГПО
«Український вибір»
М. ДРОБНОХОД

Президент

люції); NDI — Мадлен Олбрайт (колишня держсекретар США, організатор масових убивств мирного населення Югославії, класична сіоністка); HRW — Джордж Сорос (фінансовий спекулянт світового масштабу, тісно пов'язаний з кількома спецслужбами, який постійно втручається у внутрішні справи різних країн).

Ці організації діють і в Україні. Зокрема Фонд підтримки демократії К. Гершмана фінансує таке собі інтернет-видання «Телекритика» (керівник — Лігачова) та, ймовірно, «Українську правду» (керівник Олена Прутула). Багато років в Україні діє так званий фонд «Відродження» (чого самі?), який фінансує спекулянт Джордж Сорос. На закордонні гранти та інші види фінансової допомоги існує, очевидно, і фонд імені Разумкова, недавній керівник якого — Грищенко — після дворічного навчання у військових академіях США нині обіймає посаду міністра оборони України. Його дружина Юлія Мосцова — керівник (разом зі своїм батьком) тижневика «Дзеркало тижня», відомого своїми антиукраїнськими поглядами, до заснування якого, як повідомлялося в ЗМІ, має стосунок відомий єврейський злочинець-рецидивіст Рабинович. Відомі «грантоїди» в Україні — Сергій Грабовський (журнал «Сучасність»), Максим Стріба (член провуду партії «Собор» Матвієнка), Олексій Гарань (професор Національного університету «Кієво-Могилянська академія»), Мирослав Попович (Інститут філософії) та деякі інші, яких добре знають в українському суспільстві за їхні просіоністські, неукраїнські виступи. З цього ж сіонісько-американського фінансового

своім термін.

Голова Української
Консервативної
партії Г. ЦОКІН

Генеральний секретар
ВГПО
«Український вибір»
М. ДРОБНОХОД

Президент
Всеукраїнської
громадської
організації «Анти-
наклепницька ліга
України»
заслужений діяч
науки і техніки України
М. СЕНЧЕНКО

Голова Конфедерації
медержавних
вищих закладів
освіти України
заслужений працівник
освіти України
М. ГОЛОВАТИЙ

Спілголова Київської
спілки викладачів
вищої школи та
науковців України
професор
В. КУЗЬМЕНКО

Голова Федерації
патріотичних
видань України
професор
В. ЯРЕМЕНКО

Керуючий справами
— секретар Президиату
МАУП В. КОРОТКИЙ

Президент громадської організації
«Антинаклепницька ліга» (Київ)
Ю. БОНДАК

Верховний отаман
Азовсько-Чорноморського
козацького війська
В. КАЛЕНЯ

Виконавчий директор
Федерації патріотичних
видань України
Я. ОРО

16896

Опубліковано в журналі МАУП «Персонал» (20 липня 2005 р.). Першим
стоїть підпис ректора МАУП.

Але потім ситуація змінилася. І завдяки екзит-полу, проведеному консорціумом соціологічних центрів (що його організаційно очолив Фонд «Демократичні ініціативи»), громадяни дізналися, що Ющенко переміг.

ВІКТОР ЮЩЕНКО ПЕРЕМІГ!

Національний екзит-пол 2004 засвідчив:

54% виборців проголосувало за В. Ющенка, 43% – за В. Януковича, 3% – проти обох.

21 листопада, під час другого туру президентських виборів, Консорціум з проведення Національного екзит-полу 2004 опитав близько 30.000 виборців. За даними опитування, за Віктора Ющенка проголосувало 54% від тих, хто взяв участь у голосуванні; за Віктора Януковича – 43%. Проти обох – 3%. Похибка не перевищує 3%. Рівень досягнутості – 73%.

Результати за регіонами:

ЗАХІДНИЙ (Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області): В. Ющенко – 90%, В. Янукович – 9%.

ЗАХІДНО-ЦЕНТРАЛЬНИЙ (Київ, Хмельницька, Житомирська, Київська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька області): В. Ющенко – 79%, В. Янукович – 18%.

ПІВДЕННИЙ (Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська області, АР Крим): В. Ющенко – 29%, В. Янукович – 67%.

СХІДНО-ЦЕНТРАЛЬНИЙ (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Дніпропетровська області): В. Ющенко – 56%, В. Янукович – 39%.

СХІДНИЙ (Харківська, Донецька, Луганська області): В. Ющенко – 13%, В. Янукович – 84%.

Опитування Національний екзит-пол 2004 провели члени Консорціуму, до якого ввійшли Київський міжнародний інститут соціології, Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова та фонд «Демократичні ініціативи».

Фрагмент листівки, що розповсюджувалася «Демініціативами» на Майдані.

Ідея екзит-полу була втілена в життя ще на виборах 1998 р. – завдяки візіонерству директора Фонду Ілька Кучеріва та фаховій допомозі соціологині Ірини Бекешкіної, натоді наукової директорки Фонду. Надійними партнерами «Демініціатив» були Центр Разумкова та Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). А от два інші соціологічні центри де-факто підтримали фальсифіковані результати і вийшли з консорціуму (згодом вони визнали, що «помілилися» в підрахунках)¹⁰⁸.

Чи стали учасники масових протестів знярядям у «руках Заходу», як стверджував Кремль? Роль Заходу була, безперечно, значуща в 90-ті, коли здійснювалася підтримка розвитку малого бізнесу, громадянського суспільства, незалежної

журналістики, аналітичних центрів, навчальних і наукових програм обміну. Але якби під час виборів Ющенко не перемагав «із запасом» і розрив виявився невеликим, якби українці не вийшли масово на захист свого вибору – не було б і відповідної реакції міжнародної спільноти. І хай би що говорили про підготовку Майдану командою Ющенка, якби жителі столиці самі не вийшли на Майдан, не було б і революції. Це вже потім почали приїжджати галичани та люди з інших регіонів України (пам'ятаю одеське: «Ющенко – таки да!»), а в перший день вийшли саме кияни.

Помаранчева революція стала святом перемоги власної гідності над острахом і фальсифікаціями, осяянням свободою й піднесенням духу. Однією з найбільш пам'ятних сцен Помаранчевої революції була щоденна спільна молитва десятків тисяч протестувальників на Майдані Незалежності. У ній брало участь духовенство всіх головних українських конфесій: православні, греко- і римо-католики, протестанти, іудеї, мусульмани. Впевнений, що для багатьох, як і згодом Євромайдан, це був один із найвеличніших періодів життя, бо став справжнім духовним розкріпаченням (незалежно від подальших розчарувань). Розквітнув політичний гумор: мультсеріал «Веселі яйця» Д. Чекалкіна (адже здоровань Янукович знепритомнів і завалився від кинутого в нього під час виборчої кампанії яйця¹⁰⁹), народна творчість «Ківалов – підрахуй»¹¹⁰ про голову ЦВК, який визнав фальсифіковані результати, студентське «Зека на нари – тоді підем на пари!» тощо. Країна сміялася над «професором» – так грамотій Янукович написав власноруч в анкеті до ЦВК¹¹¹.

Колектив Могилянки, звичайно, симпатизував Ющенкові задовго до виборів 2004 р. Після фальсифікації другого туру в Академії 22 листопада відбулася нарада ініціативної групи (де і я брав участь), а 23 листопада загальні збори викладачів і студентів ухвалили рішення про страйк колективу¹¹². Я запитав Брюховецького: «Ви розумієте, що буде, якщо ми не виграємо, якщо Янукович стане президентом? Задавлять тоді Академію».

Він відповів: «Настають часи, коли треба робити вибір». Справді – або-або. Це був критичний, екзистенційний момент, коли не могло бути «напівтонів» і треба виходити з рішенням: або захистити свій вибір, або підняти руки і здатися.

Напередодні виборів Академія надала в своєму Культурно-мистецькому центрі приміщення для пресцентру Ющенка, а під час революції там розмістилася частина його штабу. Щодня студенти Академії йшли колоною на чолі з Брюховецьким від Контрактової площі Володимирським узвозом до Майдану, де Академія мала свої намети¹¹³.

Від імені НаУКМА Брюховецький надіслав народному депутату та почесному доктору Могилянки Леоніду Кравчуку листа про невизнання фальсифікацій. Але той своєї позиції не змінив. Тож 25 листопада Вчена рада позбавила Леоніда Кравчука звання почесного доктора. Я голосував «за». Дехто казав, що це рішення політизоване і так робити некоректно. Та мали виходити з тодішньої ситуації – країну «гвалтували», а Кравчук, який у кампанії 2004 р. представлявся «VIP-агітатором за Януковича», вдавав, наче нічого загрозового не відбувається¹¹⁴.

Це при тому, що роль Кравчука в українській історії періоду поступу до незалежності й перших років незалежності я оцінюю доволі позитивно (попри всі його хитрі маневри й хист «пройти поміж крапельками»). Йому треба було б спробувати стати моральним авторитетом. Та він вирішив повернутися в політику й підтримував то Суркіса з Медведчуком (1998), то Януковича (2004), Тимошенко (2010) чи Зеленського (2019), то він за НАТО, то у 2006 р. очолює медведчуківський «Опозиційний блок «Не так», який виступав проти НАТО і набрав аж 1 %. Але у кожного є свобода вибору.

Кажу жартома, що Помаранчева революція завдала удару по Школі політичної аналітики. Ростислав Павленко майже з усією командою ШПА пішов до секретаріату Президента Ющенка, частина звіди перейшла до Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) при Президенті України (історик В. Яблонський, який у 2010–2019 був заступником, першим

заступником НІСД, випускники НаУКМА С. Кисельов, П. Бурковський). Залишилися О. Павленко (Вітер) з «другим поколінням» аналітиків ШПА (А. Антоненко, Р. Ніцович), але вони згодом виокремилися в потужну «Dixi group», що спеціалізується з питань енергетики. (Третій перезапуск команди ШПА відбувся вже 2017 р., коли Школу очолив доцент катедри політології із західною освітою Максим Яковлев, який долучив до аналітичного осередку молодих випускників НаУКМА.).

Напередодні Помаранчевої революції я дістав пропозицію очолити київське представництво «Фонду Євразія» і стати «регіональним віцепрезидентом по Україні, Білорусі і Молдові». Фонд – американський, основна частина грошей – державні (через USAID). На базі регіональних відділень Фонду на території колишнього СРСР мали постати незалежні місцеві фонди (нині в Україні працює Фонд «Східна Європа»). На їхню діяльність треба було шукати кошти інших донорів, і не тільки міжнародних, а й приватних українських.

Сумнівався, чи варто погоджуватися. У разі перемоги Юценка переді мною відкривалася перспектива працювати десь на Банковій. А діяльність в «Євразії» – це знов кропітка оргробота й активний пошук коштів. З іншого боку, такі пропозиції надходять зрідка і означають перехід на якісно новий щабель – можливість впливати, зокрема й на ситуацію в державі та суспільстві, підтримуючи ті чи інші проекти.

Зрештою, я погодився, але працювати у «Євразії», попри гарний колектив, мені справді виявилось проблематично. Чинник державних коштів змушував бути гнучким і обережним, аби не пролунали звинувачення в американському втручанні. Тому «Євразія» більше концентрувалася на підтримці місцевого економічного розвитку, корпоративної соціальної відповідальності (corporate social responsibility). Мене ж ці напрями як політолога не цікавили. «Євразія» була одним із фундаторів економічної англосовітської дворічної програми при Могилянці, яка відокремилась у Київську школу економіки. Але моя мрія створити при Академії за допомогою «Євразії» Школу публічної політики/адміністру-

вання успіхом не увінчалася. (Пізніше, у 2013–2014 рр., за підтримки президента Могілянки Сергія Квіта та його наступника Андрія Мелешевича Києво-Могілянську Школу публічного адміністрування започаткували відомий правник Ігор Коліушко та майбутній віцеспікер ВР Оксана Сиройд).

Крім того, я втратив свободу коментувати: якщо підтримуєш/критикуєш президента, то ніби його підтримує/критикує американська структура. Так само щодо олігархів, з якими «Євразія» мала налагоджувати контакти, аби отримувати кошти на благодійну діяльність і мати спільні проекти. Мої оцінки Ахметова, Пінчука могли сприйматися як позиція Фонду. Тому був змушений ухилитися від коментування, став менше з'являтися на телеекранах, «випадав» із цього процесу.

Але головне – ще раз переконався, що керівна робота – «не моє», навіть якщо гарно платять. Моє керівництво у Вашингтоні вважало, що я добре виконую представницькі функції. Та все ж коли займаєшся не своєю справою – виснажуєшся. І я таки вирішив піти з «Євразії» і повернутися до Академії.

Це збіглося з поверненням Януковича як прем'єр-міністра (літо 2006 р.). Я іронізував, що повернувся, аби вести свою «партизанську війну». Почуття свободи – робити і говорити те, що хочеш – виявилось визначальним чинником душевного спокою. Це життєво важливо для будь-якої людини, а тим паче політолога, який коментує поточні події: говорити, що думаєш, у чому переконаний.

Політична ситуація була непроста, попри такі досягнення Майдану, як політичні свободи, зокрема свобода ЗМІ та конкурентні вибори. Згідно з рейтингами Freedom House, у 2005–2009 рр. Україна належала до категорії «вільних країн» – єдина країна з пострадянського простору (за винятком країн Балтії). Водночас такі гасла Майдану, як боротьба з корупцією, судова реформа, верховенство права так і не були втілені, що й призвело до розчарування виборців.

Окрім слабкості самого Ющенка як політика та постійних чвар усередині його команди, на шляху провадження задекла-

рованих реформ постало декілька важливих інституційних перешкод.

Конституційна реформа 8 грудня 2004 р., ухвалена під час Майдану, сприяла європейським принципам формування уряду і його парламентської відповідальності, послабивши роль президента. А ланцюг виборів (парламентські 2006 р. і позачергові парламентські 2007 р., президентські 2010 р.) зробив «помаранчеві» сили заручниками електоральної демократії та скерував українську політику в бік популізму. Необхідні (проте непопулярні) реформи так і не відбулися. І головне, не було реалізовано інституційних реформ, які унеможливили б поворот у минуле.

Замість того, щоб провести реформи всередині країни, занадто акцентували на тому, що Київ несе демократію іншим країнам СНД, і насправді втратили демонстраційний ефект від перетворень в Україні.

Значущим є і питання «таймінгу»: коли й що треба робити. Низку перетворень необхідно втілювати на піку популярності. Якщо рейтинг влади залишається високим, виборці прислухаються і до гасел про НАТО, «українізацію», історичну пам'ять. Коли ж рейтинг президента скочується до 4–5 %, а тим часом проголошується курс на приєднання до НАТО, це – контрпродуктивно. Ющенко гротескно зробив Бандеру і Шухевича Героями України (ці історичні постаті цього вочевидь не потребували)¹¹⁵. Все це не пішло на користь (бо лише допомагало Януковичу та Москві розколівати країну), а підтримка НАТО порівняно з періодом Кучми впала. За Кучми навіть прем'єр Янукович в Стратегії на 2004–2015 рр. змушений був обіцяти вступ до НАТО до 2008 р.¹¹⁶

Ще один приклад невдалого «таймінгу»: напередодні виборів 2006 р. заговорили про адміністративно-територіальну реформу, що мала змінити кордони районів. Це до смерті перелякало і простих людей, які не розуміли, що коїться, і місцеві еліти. Тож адміністративно-територіальна реформа зазнала невдачі.

Стратегію економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» підготувало у відповідності до розпоряджень Президента України №-372 / 2001-рр від 21.12.2001 р. та №-385 / 2002-рр від 8.11.2002 р.

Очолови протизні макроеконімічні тенденції розвитку України розглянуто на розширеному засіданні Кабінету Міністрів України та Президії Національного академія наук України 12 березня 2004 р.

Завдане керівництво підготовкою Стратегії здійснював Прем'єр-міністр України В.Ф. ЯНУКОВИЧ.

Над підготовкою тексту Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» працювали фахівці під наглядом керівництва Рядища Президента України – директора Національного інституту стратегічних досліджень, директора економічних наук, професора А.С.ГАЛЬЧИНСЬКОГО та директора Інституту економічного прогнозування НАН України, академіка НАН України В.М.ГЕЦЯ

Базовими інституціями у підготовці Стратегії були Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут економічного прогнозування НАН України та Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України.

При підготовці Стратегії використовувалися аналітично-протіпні матеріали міністерств і відомств України, Національного банку України, обласних державних адміністрацій, міжнародних організацій та фахівців.

- © Національний інститут стратегічних досліджень, 2004
- © Інститут економічного прогнозування НАН України, 2004
- © Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, 2004

**Читаємо, що ж нам планував Віктор Федорович:
2004 рік – затвердження ПДЧ (с. 23)
до 2006 року – подача заявки на вступ до НАТО (с.23)**

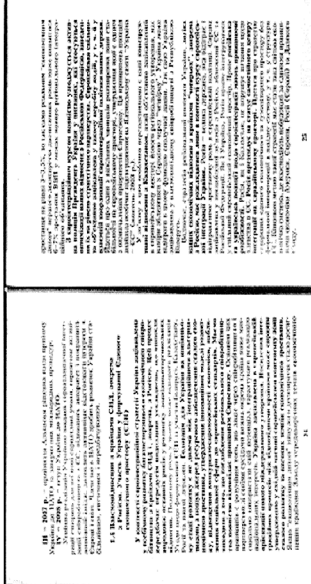
Однією з головних передумов приєднання України до НАТО є наявність достатньої внутрішньої підтримки цієї ідеї з боку українського народу. На шляху до реалізації стратегічного курсу потрібні консолідовані зусилля не лише органів державної влади, а й представників громадського суспільства.

З метою узгодження дій різних частин українського суспільства та врахування позицій партійер України організації в сфері цієї підтримки України можуть бути такі етапи:

I – 2003–2004 рр. – розробка та узгодження базових порівняльних документів, які відображають і закріплюютьуть проголошений курс на євроатлантичну інтеграцію, а саме – стратегію національної безпеки та воєнної доктрини; **2004 р.** – затвердження Плану дій щодо членства у НАТО;

II – 2004–2006 рр. – формування за участю експертів, представників ЗМІ та неурядових організацій ефективних механізмів впливу на громадське думку з метою проанування ідей приєднання України до НАТО; виконання Україною Плану дій щодо членства в НАТО; реформування Збройних Сил та військово-оборонної сфери України в цілому відповідно до стандартів НАТО; проведення внутрішньополітичних реформ, необхідних для досягнення відповідності критеріям набуття членства в НАТО; подача заявки України на членство в НАТО; завершення внутрішніх процедур, необхідних для набуття членства в НАТО;

до 2008 року – вступ України до НАТО (с. 24)

Радикальні перетворення часто непопулярні. Але людям треба показати, що влада дотримується передвиборчих обіцянок, бореться з корупцією, зокрема всередині самої влади. Тоді вони можуть пробачити їй навіть якісь провали в соціально-економічній політиці. Почати жити прозоро, без тінювих схем радники пропонували і Ющенку, і Тимошенко. Втім, вони не пішли на ці кроки, а громадянське суспільство їх не змусило.

У 2006 р. формування – завдяки зраді Мороза – парламентської більшості «під Януковича» створило в Україні ситуацію *cohabitation* («спільного проживання»). Президент Ющенко підписав «Універсал національної єдності» з Януковичем, який, однак, нічим не був гарантований і не мав обов'язкової сили. Як і деякі діячі «Нашої України» (наприклад, Юрій Єхануров, прем'єр після відставки Тимошенко), я вважав: якщо не створено другого «помаранчевого» уряду, то в принципі можливе «історичне примирення» еліт зі стабілізації та проведення спільних реформ заради просування країни вперед. Де-факто до уряду Януковича ввійшли і представники «Нашої України».

Та Янукович прагнув реваншу і почав перекуповувати депутатів від «Нашої України» (тоді і з'явилися перші так звані «тушки»). Баланс було порушено, бо завдяки «тушкам» з'явилась змога набрати 300 голосів і змінити Конституцію. Ющенко вагався, але все-таки оголосив дострокові вибори – політично виправдано, але юридично сумнівно.

Цю ситуацію я багато коментував у ЗМІ, знову відчував себе у своїй стихії, виступав проти реваншу Януковича¹¹⁷. Я радше належав до електорату «Нашої України», а не Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ). Ростислав Павленко, який тоді очолював аналітичну службу в секретаріаті Ющенка, навіть пробував залучити мене до співпраці з цією інституцією, але для тодішнього очільника секретаріату Віктора Балого я недостатньо прямолінійно підтримував «лінію партії»¹¹⁸ (на відміну, скажімо, від політолога Вадима Карасьова, який після 2014 р. став ведучим проросійського телеканалу «Ньюзван»), тому не склалося.

Ющенко не волів удруге бачити прем'єркою Тимошенко, його команда на позачергових виборах 2007 р. вже не згадувала двох кримінальних «ходок» Януковича. Але зрештою змушений був погодитися, оскільки «Наша Україна» обіцяла ввійти в коаліцію з БЮТ, а БЮТ ще й набрав більше голосів за «Нашу Україну» (разом вони отримали 228 із 450 мандатів). Інакше Ющенко зрадив би виборців, так як це зробив Мороз. На той час Тимошенко ще трималася на гребні слави «помаранчевої принцеси», яка, на відміну від Ющенка, виступала проти коаліції з Партією регіонів. Та Ющенко намагався послабити позиції прем'єрки. Тимошенко відповідала тим самим – почалася війна на взаємознищення: у результаті Президентом 2010 р. став Янукович.

Принциповою для мене була праця «Україна в Європі: питання та відповіді» (видана за сприяння Фонду Фрідріха Науманна за Свободу і Міжнародного Фонду «Відродження»), яка вийшла англійською мовою для західної аудиторії¹¹⁹, а згодом і російською – для російськомовної публіки на пострадянському просторі. Тоді перефразували поняття «багатовекторної» зовнішньої політики Кучми на «багатовікторну політику» за участі Вікторів: Ющенка, Януковича, Медведчука, Пінчука, Балого, який дуже хотів стати прем'єром, а у 2010 р. підтримав Януковича. Тож я спробував стисло пояснити закономірності, «абетку» української політики. Казав жартуючи, що ідея виникла через мою ліню щораз розповідати одне й те саме західним журналістам, які відтепер мають прочитати цю книжечку, а вже потім приходити до мене по інтерв'ю.

Переглядаю свої коментарі – мені не соромно. Закликав до порозуміння. У протистоянні Ющенко – Тимошенко я бачив можливості компромісу, але вважав, що більша частина відповідальності лежала на Президентові. Та у 2009 р. Тимошенко спробувала разом із Януковичем змінити Конституцію, поділивши посади по країні (так званий «ПРiБЮТ»), починаючи згори (Президент – Янукович, що обирався б у парламенті, прем'єр – Тимошенко) аж до місцевого рівня. В останній мо-

“Виробити спільні погляди в інтересах і Тимошенко, і Ющенка”

Першим випробуванням уряду буде затвердження його програми

| НА ЧАСІ |

ОЦІНКА

Зруйнований тандем

Помаранчеві вже втретє наступили на ті самі

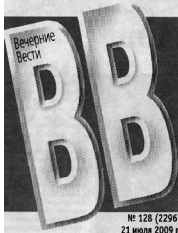
Гра з нульовою

АВТОР: Олексій Гарань, професор політології Національного університету

Синхронізація виборів президента та Верховної Ради можлива лише за домовленості усіх політичних сил. В іншому разі буде гра на знищення

Восени минулого року Віктор Ющенко зробив ставку (підтримав Партию регіонів) розпустити парламент і провести дострокові вибори. Розрахунок був простий: змінити конфігурацію сил у парламенті, коаліцію і таким чином

«Провокації раскачивают лодку, в которой плывут все»

№ 128 (2296)
21 июля 2009 г.
ВТОРНИК

Об опасных играх фаворитов президентской кампании, в эксклюзивном интервью «ВВ» рассказал политолог Алексей Гарань

мент група «регіонала» С. Львовичкіна змогла запевнити Януковича, що він і так переможе на виборах. Адже у світі вирувала світова економічна криза, яка добряче вдарила по країні. І хоча Тимошенко радили не триматися на посаді за будь-яку ціну, вона покладалася на владні важелі та свою щасливу зірку. Та врешті опинилася під вогнем Януковича з одного боку і Ющенка – з другого. Ще один парадокс: герой Помаранчевої революції вів антигероя, фальсифікатора виборів 2004 р., до крісла прем'єра, а потім і президента.

На тлі розчарування помаранчевого електорату і Ющенком, і Тимошенко почав набирати бали молодий, але вже досвідчений політик Арсеній Яценюк. В якийсь момент здалося, що він зможе обійти на помаранчевому фланзі Тимошенко. Однак Яценюк припустився помилки, чомусь запросивши до себе російських політтехнологів, які брали участь у виборах

2004 р. на боці Януковича, а замість євроатлантичної інтеграції почав розмірковувати про «велику Європу» з Росією та Казахстаном¹²⁰. Яценюк різко втратив підтримку й отримав у компанії лише 7 % (четверте місце) голосів.

У цій ситуації я вважав Тимошенко «меншим злом» порівняно з Януковичем¹²¹. Частина української інтелігенції обстоювала голосування «проти всіх», зрозуміле з моральної точки зору: немає гідного вибору – голосуємо проти обох. Але це розколювало голоси помаранчевих і об'єктивно працювало на Януковича. Коли після першого туру стало зрозуміло, що представники Ющенка в дільничних комісіях де-факто працюватимуть на Януковича¹²², виникла ідея вмовити Тимошенко знятися – тоді другий тур став би референдумом про довіру/недовіру Януковичу, який у такому разі за законом мав набрати 50 % учасників голосування¹²³. Але Тимошенко вірила в перемогу. У другому турі її підтримка зросла з 25 % до 45 %(!), а відрив Януковича становив лише 3,5 %. При цьому Тимошенко вийшла вперед у 17-ти регіонах (зокрема столиці), а Янукович – у 10-ти. Ці результати і той факт, що Янукович отримав менше 50 % голосів, послабили його легітимність. Але він переміг.

Багато західних і наших аналітиків (зокрема і я) недооцінили ризики цієї перемоги. Ми виходили з того, що конституційна реформа 2004 р. забезпечила баланс повноважень між президентом і прем'єром, уряд має спиратися на коаліцію в парламенті, яка, суто математично, можлива між Партією регіонів і одним із її опонентів – або БЮТ, або «Нашою Україною» – отже, це мав бути компроміс. Крім того, сподівалися, що «регіонали» «цивілізувалися», вони вже не такі, як до 2004 р., і зможуть грати за демократичними правилами.

Якби досягти домовленості не вдалося, то після розпаду коаліції, на яку спиралась прем'єрка, у Януковича залишався б цілком конституційний шлях: призначити дострокові вибори й отримати більшість у парламенті.

Проте на цих виборах Партії регіонів довелося б зіткнутися з конкуренцією нових сил – і вона обрала шлях порушення

Конституції. У березні 2010 р. змінили регламент Ради, надавши право вступати до парламентської коаліції окремим депутатам з інших фракцій («тушкам»).

Це стало першим антиконституційним заколотом, адже півтора роки перед тим, у вересні 2008 р., Конституційний Суд підтвердив ст. 83 Конституції про те, що коаліція має формуватися тільки на основі парламентських фракцій. Однак у квітні 2010 р. ті самі члени КС витлумачили цю статтю діаметрально протилежно. Можна лише здогадуватись, який на них чинився тиск.

Опозиція виявилася неготовою протистояти відкритим порушенням правил гри, як формальних, так і неформальних. Після антиконституційного формування нової коаліції ще деякий час зберігалась можливість «двовладдя», адже уряд був у руках «помаранчевих»¹²⁴. Але ані опозиція, ані громадянське суспільство не спромоглися на належний опір у 2010 р. Ми не вийшли на вулиці тоді, коли влада сформувала коаліцію в обхід Конституції. Потім не вийшли на захист конституційної форми, затим – проти судової розправи над Тимошенко і колишнім міністром внутрішніх справ Юрієм Луценком (точніше, хтось вийшов, але людей було замало). Влада відчула безкарність. Одна з причин цього – розчарування людей у політиках, адже політика перетворилася на суцільні скандали й невиконані обіцянки (спочатку «помаранчевих», а згодом і «регіоналів»). Це транслювали провідні телеканали, де численні ток-шоу в умовах свободи слова не пояснювали, а лише скандалізували нашу політику і посилювали суспільний розкол та зневіру.

Коментуючи поточну політику, я завше намагаюся грати із відкритим забралом, не приховувати своєї позиції, але при цьому залишатися в академічних рамках. Прихильники Януковича (як і нині Зеленського) казали про мене: «Та він же помаранчевий – зрозуміло, що критикуватиме Януковича». Ні, готовий був хвалити Януковича, коли було за що. Скажімо, коли за Януковича було завершено і парафровано (!) текст угоди про асоціацію з ЄС. Але, на жаль, усі тодішні дії влади всередині країни вели її у протилежному напрямку від Європи.

Проблема "неподавання руки": підходи Сверстюка та "Інтера"

07 травня 2008, 09:24

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ Професор НаУКМА, науковий директор Фонду "Демократичні ініціативи"

Справа Юлі: аргументи на допомогу Януковичу, президенту і людині

23 вересня 2013, 21:54

Україна – за крок від підписання угоди про асоціацію з ЄС. Янукович входить до історії як євроінтегратор, він легітимізується в очах цивілізованого світу, а головне – отримує міцний тил в стосунках із непередбачуваним Кремлем.

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ Професор НаУКМА, науковий директор Фонду "Демократичні ініціативи"

21 травня 2010, 19:44

Провокатори Корчинського знову за роботою

А що ще додати про намір виставити на аукціон вінок з могили Невідомого солдата, що впав на Януковича. Герман уже вповні скористалася цими заявами.

Корчинський завжди займався політичними провокаціями і клоунадою. За ультрапатрістичною тріскотнею він насправді підігравав спочатку компартійній номенклатурі, а потім Кучмі і Януковичу. І еф ір йому для цього, на відміну від опозиції, завжди надавали.

У ЯНУКОВИЧА
НОВИЙ
КОНФУЗ:
переплутав
Стокгольмі
Гельсінкі

СРІСІТА, 26 ВЕРЕСНЯ 2008, 14:16

У лідера Партії регіонів Віктора Януковича стався новий конфуз.

Ще трапилося під час виступу Януковича на конференції "Ялтинської європейської стратегії".

Політолог Олексій Гарань запитав Януковича про мотиви його бажання визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії.

"Не можна підходити до цього питання (визнання незалежності) диференційовано. Треба до всіх підходити однаково. Коли приймалися рішення по Косово, я попереджав (про негативні наслідки)", - сказав Янукович.

За словами Януковича, після відокремлення Абхазії та Південної Осетії він пропонував "негайно розглянути це питання в ООН чи організувати конференцію", але його не почули.

З мого блогу на УП.

Деякі західні дипломати ще якийсь час казали: «It's too early to judge» (занадто рано робити висновки). Вони тішились певною стабілізацією політичної влади в країні: по-перше, влада говорить єдиним голосом; наче відбулося поліпшення стосунків з Росією – два; Україна більше не стукає в двері НАТО – три. Правильно й те, що лідери західних країн привітали Януковича з обранням і запросили до Брюсселя та Вашингтона. Але восени вже відбулося ганебне рішення КС про скасування конституційної реформи 2004 р.

Свого часу Президент Ющенко не скористався можливістю оскаржити її, хоча формально мав на це право: у 2004 р. перед остаточним затвердженням у Раді до КС не було подано низки стилістичних уточнень. Але після набуття чинності конституційні зміни стали, за термінологією юристів, «тілом Конституції». Перебуваючи в опозиції, Янукович та його команда постійно наголошували на незаконності можливого скасування реформи в КС. Проте восени 2010 р. все той же КС, всупереч думці експертів, автоматично відновив Конституцію в редакції 1996 р., вилучивши в такий спосіб навіть саму згадку про «парламентську коаліцію» і знову зробивши уряд цілковито залежним від президента. Це був другий антиконституційний заколот. І знову ми не вийшли на вулиці.

Розвиток подій після інавгурації Януковича показав, якими крихкими можуть бути завоювання молодого демократії, якщо позитивні зміни не інституціоналізувати. Янукович розпочав будівництво російської моделі «стабільності», яку він нахвалював під час свого першого візиту до Росії¹²⁵.

Чи були у Президента Януковича реальні можливості для «зшивання» країни? Попри проросійські риторику і дії, здавалося, що Президент йде на поступки з питань, символічних для Росії (продовження базування російського флоту в Севастополі до 2042 р., відмова від вступу до НАТО), але які наче й не загрожують його владі. У той же час, коли економічні інтереси бізнес-еліт Партії регіонів опинилися під загрозою, Банкова відхиляла пропозиції Москви (вступ до Митного союзу або несподівана російська пропозиція «злиття» «Газпрому» і «Нафтогазу України»).

Та поступки Януковича не спричинили очікуваних ним поступок з боку Кремля, який вимагав: «Мало, давай ще»¹²⁶. А країна вже виявилася поляризованою, що лише послаблювало позицію Києва на переговорах із Москвою.

Не використав Янукович і шансу розпочати справжні реформи, хоча стабільні відносини з Кабміном та парламентською більшістю могли фактично забезпечити підтримку реформ.

Презентація 2011 р. збірки проти «реформ» Табачника, міністра освіти-українофоба¹²⁷. Її автори (зліва направо): проф. В. Панченко, президенти Могилянки В. Брюховецький, С. Квіт, перший віцепрезидент В. Моренець, декан правничого факультету і наступний президент А. Мелешевич.

Почалися рейдерські захоплення навіть політично нейтрального великого бізнесу. Якось під час ток-шоу я згадав про тиск влади на компанію «Немирів». Лунає дзвінок: ми з «Немирова», хочем до вас під'їхати. Я пручався, але менеджер таки приїхав – і не з порожніми руками: ящик з горілкою і ще один – з коньяком. Подякував за підтримку. І розповів, як правоохоронці підкинули йому наркотик і посадили, вимагаючи зізнань в економічних правопорушеннях.

Навіть у олігархів не викликала ентузіазму концентрація влади в руках «Сім'ї». Тому розколи всередині еліт (як і за часів Кучми) були цілком ймовірними. На відміну від Кремля, Банкова не могла створити соціальну базу авторитаризму, що спиралася б на месіанську ідею державної величі та дешеву сировину. А на відміну від Білорусі, в Україні значно сильніші націонал-демократична опозиція, громадянське суспільство та традиції національної державності. Тож мав рацію знаний правознавець Йосиф Зісельс, який процитував тоді єврейську мудрість: «Пережили фараона – переживемо і це».

VI. ЄВРОМАЙДАН – РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ

«Агітки» Азарова і Медведчука: перебудувати залізничні колії? – «Банду – геть!». – Дебют «Еспресо». – Російський слід на Майдані. – Майдан активістів і Майдан політиків. – Об'єднання у ВО «Майдан». – Вимога відновлення конституційної реформи. – Вертеп на Майдані. – Закони 16 січня і «вогняне Водохреще». – «Правий сектор». – Як я «отримував» тисячі євро від німецьких дипломатів. – Феномен Порошенко. – «Тітушки» і професор з молотком. – Небесна Сотня. – Домовленість з Януковичем: «Інакше ви всі будете мертві». – Втеча Януковича. – «Кацапо- і жидобандерівці». – Пам'ятники «не Бандері, а рядовому бандерівцю». – Нетаджі – «індійський Бандера» чи японський колаборант? – Симон Петлюра і Зев Жаботинський. – Андрей Шептицький і Омелян Ковч. – «Українська політична нація». – Російська – не «мова агресора». – Народний меморіал Небесній Сотні.

Другий Майдан визрівав поступово – потрібен був час, щоб суспільство пододало апатію, знову повірило в свої можливості¹²⁸. Спочатку «податковий Майдан» малих підприємців, згодом – «мовний Майдан», протести проти злочинів міліції у Врадіївці, а в кінці 2013 р. все акумулювалося в один великий протест, після того, як під тиском Путіна Янукович вирішив геополітично розвернути країну, заморозивши укладання Угоди про асоціацію з ЄС. Про рівень «аргументації» зриву підписання Угоди свідчать повторювані ним і прем'єром Азаровим агітки медведчуків, що Україні доведеться перебудувати залізничні колії під європейський стандарт. Але набираємо в Гуглі «ширина колії» і читаємо: «Найпоширенішою у світі шириною колії є 1435 мм. Таку колію мають залізниці Північної Америки, Китаю і Європи (за винятком країн СНД, Балтії, Фінляндії, Ірландії, Іспанії та Португалії)». Тобто, як мінімум, 7 країн ЄС мають інші стандарти – і ніхто нічого не перебудовує. Де вони вичитали таке в Угоді про асоціацію?

Символічно, що протести почалися ввечері 21 листопада (а Помаранчева революція 22 листопада). Та на відміну від Помаранчевої революції (коли вже по закінченні другого туру стало

зрозуміло, що треба виходити на протест), цього разу на Майдан Незалежності спочатку вийшла невелика група активних киян і студентів. Скажу чесно, не сподівався, що ця акція набере обертів і щось змінить у країні. Щоправда, у неділю, 24 листопада, в Києві відбувся велелюдний марш на захист євроінтеграції.

Але рішення про зміну курсу ухвалила формально легітимна влада. І тут відбулося те, що називається «тригером» – брутальний розгін студентів у ніч проти 30 листопада. Кияни миттєво відреагували і вийшли на масовий протест, одразу стало зрозуміло – почався Другий Майдан. Уже ввечері 30 листопада відбувся мітинг біля Михайлівського собору, у стінах якого знайшли притулок побиті «Беркутом» студенти. Я теж там виступав, хотів сказати щось прагматичне, про організаційні моменти – і несподівано для самого себе починаю скандувати: «Банду – геть!». Отака була емоційна напруга.

Так збіглося, що вже 24 листопада вийшов у телеетер канал «Еспресо», який «стрімив» з Майдану. Я працював у його стартовій команді: з 7-ї ранку – постійним коментатором у ранковій програмі з Василем Зимою¹²⁹, а потім – на Майдан. До початку 2014 р. вів ще авторську програму «Позиція» на радіо «Ера» FM. Вдячний тодішній «Ері», зокрема журналісту В. Лукіну, за те, що мав карт-бланш на запрошення тих, з ким хотів поспілкуватися в прямому етері. Першим моїм гостем у 2012 р. став відомий дисидент і психіатр С. Глузман. Серед запрошених до студії були, наприклад, М. Джемільєв, Є. Сверстюк, російська історикиня Т. Таїрова-Яковлева, яка в 2007 р. видала в Росії у серії «Жизнь замечательных людей» (ЖЗЛ) біографію Мазепи, колишній очільник і українського, і союзного комсомолу В. Мироненко, японський політолог К. Мацузато. Часто я виступав у доволі незвичній для себе ролі: коли мусив стримувати наших слухачів у висловлюваннях на адресу влади – така вже специфіка роботи ведучого, аби дискусія була збалансованою. Та зрозуміло, що під час Євромайдану моя позиція стала жорсткішою¹³⁰.

Для Януковича розгін студентів став абсолютно безглуздим рішенням. І досі незрозуміло: хто його схвалив? І для чого?

Згодом, коли Майдан уже стояв тривалий час, люди збиралися щонеділі на Віче, слухали виступи, запитували «що далі?» – і розходилися до наступної неділі. На той час я вже входив до Ради ВО «Майдан» (про її створення нижче). От ми сиділи й думали: що ж робити, аби енергія не згасала? І доходили висновку, що влада сама наробить дурниць і мобілізує людей на протест. Так і було – коли здавалося, що протест потроху спадає, накочувалася чергова хвиля жорсткості влади – когось із протестувальників або били, або викрадали, і люди знову виходили на Майдан.

З цього приводу є навіть версія, що оцю постійну напругу на Майдані навмисне провокували: якщо побили студентів, якщо проти цього протестують українці, Захід, то куди Януковичу подітися? У бік Росії. Не можу виключити «російського сліду», але при цьому маємо розуміти, що Майдан – це насамперед внутрішнє явище, рух знизу супроти авторитарної, цинічної влади.

На самому початку навіть територіально постало два Майдани. Один зорганізували студенти й громадські активісти, потім прийшли політики, і тоді активісти сказали: «ні», робіть свій партійний Майдан окремо. Попервах навіть стояло дві сцени: одна – на Майдані, а друга – на Європейській площі. Та швидко вони злилися в єдину – на Майдані Незалежності. Втім, мені здається, що певна напруга витала не тільки через розбіжності між цими двома Майданами, а й через цілеспрямовану роботу спецслужб. Навіть більше – створювалися альтернативні громадські комітети, ради. З одного боку, із самого початку на Майдані працювали активісти (зокрема Ігор Луценко), які заснували Громадський сектор Євромайдану. Ця структура ввійшла згодом до ВО «Майдан». З іншого – відсторонено діяла так звана Громадська рада Майдану, яка часто виступала з незрозумілими, деструктивними заявами¹³¹. Люди ж плутали їх: скаже слово хтось із Громадської ради Майдану – і пішло у соцмережі чи навіть у ЗМІ: «Рада Майдану повідомила». А нам доводилося щоразу спростовувати, що це не ми.

Об'єднання політиків і громадських активістів було неминучим. Політичні партії мали кадровий і матеріальний ре-

сурси, щоб підтримувати наметове містечко на Майдані, але вони потребували легітимації від громадськості. Врешті-решт, було ухвалено рішення про заснування спільного об'єднання – «Майдан», до назви додали офіційне «Всеукраїнське об'єднання» і вийшло ВО «Майдан» (одним зі співголів став Президент Могилянки Сергій Квіт, мене теж обрали до складу Ради).

Не всі організації, які сформувалися під час Майдану, ввійшли до ВО «Майдан». І це нормально. Але вагомість цієї структури полягала, зокрема, у тому, що Рада ВО «Майдан» стала дискусійним майданчиком і можливістю легітимізації важливих рішень в очах людей на Майдані, зокрема непопулярних, як-от ведення переговорів з владою.

Перша вимога, з якою вийшли студенти, – євроінтеграція. Але коли їх брутально розігнали, суспільство висунуло вимогу покарати винних. Проте цим також не обмежилися, і постало питання про перезавантаження влади та усунення Януковича. Однією з ключових вимог Майдану було повернення до конституційної реформи 2004 р., що передбачало перерозподіл влади на користь парламенту й уряду, а далі вже об'єктивно поставало питання про дострокові вибори. Отже, вимоги Майдану радикалізувалися, але водночас існувала певна можливість політичного компромісу. Зрештою, так і сталося після втечі Януковича, коли було відновлено конституційну реформу 2004 р.

Напередодні нового 2014 року в штабі Майдану у Будинку профспілок ми, політологи та політтехнологи, зібралися на нараду: що робити далі, адже люди втомлюються. Продовжуємо стояти? Чи переходимо до якихось інших форм? Всі одностайно вирішили – стоїмо й святкуємо Новий рік і Різдво на Майдані – території свободи. Це святкування було незабутнім і створювало атмосферу тепла (тодішньої зими температура падала до - 23°C), перемоги світла та добра. За кілька хвилин до Нового року весь Майдан співав гімн України (канал «Інтер» цього чомусь не помітив).

Родзинка Нового року на Майдані – зірковий вертеп за участі відомих людей: Ірода грав нардеп В. Ар'єв, Путіна – поет

А. Полежака, Міліціонера – О. Доній (один із лідерів «Революції на граніті»), «тітушок»¹³² – музиканти «Фоззі» та «Фাগот». Актор Богдан Бенюк був у ролі Єврея. Його герой ламав вертепні стереотипи, оскільки переходив на бік повсталих¹³³.

Дещо з особистого: задовго до Майдану я зібрався їхати до Індії – все було куплено, летіти мав наприкінці грудня. Почався Майдан, ситуація «патова»: ні туди, ні сюди. Я вже жартував: якщо розженуть Майдан – зможу поїхати до країни, про яку мріяв як історик і політолог (хоча друзі й казали, що занадто «засвітився», тому навряд чи випустять). Внутрішній голос говорив, що нікуди їхати не можна, але вирішив порадитися зі старшою донькою: «Марійко, от зараз буде Новий рік, потім Різдво, на Майдані нічого не станеться, може, я поїду?». А вона: «Хіба ти можеш поїхати, як сам закликав виходити на Майдан»... Не поїхав, фінансово втратив, але сумніння було чистим. А дехто поїхав на закордонні курорти, встигши «поєднати» Майдан з відпочинком – та їм це потім закидали.

Два місяці Майдан був ненасильницьким протестом. Сьогодні про це забуваємо, бо в уяві багатьох, зокрема західних журналістів, Майдан – це гостре силове протистояння і центр Києва у вогні. Проте так сталося лише після ухвалення з відвертим і нахабним порушенням всіх можливих процедур диктаторських законів 16 січня.

Наступного дня я писав на УП в блозі під назвою «Тест на вошивість для депутатів і остання можливість для Януковича»:

«Нахабність, з якою в антиконституційний спосіб «приймались» «закони» щодо створення поліцейської держави, вражає. Мета зрозуміла: швидко застосувати репресії проти активістів Майдану або ж спровокувати масовий вихід людей на вулицю, далі – провокації на кшталт 1 грудня і силова зачистка Майдану. Вийти у неділю нам все одно треба, однак треба продумати, як не втягнутися в цей сценарій, написаний у Кремлі, за яким Янукович наполегливо просовує свою шію у кремлівську петлю і веде до громадянської війни з розколом країни. *Вийде два десятки «поміркованих» регіоналів – можна переформатувати більшість і виходити з кризи у легітимний спосіб. Це – перевірка на вошивість. Не певен, що її пройдуть»*¹³⁴.

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

17 лютого 2014, 17:34

Завтра – до Ради! Збір із 8 ранку на Майдані

Як далі розгортатимуться події, залежатиме від парламенту. Або повернення до конституційної реформи, переформатування у парламенті, формування нового уряду, відповідального перед парламентом...

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

25 січня 2014, 20:17

Опозиціє! Не погоджуйтесь! Це – пастка

За нинішньої моделі – президент може зняти прем'єра і будь-якого міністра у будь-який момент. Натомість вимагає звільнити Майдан. Тому – це пастка. Наступної хвилини, як ми здамо площі і будівлі, нас...

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

30 січня 2014, 14:31

Пропоную (у тому числі регіоналам)

Останні події показують: швидкий і безболісний вихід із кризи – повернення до конституційної реформи 2004 р. Банкова (і чомусь Кравчук) залякують мажоритарників, що це означатиме дострокові парламентські...

Можливості компромісу і пастки Януковича для Майдану.

(Зараз проглядаю мій блог на УП з 2008 р. – заново відкриваю для себе людський, емоційний вимір епохи.)

Але неділя 19 січня 2014 р. ввійшла в історію як «вогняне Водохреще» – почалися сутички. Маю світлину з вул. Грушевського, де «Беркут» і протестувальники щільно стояли одне

проти одного – я намагався стримувати обидві сторони, щоб не дати приводу для провокацій (*фото на кольор. ілюстр., IV*). Не вдалося, «пішла стінка на стінку». Може, Банкова навмисне це провокувала, адже вона відтепер намагалася перекладати відповідальність на протестувальників.

Так мирний рух опору переріс у повстання, яке поєднувало ненасильницькі й силові методи. «Регіонали» злякалися. Адже у пам'яті ще залишався 2004-й, приклад того, коли влада запускала один сценарій, а вийшло зовсім інше. Політика – не математика, у людей є свобода вибору, і не знаєш, в який бік поверне.

На відміну від Помаранчевої революції, де могилянці брали участь в усіх акціях, цими пекельними днями радив своїм студентам не ходити на Грушевського, бо це загрожувало їхньому життю. Але не всі слухалися: молодь є молодь.

Роль правих радикалів на Майдані була перебільшена і Росією, і західними ЗМІ. «Правий сектор», що виник під час цих подій, відіграв важливу роль, але не він був основною силою на Майдані. Просто до дій його прихильників була прикута увага – нове і вочевидь радикальне явище. Як реакція на цю надмірну увагу західної преси 8 лютого вийшла англomовна заява «Київський Євромайдан – це визвольна, а не екстремістська, масова акція громадянської непокори» – дуже зважений текст, що його підготував Андреас Умланд (німецький політолог, який викладає у Могилянці) і підписала численна група українських і зарубіжних науковців. Цією заявою вони застерігали, що під прикриттям нібито антифашистських гасел деякі західні ЗМІ насправді грають у гру, нав'язану Кремлем¹³⁵.

На собі відчув, що таке брудні фальсифікації. Ось приклад такої маячні, де брехнею є все:

«Політолог 20 січня дав не одну, а відразу дві прес-конференції. Першу – на «Обозревателе», другу – на ICTV. Лейтмотивом красномовних виступів політолога стала критика діючої влади, мовляв в Україні реалізується сценарій, «написаний в Кремлі» і далі в такому ж дусі... Як стало відомо серед журналістської братії, замовниками

Гаранівських виступів були німецькі дипломати, зокрема, невідома громадськості жінка-дипломат, які й оплатили прес-конференцію на задану тему – по тисячі євриків за кожну. Ось чому шикарний мерседес Е-класу з дипломатичними номерами D 00101 доставляв Гараня як на першу, так і на другу «пресуху». Ймовірно, безпосередньо у салоні лідера дойчавтопрому Гарань й отримував «цінні» вказівки та кошти на «представницькі» витрати»¹³⁶.

Часто закидали, що на Майдані немає єдиного лідера: яка це революція? Так, були представники кількох партій, позафракційні, громадські активісти – це був радше «горизонтальний», а не вертикальний рух. Інша річ, що люди очікували радикальніших дій від В. Кличка (УДАР), А. Яценюка (тоді «Батьківщина»), О. Тягнибока («Свобода»). Тільки в чому полягала суть цих дій? Захопити резиденцію Януковича в Межигір'ї, штурмувати Банкову? Авжеж, мабуть, саме цього і чекала влада, аби спровокувати кривавий конфлікт. Розчарування протестувальників пояснюють подальший електоральний феномен П. Порошенка, який допомагав Майдану, входив до його Ради, підіймався на сцену Майдану, але не мав негативу, накопиченого Кличком, Яценюком і Тягнибоком через «нерішучість».

Цікавий момент: під час Помаранчевої революції все місто було в помаранчевих стрічках, а під час Євромайдану, коли від'їжджав від центру, наче потрапляв у інший світ – жодних ознак буремних подій. Щоправда, водії на знак підтримки Євромайдану прилаштовували синьо-жовті прапорці на вітровому склі машин. А згодом розпочався «рух» з перефарбування мостів та інших об'єктів міста у синьо-жовтий колір, а ще – пішла мода на українську символіку. І хоч у цих подіях брала участь активна меншість, цього виявилось достатньо – більшості людей Янукович на той час вже набрид.

Територія Майдану була більш безпечним місцем у Києві, ніж коли виходив за його межі, там уже могли з'явитися «тітушки». Було лячно! На моє прохання у Києво-Могилянській бізнес-школі (на тому ж поверсі містилася тоді і наша Школа

політичної аналітики) мені дали молоток, і професор з молотком їздив по місту. Розумів, що це не врятує, але принаймні міг полякати.

Можливість компромісу все ще існувала. На «Українській правді» відома соціологиня, директорка Фонду «Демократичні ініціативи» Ірина Бекешкіна писала: «Заради того, щоб уникнути кривавого сценарію в Україні – віддайте йому Межигір'я, хай він там сидить». Я додавав: можна надати гарантію бізнесу його старшому сину заради повернення до конституційної реформи¹³⁷. Навіть напередодні 18 лютого на це ще були надії:

«Як далі розгортатимуться події, залежатиме від парламенту. Або повернення до конституційної реформи, переформатування у парламенті, формування нового уряду, відповідального перед парламентом. Це був би найпростіший і найкомпромісніший шлях виходу із кризи, який врахував би інтереси, у тому числі представників влади. ... Тож на недільному Вічі було оголошено про похід до Ради з метою підштовхнути її до прийняття відповідального рішення. Збір із 8 ранку на Майдані. Влада зважає тільки на силу. Сила мирного протесту – велика сила... Не захоче вирішувати парламент – говоритиме вулиця»¹³⁸.

Однак 18 лютого біля Маріїнського парку почалися сутички, а потім – наступ силовиків на Майдан. Ввечері, коли палав Будинок профспілок, я вже думав, що Майдан «зачистять» і настане авторитаризм, як у Білорусі. Однак наступ під ранок зупинився. Історики ще мають дослідити ці події. Цьому й досі немає чіткого пояснення: протестувальники спалили бронетранспортер, пішли чутки, що у них з'явилася зброя і це врешті зупинило офіцерів, які віддавали накази. На ранок прибула допомога з-за меж Києва. Але 20 лютого відбулося масове вбивство протестувальників¹³⁹.

Коли кажуть, що приїзд в Україну й відвідування Майдану західними політиками були доказом «втручання» Заходу, нагадаємо, що реальних санкцій проти Януковича і його урядовців, про які так просили майданівці, не було (такі попередження, очевидно, звучали за кулісами). А от після розстрілів людей, які за-

гинули під прапорами ЄС (!), до Києва приїхали міністри закордонних справ Франції, Німеччини, Польщі, щоб взяти участь у перемовинах лідерів опозиції із Януковичем. Після цього зібрали членів Ради ВО «Майдан» в готелі «Національний» і поклали перед нами текст: ось умови, на яких досягли компромісу – конституційна реформа, коаліційний уряд, дострокові вибори... Але все це було дуже нечітко. Створюється новий уряд. Як саме? Проводяться вибори. За якої виборчої системи? І члени Ради Майдану дійшли висновку, що цей дивний документ вони не можуть схвалити. А нам у відповідь: альтернативи немає, це – найкращий можливий варіант. Це був ультиматум, більшість вимушено проголосувала «за», хоча й сказали, що Майдан цей документ не прийме¹⁴⁰. Так і сталося.

На виході із зали засідання я сказав міністру закордонних справ Польщі Р. Сікорському: «Ви, як поляк, маєте розуміти, це – як «Мюнхенська змова» (яка лише підштовхнула до окупації Чехословаччини і нападу на Польщу). Сікорський відповів: «Інакше, ви всі будете мертві». Ці слова потрапили до кадрів міжнародних ЗМІ¹⁴¹.

Як і очікувалося, ввечері на Майдані люди виступили проти, і наступного дня Янукович втік. Неправда, що, мовляв, опозиція зірвала виконання угоди. Першим пунктом стояло повернення конституційної реформи, парламент проголосував «за», Янукович мав підписати, але втік. Режим впав, почалося формування нового, коаліційного уряду та підготовка до позачергових президентських виборів. Місцева влада була налаштована достатньо компромісно, адже «регіонали» – конформісти і схилилися перед будь-якою владою¹⁴². Навіть влада «регіоналів» у Криму погоджувалася виконувати рішення, ухвалені в Києві. Якби не віроломне втручання Путіна, країна мала би змогу спокійно прямувати вперед.

До речі, якби Янукович підписав угоду про асоціацію з ЄС, у нього були би шанси завдяки маніпуляціям і розколу опозиції переобратися на виборах 2015 р. Та він зіграв сам супроти себе, Москва цим скористалася і запустила план, розроблений,

вочевидь, ще раніше: спочатку – окупація Криму, а потім – і розкол України.

Проте цей план завалився, тому що і Путін, і російська «еліта» не розуміють, що таке Україна. Путін весь час твердить, що «украинцы и русские – это один этнос»¹⁴³ (навіть не «народ», а саме «етнос»). Його логіка: якщо ви розмовляєте російською, то мрієте приєднатися до Росії. Але не справдилося, причому саме в російськомовних регіонах.

Євромайдан цементував українську політичну націю. З одного боку, на Майдані з'явилися портрети Бандери та Шухевича, які символізували опір Росії. Події на Майдані та російська агресія легітимізували й червоно-чорний прапор ОУН, і бандерівські «Героям – слава!», і навіть «Слава нації – смерть ворогам!». Але, з іншого боку, важливішим на Майдані, як на мене, стала поява мемів «кацапобандерівець» і «жидобандерівець», тому що на Майдані були і росіяни, і євреї. Коли розповідаю іноземцям про Майдан, обов'язково демонструю слайди з ялинкою («йолкой» – за «крилатим» висловом неоковирного Януковича), прикрашеною прапорами різних країн. А також світлину біля Національної музичної академії, на якій поміж синьо-жовтим і червоно-чорним прапорами стримів і російський: Майдан став для росіян символом боротьби за свободу. Оці прапори, що майоріли на Майдані, щоранкова спільна молитва представників різних конфесій і є уособленням того, що постала єдина політична нація.

«Революція на граніті», Помаранчева революція, Революція Гідності – можливо, історики напишуть про єдину революцію з різними етапами (адже є приклади революцій у Франції чи Нідерландах, що розтяглися майже на сторіччя). Та саме Євромайдан найяскравіше показав, що це революція не етнічних українців, це революція всіх, хто хоче жити в цій країні, громадян України.

Євромайдан можна порівняти з революціями 1989 р. у Східній Європі. Це – справжній розрив із радянським минулим, нарешті відбувся «ленінопад» (повалення пам'ятників Леніну) по всій Україні. Тоталітаризм має бути названий злочином, агресор

– агресором. Тут нема місця неоднозначності. Та при цьому в історії і політиці багато різних тонів. І серед націоналістів були злочинці, а серед комуністів – патріоти (як боротьбисти чи Хвильовий). Що ж до зворотної тенденції, правозахисник Євген Сверстюк колись казав, що «ставити пам'ятники вождям – то один із советських стереотипів». Тому давайте «ставити пам'ятники не Бандері, а рядовому бандерівцеві», простим хлопцям і дівчатам, що пішли в УПА¹⁴⁴. Додам від себе: так, як це роблять поляки, вшановуючи Армію Крайову. А ще можуть бути «проспект Героїв УПА», «Героїв АТО», «імені генерала Кульчицького».

Зрозуміло, коли сусідні країни іноді не сприймають історичні трактування одна одної. Але ці проблеми треба віддати історикам, а не політикам. Краще згадувати, як армія УНР захищала Варшаву 1920 р. від Червоної армії, як українці в 1939 р. у польському війську воювали проти гітлерівців, як Армія Крайова (та її спадкоємці) й УПА разом боролися з комуністичними диктатурами, а польська «Солідарність» підтримала Народний Рух України.

Болючою є й тема українсько-єврейських стосунків. Радянська, а тепер і російська пропаганда представляють український національний рух антисемітським і просувають цей стереотип у західних ЗМІ¹⁴⁵. Нас цілеспрямовано стравлювали в радянські часи, роблять це й тепер. Тож будьмо зваженими і прагматичними!

В історії українсько-єврейських стосунків було немало кривавих сторінок – та сама Хмельниччина чи Коліївщина. Герої одних народів можуть бути антигероями для інших. Не забуваймо, що ми тепер оцінюємо вчинки діячів минулого з огляду на сучасну гуманістичну культуру. А тоді на релігійному ґрунті і католики, і православні влаштовували різанину між собою (та й підкорення Ханаану нащадками Мойсея теж було кривавим).

Утім, історія ХХ ст. дає чимало прикладів того, як євреї та українці підтримували одне одного. Євреї входили до складу Центральної Ради й уряду УНР, де було створено Міністерство у єврейських справах, а їдиш став однією з мов, використовуваних

Центральною Радою у її зверненнях і навіть на грошових знаках.

Під час громадянської війни і біла гвардія, і селянські банди, і партизанські загони – всі вчиняли злочини проти євреїв. Частково це

пов'язують із тим, що й у ЧК, і серед комісарів Червоної армії було чимало євреїв, в яких, власне, й бачили прихильників більшовизму. Але в погромах брали участь і загони червоноармійців.

УНР і командування її армії (очолювані в 1919–1920-х рр. Симоном Петлюрою) видавали накази засуджувати до смерті погромників, проте за умов партизанщини та отаманщини – війни «усіх проти усіх» – чимало загонів армії УНР було неможливо контролювати. У 1921 р. Зеєв Жаботинський, один із лідерів сіонізму (родом з Одеси, похований в Єрусалимі поруч із Теодором Герцлем, Бен-Гуріоном, уродженкою київської Бесарабки Голдою Меїр), уклав угоду із представниками Петлюри про створення єврейської жандармерії для захисту від погромів. В Українській Галицькій Армії діяв єврейський батальйон. Навіть за тих лихих умов були спроби узгодження позицій і взаємної допомоги.

Під час Другої світової війни в Україні, як і в інших окупованих країнах, низка місцевих поліцейських загонів брала участь в організованому нацистами Голокості. Це – злочинці, і тут нема про що дискутувати. Водночас ізраїльський меморіал пам'яті Яд Вашем вніс до списку «праведників світу» понад 2300 українців, котрі ризикували життям, рятуючи євреїв¹⁴⁶. Митрополит Української греко-католицької церкви Андрей Шептицький ховав євреїв у своїй резиденції та греко-католицьких монастирях. Папа Іоанн Павло II причислив до лику блаженних

отця Омеляна Ковча, який врятував кілька сотень євреїв, за що був відправлений до концтабору Майданек і вбитий там 1943 р.

В УПА також були євреї. Герш Келлер, колишній воїн УПА, став одним із керівників повстання 1954 року в таборі ГУЛАГу в Кенгірі, де більшість повстанців були українцями. Євреї були і в Українській Гельсінській групі, і в створюваному Народному Русі України.

Європейцям іноді важко збагнути те, що нам цілком зрозуміло. Наприклад, доводиться пояснювати, що сучасне гасло «Україна – понад усе!» не спрямоване проти інших націй, що ООН діяла за принципом «ворог мого ворога – мій друг» і що найбільшим колабораціоністом був Сталін, а бандерівці швидко перейшли до протистояння з нацистською Німеччиною тощо. Таке було і в інших країнах. Крім Маннергейма, можна назвати і румунського короля Міхая I, який відійшов від союзу з Гітлером і був нагороджений Сталіним Орденом Перемоги, або видатних діячів національних рухів країн Східної Азії, які спочатку співпрацювали з Японією, але визнані національними героями (Негаджі в Індії, Аун Сан у Бірмі, Сукарно в Індонезії)¹⁴⁷.

«Негаджі» (тобто «Вождь») був одним із соратників Махатми Ганді, втік з-під англійського арешту, дістався до Берліна, зустрівся з Гітлером і створив легіон СС «Вільна Індія», а потім на німецькій субмарині доплив

до Південної Африки, де пересів на японську субмарину. Очолити індійські частини, що воювали на боці Японії. І при всьому цьому є національним героєм Індії, йому встановлюють пам'ятники, іменем Нетаджі названий міжнародний аеропорт Колькати.

«Русская освободительная армия» (РОА) – «власовці» – були, поза сумнівом, колаборантами. Та вони прийшли на допомогу пражанам під час повстання проти німців у травні 1945 р. На пражькому цвинтарі пам'ятник загиблим тоді власовцям стояв навіть за часів комуністичної Чехословаччини (на відміну від руйнування пам'ятників на цвинтарях в СРСР, див. с. 17).

Європейці не можуть зрозуміти, як мова і культура народу можуть бути дискримінованими у власній державі. Болгарський депутат навряд чи може уявити дискримінацію болгарської мови на користь турецької, так само не стоїть це питання перед поляками, чехами, норвежцями тощо – європейські нації давно вже забули про ці проблеми. Але в Україні українській мові ще треба стверджуватися.

Попри стереотипи про «розкол», після 2014 р. мовні дискусії все менш і менш роз'єднують громадян. Говорити українською – відтепер престижно і модно. Найдужче цінуємо, коли представники інших етносів пропагують українську. Але не

варто казати простим людям, що російська – це «мова агресора». Моя «крамольна» думка: для російської мови у старшій школі потрібні такі самі умови, як для угорців, поляків, румунів, тобто можливість викладання частини предметів рідною мовою. Для чого заборони? Російськомовні своїх дітей і так здебільшого віддають до українських шкіл. Тому ще одна «крамола»: коли станемо успішною країною, членом ЄС і НАТО, коли у всіх сферах життя домінуватиме українська, зможемо закріпити ширші права і російської. Та й усупереч заявам радикалів і після надання Православній церкві України Томосу нікуди не подінеться якась частина вірян, що залишатиметься під омофором Московського патріархату. І це не треба драматизувати¹⁴⁸.

Історики збирають свідчення про Майдан. Це – кропітка праця. Але щоб достукатися до західної наукової аудиторії, недостатньо надрукувати якісну книжку українською чи навіть англійською, замало участі у міжнародних конференціях чи аналітики англійською (цього добра в мене чимало). Важливо друкуватися в академічних peer-reviewed journals, де присутність українських політологів критично низька. Ми вершимо безліч інших справ: волонтеримо, збираємо благодійні кошти, виступаємо в ЗМІ, ходимо на акції. А в росіян значно ширша база дописувачів, які продукують тексти англійською і входять у світову академічну спільноту, плюс українські автори, які роблять кар'єру на Заході, експлуатуючи тему боротьби з «українськими націоналістами». Тож робімо висновки.

Суспільство має вшанувати пам'ять наших героїв – і не обов'язково помпезними меморіалами. Рукотворні тризуби та портрети загиблих на алеї Героїв Небесної Сотні вражають до сліз. І я боюся, щоб офіційний меморіал не став холодним і бюрократичним проєктом, порівняно з тим, який створили люди. Принаймні дуже хочу помилитися у цьому.

VII. ФРОНТ І «ГІБРИДНА ВІЙНА» В ТИЛУ

Окупація Криму. – Чому українські військові не стріляли? – Прихильники НАТО тепер у більшості. – Провал «русской весны». – «Дискусія сврея з Аушвіца і його ката»? – Російська «Федерація»? – #зрада, #всьопропало. – Принциповість Сверстюка. – Протистояння з проросійським керівником Інституту Кеннана. – Позивний «Професор». – Гумор на війні. – Різдво на метеостанції Донецького аеропорту. – День незалежності у Промзоні. – «Мойсей» з «Правого сектору». – Позивний «Прокурор». – «Ми вас туди не посилали». – Сльози представника Януковича. – Дострокові вибори 2014 р. – «Свобода слова»: критикувати Януковича можна, а Хорошковського – зась. – Радикали про «похід на Київ». – «Жити по-новому»? – Порошенко і Скоропадський: дилема для експертів. – Авантюристи-радикали: «злочинна влада» і «Майдан-3».

Російська агресія в Криму, а потім на Донбасі стала несподіванкою і для нас, і для світу. Анексія Криму була першою в Європі з часів Сталіна та Гітлера, а отже Росія порушила основи всього повоєнного миру¹⁴⁹. Виявилося, що сучасна російська політика і пропаганда мало чим відрізняються від сталінської. Символічно, що тільки-но прийшовши до влади, Путін відродив наприкінці 2000 р. гімн СРСР з деякими правками у тексті, а з 1 жовтня 2014 р. державне інформаційне агентство повернулося до аббревіатури «ТАСС» («Телеграфное агентство Советского Союза»). У радянському університеті нас вчили, як у 1939 р. «фінська воєнщина напала на СРСР», але фінський уряд «утік» і на окупованій Червоною армією Карельському перешийку проголосили «Фінляндську Демократичну Республіку», з якою СРСР «уклав» договір про взаємодопомогу¹⁵⁰. Порівняймо, що тоді казав голова уряду СРСР Молотов, а тепер Путін.

<p>Молотов, 29.03.1940:</p> <p>«Все это варварство и бесчисленные зверства – плоды политики финляндской белогвардейщины, стремившейся раздуть в своем народе ненависть к нашей стране. Не трудно видеть, что война в Финляндии была не просто столкновением с финскими войсками. Нет, здесь дело обстояло посложнее. Здесь произошло столкновение наших войск не просто с финскими войсками, а с соединенными силами империалистов ряда стран, включая английских, французских и других, которые помогали финляндской буржуазии всеми видами оружия и, особенно, артиллерией и самолетами, а также своими людьми под видом «добровольцев», своим золотом и всяким снабжением, своей бешеной агитацией во всем мире за всяческое раздувание войны против Советского Союза».</p>	<p>Путин, 26.01.2015:</p> <p>«Мы часто говорим: украинская армия, украинская армия. На самом деле, кто там воюет? Там действительно частично официальные подразделения вооруженных сил, но в значительной степени это так называемые «добровольческие националистические батальоны». По сути, это уже не армия, это иностранный легион, в данном случае иностранный натовский легион, который, конечно, не преследует целей национальных интересов Украины. Там совсем другие цели, и связаны они с достижением геополитических целей сдерживания России, что абсолютно не совпадает с национальными интересами украинского народа».</p>
--	--

Джерела: https://histdoc.net/pdf/Molotov_March_29,1940.pdf ;
<http://tass.ru/politika/1722618>

Не Майдан призвів до російської агресії, про що можна почути від «п'ятої колонії» Кремля в Україні, а російська політика спричинила Майдан, а затим і брутальну агресію проти України. Росіяни вбивали українців, цинічно вели обстріли з території Росії, знаючи, що українська сторона не відповість, аби не дати приводу для вторгнення, яке все одно відбулося. Російські офіцери, попри домовленості, віддали наказ розстріляти ук-

раїнську колону, що виходила з Іловайська. Все це перекреслило міфи про «Росію-брата», «стратегічного партнера».

Якщо до 2014 р. більшість українців вважала, що країна має стати членом ЄС, але при цьому майже стільки ж обирало Митний союз з Росією, то тепер ця цифра впала катастрофічно, десь до 10 %. А у ставленні до НАТО взагалі відбулися карколомні зміни. Прихильники НАТО завжди були в меншості, а відтепер стали в більшості. Це все – результат путінської агресії (*див. кольор. ілюстр., V*).

Під час окупації Криму гостро постало питання: чому українські військові не стріляють. Я пояснював, що Путін мав намір повторити південноосетинський сценарій, коли спровокував президента М. Саакашвілі на застосування сили й використав цей привід, щоб атакувати Грузію¹⁵¹. Не забуваймо, що російські танки стояли лише за 200 км на північ від Києва. Адже Кремлю потрібний був не так Крим сам по собі, як розкол країни або ж уся Україна. Ще й Захід закликав нас не застосувати силу у відповідь. Я помилився лише у прогнозі, що Путін тактично не наважиться ввести Крим до складу Росії (адже не пішов він на це ані у Придністров'ї, ані у Південній Осетії). А потім Кремль розпочав «русскую весну» – спробу створення «Новоросії».

Тоді треба було шукати нестандартні рішення, щоб боронити країну. Критично важливим стало створення добровольчих батальйонів (про це далі). Серед несподіваних рішень – призначення олігарха І. Коломойського «губернатором», тобто головою Дніпропетровської облдержадміністрації. На той момент воно було виправдане. Так само як боротьба за цих умов з усіма олігархами одночасно призвела б до дестабілізації ситуації. До в.о. президента Турчинова і прем'єра Яценюка можна ставитися по-різному, але треба віддати їм (а потім і новообраному Президенту Порошенку) належне: вони втримали ситуацію й зберегли країну в найкритичніший період російської агресії.

Під час «русской весны» можна було почути, що Майдан у Києві й антимайдани на Сході – явища одного порядку (зго-

дом, після визволення з російського полону, це повторювала і Надія Савченко)¹⁵². Та київський Майдан стояв мирно два місяці (!) аж до ухвалення законів 16 січня. На Сході ж усе почалося з силового штурму державних установ, приміщення будівель трощили й захоплювали озброєні люди, за якими стояли росіяни. Є різниця? Сам був свідком того, як обшукували на вході до антимайдану в Луганську, і не тільки сумки, прощупували навіть тіло¹⁵³. Відчуття не з приємних.

Дані опитування КМІС так само показували, що більшість Донбасу не підтримує ані від'єднання, ані федералізації України¹⁵⁴.

Захід засудив агресію Росії, але щодо Криму санкції були доволі символічними. Ситуація змінилася після збиття цивільного літака МН 17, коли ЄС нарешті схвалив секторальні санкції проти Росії. І все ж чемпіонат світу з футболу у Росії не скасували, на відміну від Олімпіади у Москві після вторгнення СРСР до Афганістану. Захід постійно закликав до діалогу. Але, як зазначав один із найдосвідченіших західних радянологів Олександр Мотиль, «дискусія єврея з Аушвіца і його ката – не ознака «об'єктивності»¹⁵⁵.

У 2015 р. вийшов серіал-антиутопія «Окуповані», знятий норвезькою та франко-німецькою компаніями. Супер, молодці! Проквітнув цей серіал на одному диханні. Можуть, якщо хочуть, і не зважають на протести росіян. Паралелі з окупацією Радянським Союзом країн Балтії, Східної Європи, інтервенцією Путіна до України – абсолютно очевидні. Сюжет такий:

США вийшли із НАТО. У Норвегії перемогли «зелені». Росія за згодою ЄС «забезпечує безперебійне постачання» норвезької нафти і газу до ЄС, а задля цього відправляє свої контингенти до Норвегії. Повсюди російські сили безпеки та спецназ, які самі й влаштовують напади на росіян. Починається «гібридна війна».

Надзвичайно добре показані у серіалі дилеми, які постають перед керівництвом Норвегії, спецслужбами та армією, як набирають силу норвезькі радикали й слабшають «помірковані» (другий сезон серіалу, на жаль, відверто слабкий).

Дії Путіна виявилися схожими на те дійство, що у своїй антиутопії «Острів Крым» (1979 року!) описав російський письменник-дисидент Василь Аксьонов. Сюжет: у Криму зберігся білогвардійський режим, який перетворив Крим на вискорозвинену капіталістичну країну. Москва прагне «возз'єднати» «Восточное Средиземноморье» із «матушкой Россией» – СРСР, і організовує військову інтервенцію під назвою «военно-спортивный праздник «Весна»¹⁵⁶.

Гібридна війна Кремля вкотре виявила проблему непрофесійності й неосвіченості багатьох наших журналістів і ЗМІ. До сьогодні (!) повторюється російська мантра про «особливий статус» ВСЬОГО Донбасу хоча йдеться тільки про «окремі райони Донецької та Луганської областей» (ОРДЛО), що становлять лише третину Донбасу. І не «референдуми», як лунало в деяких українських ЗМІ, а псевдореферендуми. Годі казати про «ЛНР»/«ДНР», бо це теж російський наратив, «сепаратистів» (бо тоді це про внутрішній конфлікт) і навіть про «Російську Федерацію» – ну яка ж це «федерація»? «Росія, Кремль, Москва» – безліч заміників. Не Мінські «угоди», а всього лише «домовленості». Не «анексований», а «тимчасово окупований» Крим¹⁵⁷.

Дивитися інформканали з ранку до вечора не можна було навіть ДО коронавірусу: не довго й збожеволіти, бо тільки *#зрада* і *#всьонопропало*. Це деморалізувало навіть підготовлених людей. Що казати про масову авдиторію.

Погляньмо також, кого запрошують на етери навіть ті канали, що позиціонують себе як патріотичні. 2013 року журналісти оголосили бойкот спікеру «регіоналів» Чечетову (який після втечі Януковича наче сам вкоротив собі віку). На жаль, цієї принциповості надовго не вистачило. І от у вересні 2013 р. шанований канал запрошує на обговорення теми про свободу слова в день зникнення Гіі Гонгадзе (!) проросійських журналістів пулу Януковича Чаленка та Бузину. Після розстрілів на Майдані знову побачили в етері «регіоналів», відповідальних за закони 16 січня – Герман, Бойка, Мураєва, які повчали нас, як жити.

Це – не свобода слова. Колись було заведено не подавати руки нищій людині в добродішному товаристві. Приклад такої принципової позиції лишив нам Євген Сверстюк. На один із телеетерів (ще за часів Януковича) завітав колишній націонал-демократ, який вже підтримував Януковича і паплюжив усе націонал-демократичне. Сверстюк заявив, що піде з такої передачі, і тоді редактори попросили цю одіозну людину покинути студію. Потрібна була принципова позиція Сверстюка. Але зазвичай, на жаль, відбувається інакше.

За всієї драматичності подій в країні та критиці постмайданної влади (часто обґрунтованої) я все-таки категорично виступав проти огульних заяв, що «нічого не змінилося» або «парламент довго не протягне» – тоді, як він був щойно обраний. Про все треба говорити, тільки без надриву й модної нині драматизації, які чудово вкладаються в стратегію інформаційної війни Путіна. Я гірко жартую, що для СРСР ворогами були «імперіалісти Заходу, сіоністи, маоїсти та українські буржуазні націоналісти», але і тепер Кремль валить все на тих самих «ворогів», хіба що за винятком «маоїстів». Путін використовує нашу ж свободу слова – так повік воюють диктатори проти демократій. Тому не дивімося і не читаймо геббельсівських (російських) ресурсів, де демонструють приниження наших полонених, показують наших загиблих і цим деморалізують країну. У нас, в умовах свободи слова, достатньо інформації, щоб розібратися і без кремлівської пропаганди.

Нам треба просувати український наратив на Заході. А робити це непросто. Іноді постають неоднозначні ситуації. Я вже згадував про своє стажування в Інституті Кеннана при Центрі ім. Вудро Вільсона, а потім ще кілька років брав участь у дорадчій раді Інституту Кеннана. Тоді цією установою керував Блер Рабл, який добре знався на Україні. Інститут Кеннана відкрив два представництва на території СНД: у Москві та Києві. Та ситуація почала змінюватися одразу по призначенні новим директором Метью Рожанського. У 2014 р. він закрити офіс у Москві, хоча в Києві офіс залишив. Інститут Кеннана почав

проводити акції за участю одіозних представників режиму Путіна¹⁵⁸. У лютому 2018 р. несподівано зняли Катерину Смаглій, керівницю офісу в Києві, а очільником дослідницької програми Кеннана з питань України призначили Михайла Мінакова. Михайло – випускник Могилянки, освічена людина, доктор філософських наук, працював зі мною у Фонді «Євразія», брав участь у Євромайдані як фельдшер (свою трудову кар'єру він починав на «швидкій допомозі»). У нас були добрі професійні і, я сказав би, дружні стосунки.

Але після 2014 р. в його публікаціях почали лунати дивні нотки. Наприклад, у статті в «Le Monde» у 2017 р. стверджувалось, що «Революція Гідності завершилась безсоромною корупцією, войовничим націоналізмом та занепадом свобод» (?!)¹⁵⁹. У своїх публікаціях він повсякчас говорив про авторитаризм в Україні. Тобто нема змін після режиму Януковича? Немає російської агресії? Я був украй подивований, навіть зателефонував Михайлові, чи його слова не перекрутили. В одній із публікацій Мінакова партія прем'єра Яценюка «Народний фронт» перекладалась як «Національний фронт» – і це при його досконалому знанні англійської (уявіть асоціації з шовіністичним Національним фронтом Ле Пен). Та Рожанському така позиція, мабуть, імпонувала.

Українські випускники Інституту Кеннана виступили з відкритим листом проти проросійських тенденцій Рожанського і запропонували, враховуючи геополітичні зміни після 2014 р., перенести вивчення України з цієї установи під ширшу парасольку Центру ім. Вільсона. Про позицію Михайла ми згадали лише побіжно, але ці принципові питання не стали обговорювати, ба більше – перекрутили й фреймували так, що, мовляв, «націоналісти» травлять ліберала Мінакова¹⁶⁰. Але ж серед патріотичних кіл теж багато лібералів, і чому критики постмайданної влади монополізують цей термін? Сам Михайло звинуватив нас ледь не в сталінських переслідуваннях. А за кілька днів Київське представництво Інституту Кеннана взагалі було закрито.

Ми з Іриною Бекешкіною опинилися в непростій ситуації. Якраз завершив редагувати переклад англійською нашої книжки про зміни у суспільній свідомості українців після 2014 р. – під назвою «Constructing a Political Nation: Changes in the Attitudes of Ukrainians during the War in the Donbas». Інститут Кеннана допоміг зробити якісний переклад книжки, і на березень 2018 р. вже було анонсовано нашу поїздку до Вашингтона, де ми й мали її презентувати. Але зваживши всі обставини (бо наш приїзд могли б розцінити як легітимацію дій керівництва Кеннана), ми з Іриною вирішили відмовитися. На жаль, втратили одну з гарних можливостей, як тепер кажуть, просування України – змогу представити об'єктивну соціологічну інформацію про події в нашій державі, розповісти міжнародній спільноті, як трансформувалися настрої українців з початком російської агресії. За нами скасував свій виступ і В. Тейлор, колишній посол США в Україні.

Але Рожанський встояв і надалі просуває «перезавантаження» стосунків з Росією. Життя складається не з самих перемог. Один з учасників подій назвав це «нашим Іловайськом». Та це була ситуація морального вибору: вдавати, що нічого не сталося? Більшість українських випускників Кеннана не змовчала. І коли на початку президентства Байдена з'явилися чутки про призначення Метью до Ради нацбезпеки США, реакція в Україні і США була бурхлива – тож його не призначили¹⁶¹.

Обстоювати принципову, проукраїнську позицію на Заході нелегко. Адже там часто більше до вподоби риторика про «діалог з Росією і ОРДЛО». Траплялися й трагіфарсові ситуації. Коли реанімувалися діячі, які розколювали країну, а потім виступали «за діалог».

На жаль, наші журналісти сьогодні женуться за сенсаціями – вихоплюють неперевірену інформацію, хтось щось сказав на фейсбуці чи в телеграмі і пішло-поїхало. Аби підвищити свій рейтинг, ЗМІ викладають скандальні матеріали, не гребують фейками. І всі автори – «герої»! Це ж не за режиму Путіна чи Януковича з їхньою цензурою працювати! Чи можемо собі

увияти, як у США чи Ізраїлі на ток-шоу під час війни комбати та рядові солдати обмінюються із політиками взаємними звинуваченнями? Або телерепортажі з передової, які в прямому етері розкривають розташування бійців у реальному часі?

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

14 липня 2014, 08:53

Каналам новин: не деморалізуйте!

Не варто кілька днів підряд давати застрілі одні й ті самі депресивні новини та ще й багато разів на день. Цим грішать всі новинні канали. Сьогодні показують втрати, розруху й обстріли за 12 (!) число...

"Наші бійці в Пісках і аеропорту – справжні герої, Рембо відпочиває!"

На сайті "Главред" відбувся чат із директором Школи політичної аналітики Національного університету "Києво-Могилянська академія", професором політології Олексієм Гаранем. Відомий політолог провів два тижні, новорічні свята і канікули, в одній із найгарячіших точок зони АТО – селищі Піски, а також побував на метеостанції донецького аеропорту. За цей час навіть отримав свій позивний – "Професор".

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

14 лютого 2015, 16:36

Атака на Дебальцево – вопиющее нарушение минских договоренностей. Мир должен реагировать сейчас, а не после полуночи!

Сегодня я услышал такой тезис: мир будет реагировать на нарушение перемирия после полуночи. но не сейчас. Мол. так написано в "Минске-2". Но Минск-2 не отменял, а наоборот опирается на Минск-1...

Водночас стільки цікавих тем та історій успіху розкриваються перед ЗМІ: у нас так багато світлих людей, вчинків наших армійців на фронті та волонтерів у тилу, активістів у місцевих громадах, перемог школярів на міжнародних олімпіадах, спортивні й мистецькі події, історичні розвідки. Але ЗМІ тим мало цікавляться, бо в тому немає чогось «смаженого».

Під час окупації Криму і т.зв. «русской весны» психологічно було важко. Що чекає на країну? Сама лише думка: там – стріляють, а я – в тилу. Через офіційні канали, зокрема знайомих майданівців, які натоді (ще до перемоги Порошенка) працювали у РНБО, пробував організувати поїздку волонтером на фронт. Але ті сказали: якщо тебе схоплять бойовики, доведеться кількох віддати на обмін. Отож зв'язався з добробатами. Дякую, зокрема, тодішній пресекретарці батальйонів «Донбас» та «Дніпро-1» Василісі Мазурчук (Трофимович), яка допомогла потрапити на мої перші «нулі»: в Лисичанську та Пісках. Потім, коли всюди контроль над передовою перейняла наша армія, допомогли мої контакти в АП Порошенка, які зв'язали мене з Генштабом. І так я опинився в гарячих точках, де стояли армійці, хоча потрапити саме на термінал ДАП не вдалося (але за допомогою добровольців дістався до метеостанції ДАП – про це нижче).

На фронті й одужав психологічно, бо побачив «воїнів добра». На запитання, чому їду на фронт, відповідав: політолог має бачити те, про що розповідає. Одна річ – на ТБ, інша – на власні очі. Це – мій принцип з 1988 р., часу перших мітингів і демонстрацій. Був в Абхазії під час початку російсько-грузинської війни (до Південної Осетії не доїхав, хоча збирався), на лівано-ізраїльському кордоні – і з боку «Хезболи», і з боку Ізраїлю, на Голанських висотах і в таборах палестинців у Бейруті, затримували на російському блокпосту в Придністров'ї. Очевидна й моя відповідь на запитання: пити пиво у Празі чи шукати підвал православної церкви, де дали останній бій підготовлені в Англії чеські диверсанти, що вбили нациста Гейдріха; смакувати вино у Парижі чи шукати поховання Петлюри

та Махна; іти до Лувру чи до «клоаки Парижа», де переховувався герой Гюго Жан Вальжан.

На фронті ж моя функція – спостерігати, робити висновки (на відміну від ОБСЄ намагаюся потрапити безпосередньо на передові позиції). Тобто я на інформаційній війні. Бійці йдуть на контакт тоді, коли людина з ними постійно у справі. Хоча, звичайно, запитували, чому я тут. Найкраще – не намагатися брати «інтерв'ю», а просто бути поруч. День і ніч на бойових позиціях дають змогу все побачити й почути без нав'язливих розпитувань. Часто, завдячуючи виступам на ТБ, мене впізнавали і самі йшли на контакт. Дістав позивний «Професор», чим і пишаюся.

Отож побував з добробатами «на нулях» практично в усіх гарячих точках. На звільненні Лисичанська – з батальйоном «Донбас», з «Айдаром» – у Стукаловій Балці (там зустрів колишнього юриста Могилянки Максима Козуба на псевдо «Тор»), з «Правим сектором» (ПС) і армією – у Широкіному та Промзоні, був у Дебальцевому під час евакуації. У напівзахопленому Слов'янську (2014) і навіть в окупованому Криму (2015) місцеві пізнавали мене як українського політолога. У Криму говорив українською і агресії не відчував, навпаки, деякі переходили на українську¹⁶². Збирався навіть до окупованого Донецька, домовився про гарантії з таким собі «Ельбрусом» (гадаю, що це була людина з контактами в ФСБ), але колеги застерегли, що мене можуть використати з пропагандистською метою (як Андрія Куликова чи Руслану, які відвідали окупований Донецьк). Тож не поїхав.

Новий 2015 рік зустрів у Пісках. Опівночі разом із бійцями «Дніпра-1» послухали привітання Президента, заспівали гімн України, прокричали «Слава нації! Смерть ворогам!», випили шампанського. Сльози навернулися на очі – так було зворушливо й емоційно. А потім, щоб відчуті все, пішов разом із бійцями на пост. Обстріли тривали й на Новий рік¹⁶³.

На Різдво в Пісках у підвалі гаража провів службу капелан Андрій Зелінський (аспірант кафедри політології Моги-

лянки). Два тижні ми ходили паралельними вулицями, а здибались випадково (за рік так само несподівано зустрів його у Промзоні). Але на саме Різдво 2015 р. я вже прибув на метеостанцію Донецького аеропорту. Святкування як такого там, звісно, не було, бо кругова оборона – хіба що з'їли по кусню торта.

У Пісках в мене зброї не було... Переносив боєкомплекти, гасив пожежу¹⁶⁴. Але на метеостанції ДАП в умовах постійного бою, коли людей на позиції було обмаль, «Сивий» (А. Пастушенко із батальйону ОУН, ветеран чеченської війни), який за фактом очолював наявних бійців ЗСУ, ПС, ОУН, видав мені автомат. Під час одного бою я прикривав тилові двері (нічого героїчного). Боець ОУН «Аватар» (колишній телережисер кількох реаліті-шоу на ТБ Петро Святецький) взяв із собою на висотку, де хлопці «вимостили» кулеметне гніздо «Кабінка» – набивав патрони у «ріжки». Отоді справді пройняв страх! «Аватар» згодом про це навіть розповідав журналістам:

«Наша позиція була на пагорбі, висота метрів вісім, дивлюся на злітну смугу, навкруги тиша, аж раптом по нас б'є артилерія, – розповідає сержант. – Потім пішла піхота, причому дуже багато. Я почав вести вогонь на 160 градусів, часто змінюючи позицію. Через інтенсивну стрільянину на позицію не могло підійти підкріплення, а боеприпаси вже закінчувалися. І тут я згадую про професора: «Олексію, заряджати магазини вміш?» – «Так!» – «Тоді заряджай». І професор під вогнем заряджав мені магазини. Таке буває лише на війні»¹⁶⁵.

Згодом «Аватар» оповідав студентам, як без «Професора» не втримали б :) метеостанцію. Насправді, далі був епізод, про який «Аватар» зі зрозумілих причин не згадував. Щойно прийшла зміна – я буквально скотився з висотки і побіг до безпечнішої будівлі. Без автомата! А за мною з двома автоматами й матюками «Аватар». Потім снайпер-«Юрист» описував у своїх спогадах, що в метушні бою прийняв нас за сепарів і мало не підстрелив¹⁶⁶.

Метеостанція до останнього була «дорогою життя» на термінал ДАП¹⁶⁷, уся її територія невпинно прострілювалася (я був там за два тижні до падіння терміналу ДАП, а потім пала і

метеостанція, майже зруйнована обстрілами). Тож спокійніше було перебувати не в будиночку, а в землянці, хоч мороз сягав 28 градусів (і її теж присипало під час обстрілу). Фото не робив, бо боявся навіть голову висунути. А постановочних світлин не люблю.

Та на тему «гумор на війні» назімав багато¹⁶⁸. Холодильник «Правого сектору», на морозильній камері якого написано «Місце для немовлят. Класти тільки випотрошених», а на нижній частині – «Карцер для рабів» (тролінг російської малячнї про «кривавий» ПС). Або блокпост під назвою «Рабинович». І чи не кумедно, як наші грізні й широкоплечі бійці дивляться мультики або грають у дитячі ігри на комп'ютері...

У серпні 2016 р., радячись, коли саме їхати у Промзону Авдіївки, почув у відповідь: «Хочеш поїхати в перемир'я чи тоді, коли стріляють? Якщо друге, то на День Незалежності – нам зроблять «подаруночок». Як і в попередніх поїздках, мої перші враження у Промзоні були більш позитивні, аніж від перегляду ТБ у Києві, з екранів якого тільки й чуеш: «нас обстріляли із забороненої зброї», «зруйновано», «наші втрати». Іноді вкраплюється, що «ми дали відсіч», але це губиться у загальному медіа-нагнітанні негативу.

У Промзоні наші відповідали вогнем, і противник ніс істотні втрати. Лейтенант «Гюрза» жартував: чому ЗМІ розповідають про «кіборгів» із ДАП, а про «промбергів» – ні. І спецоперації проводили. Бачив у Промзоні, а потім читав у офіційних повідомленнях, як «бойовики (начебто – *Авт.*) обстріляли один одного і знищили власний опорний пункт». Зрозуміло, що коли на власні очі бачиш дієвість нашої армії, то це геть інше, ніж слухати в Києві новини, які деморалізують. І психологічно відновлюєшся.

Вражали віра, патріотизм, духовність добровольців. Я дивувався, звідки це береться у 18–19-річних російськомовних хлопців із Донбасу, яких у добробатах було чимало. Хтось із них на Майдані не був, казав, що дивився по ТБ, декого навіть Крим не сколихнув, а коли біда прийшла до їхньої хати,

*будет, я знаю. За это
стоит бороться,
потому что у нас нет
другого дома и
нет другой Украины*

*Слава Україні!!!
Слава героям!!!
Смерть врагам!!!
Вставай, Украина*

пішли на фронт: «Мы воюем против Путина за украинский Донбасс». Особисто бачив, як бійці роздавали місцевим жителям їжу, медикаменти, одяг, допомагали перевозити нехитрий скарб.

Війна яскраво засвідчила, що поділ іде не за мовою чи

етнічною ознакою. На передовій познайомився з бійцем «Правого сектору» на псевдо «Мойсей». «А чому «Мойсей»? – Бо я – єврей, ще й проповідую». Або російськомовний німець з Одеси, бізнесмен, за воєнним фахом підричник. Так само й українці – є, на жаль, і серед бойовиків, і в «Опоблоці».

Двічі був на бойових позиціях разом із 5-м батальйоном Української добровольчої армії (УДА) (колишній батальйон «ПС»). Добровольці навіть не мали формального статусу, не отримували зарплатні, не кажу вже про «бойові». Їм треба низько вклонитися і підтримати як морально, так і матеріально. Бо не тільки їжі чи ліків потребували хлопці. Щоб їздила техніка, потрібен був бензин, а на це необхідні кошти. Все трималося на допомозі волонтерів.

Серед бійців – різні люди¹⁶⁹. На метеостанції ДАП зустрів «Прокурора» і снайпера-«Юриста», які подалися добровольцями до армії¹⁷⁰, а бізнесменів, які полишили свій бізнес і пішли воювати, на фронті на кожному кроці. Один з них зізнався мені: «Важко стріляти в сепарів, вони теж люди».

На метеостанції були «Абхаз» (насправді українець, за фахом археолог, а тепер – лейтенант спецназу, після поранення «Сивого» взяв на себе командування), «БеТР» (Андрій Васькін) з ОУН, який спалив 18 лютого на Майдані БТР (у мирному

житті – шеф-кухар), Ілля Богданов («Дальній», бо приїхав з Далекого Сходу Росії), колишній офіцер-прикордонник ФСБ, тепер воював у «Правому секторі». Командир 5-ї роти «Дніпра-1» Володимир Шилов – підполковник міліції з Донецька, і бійці його надзвичайно поважали. Познайомився у Пісках з «Капітаном», який під час конфлікту в Нагірному Карабаху доповів радянському командуванню, що в селі бойовиків немає, лише мирні жителі, аби ті не зачіпали населений пункт. А сам не відвів своїх бійців. Проте доблесне радянське командування цілеспрямовано накрило село «градами». «Капітана» відправили під трибунал, та обійшлося розжалуванням. Тепер воював у Пісках рядовим водієм. Був Іван Бубенчик, який розказував, як 20 лютого на Майдані стріляв «Беркуту» у відповідь із різних точок, намагаючись створити видимість, що у протестувальників багато зброї. «Іспанець» приїхав на Майдан з Іспанії. «Валдай» – психолог і викладач російської з Дніпра, колишній десантник, один з тих, хто захопив наприкінці серпня 2014 р. шістьох російських військових. Серед цих світлих людей – і загиблі добровольці-шахтарі з Донеччини Юрій Соловійов («Фокс») та Костя Шрамко. Зустрів і чоловіка, який мав проблеми з законом, а тепер воював там, де його не дістануть. Було смішно спостерігати, як він рукавом затирав нецензурний напис підлеглого на адресу тих, хто не витирає ноги.

Звичайно, хлопців цікавило моє бачення подій і питання вони ставили жорсткі. Чому не завжди відповідаємо на обстріли під час «перемир'я»? Це було ще легко пояснювати: щоб Захід продовжував санкції проти порушника. А от про корупцію в тилу намагався донести, що всі проблеми одразу не вирішиш, що потрібен час, що зміни будуть поступові...

Досвідчені бійці добровольчих батальйонів нервували, коли їх відправили на другу лінію оборони – стояти на варті без діла. Звісно, влітку 2014 р. був інший настрій. Добровольці «Азова» на тренуванні бідкалися: «Ось війна закінчиться, а ми навіть не встигли постріляти». На жаль, після відкритого втручання російських військ все склалося інакше.

Бачив різне: і як пиячили мобілізовані до армії, і як карали за пиятику. Всупереч стереотипам про партизанщину ПС, 5-й батальйон УДА – дисциплінована структура. Їхнього командира на псевдо «Чорний» бійці поважали. Він не піарився, навіть не знайшов інформації про нього в Інтернеті, окрім імені Владислав (тепер вже й прізвище відоме – Литвин). Разючий контраст із тими комбатами, які три місяці побули в АТО, а потім подалися в народні депутати (С. Семенченко, С. Мельничук) та ще й виявилися політичними авантюристами.

Були й неоднозначні речі. Наприклад, провести ротацію в заблокованому Донецькому аеропорту можна було двома способами. Один – прориватися з боєм і щоразу ризикувати життям наших бійців. Друга можливість залежала від обумовленого «перемир'я» – через блокпост бойовиків. Пропонує читачеві обрати, що краще. Морально бійцям іти крізь цей блокпост було важко. Але якщо бойовики ротацію зривали, то іншого виходу, крім прориву, не залишалося. У січні 2015 р. був випадок, коли бойовики не пропустили через блокпост шістьох поранених. Прориватися довелося з боєм, застосовуючи артилерію. А поранених наша колона змогла вивести лише за півтори доби.

Страх на фронті кожен психологічно переживає по своєму. Коли сидиш під обстрілом із іншими бійцями, то почуття страху немає, все одно не можна нічого змінити. А от коли треба перебігти відкритий простір, навіть коли не стріляють, то голова автоматично втягується в плечі, аби здаватися візуально нижчим. Чи коли сидиш на підвір'ї в Авдіївці і раптом починають свистіти кулі – розумієш, що стріляють не по тобі, що це випадково залетіло, але ж куля-дура.

З трагікомічного – коли в Промзоні вночі снаряди почали влучати в нашу споруду, я спав на першому поверсі, на голову посипалася штукатурка, намагався накритися подушкою та досипати далі. Але хлопці розбурхали, наказали ховатися до підвалу. Один боець біг у трусах і бронежилеті – колоритна була картина. А ще на метеостанції ДАП до туалету треба було

добігати у броніку, і якимось довелось прикривати вогнем бійця, аби той повернувся назад.

Важка робота бійця – це не тільки обстріли, а й повсякденний побут у траншеях, бліндажах, та ще й коли там треба провести кілька тижнів, а то й місяців. (Це в юності мені здавалося, що воювати за «світову революцію» і бігати з автоматом по джунглях – дуже романтично. А виявилось, що і робити революцію, і захищати її – ох, як важко: і фізично, і психологічно). Тож ЗМІ мають щораз нагадувати, що кожен може знайти свій спосіб допомогти армії (хтось – зібрати продукти чи кошти, хтось – допомогти пораненим, переселенцям; дітки пишуть листівки, які наших бійців дуже гріють, я бачив, як вони їм радіють).

Надважлива допомога ветеранам і сім'ям загиблих. На жаль, і за попередньої влади, а особливо за влади Зеленського у ЗМІ побільшало негативних історій про ветеранів АТО¹⁷¹, а надто про їхні післявоєнні митарства, які провокують підленьке «а ми вас туди не посилали». Так, звісно, війна неминуче накладає своє тавро на тих, хто пройшов крізь її криваве жерло, і розкриває різні сторони людської суті. Але ж це треба розуміти. Я часто наводжу такий приклад. Якимось мав пересадку в аеропорту в Атланти, і там періодично прокручується запис: «Ми вітаємо чоловіків і жінок американської армії, які повернулися додому після захисту нашої країни! Ми вітаємо чоловіків і жінок нашої армії, які від'їжджають захищати нашу свободу і демократію!». От би і нам так діяти.

Однією з вимог Євромайдану були дострокові перевибори Ради. Новий Президент Порошенко призначив їх на жовтень 2014 р. Проте активісти Майдану, замість формувати єдину принципово нову політичну силу (яка невідомо, чи пододала б

5%-ий бар'єр), розійшлися по командах різних політичних сил¹⁷². З формальної точки зору, до парламенту пройшло 56 % нових облич. Мустафа Найєм наголошував, що саме в Раді після виборів 2014 р., а не на вулиці має відбуватися Майдан-3. Але багато хто з нових депутатів виявилися крикунами і популістами (яких стара система швидко перемолола) та ще й не здатними до професійної політики. Мене, до речі, запитували, а чого я не пішов у депутати – ти ж став помітним під час Євромайдану. Та якось про це і не думав: ми ж на Майдан виходили не задля посад. Щоправда, одразу після перемоги запропонували очолити Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Я мав добрі контакти з обома основними кандидатами у Президенти (і Тимошенко, і Порошенком), але від пропозиції, враховуючи мою нелюбов до організаційної роботи, відмовився¹⁷³.

Депутатів, які голосували за закони 16 січня, треба було, безперечно, позбавити права балотуватися знову. Однак не могли ж «регіонали» самі себе покарати у попередньому парламенті. А Порошенко їх не дотиснув. І от маємо в Раді того самого Юрія Мірошниченка, який представляв Януковича у парламенті й послідовно виправдовував усі його дії, голосував за закони 16 січня. Він не пішов із посади, коли пролилася кров. Лише ПІСЛЯ повалення Януковича в буквальному сенсі просьльозився в етері «1+1». Але пішов не замолювати гріхи у монастир, а з «Опоблоком» – до парламенту (а тепер за поданням Зеленського став членом ЦВК). Серед спікерів «Опоблоку» на телеекранах – і Юра Павленко, колишній молодий член команди Ющенка. Як можна було після розстрілів на Майдані іти до «регіоналів»?

Утім, якщо у 2012 р. регіонали мали 30 %, а комуністи – 13 %, то в 2014 р. «Опоблок» здобув лиш 9,4 %, а комуністи і поготів – не подолали 5 %-го бар'єра. Не пройшла й «Сильна Україна», поразку якої пов'язують саме з діями її лідера Сергія Тігіпка. На президентських виборах 2010 р. він показав хороший третій результат (13 %), за нього голосував більш освіче-

ний електорат, але, як і в 2004 р., він побіг до Януковича і «розчинив» свою структуру у Партії регіонів. Не потрапив у парламент за їхнім списком і Валерій Хорошковський, голова СБУ у 2010–2012 рр., безпосередньо відповідальний за формування репресивної машини Януковича. (А Зеленський у 2020 р. вів з обома перемовини про призначення на посаду прем'єра.).

Після моєї полеміки з Хорошковським і ексвіцепрем'єром, «регіоналом» О. Вілкулом на «Свободі слова» ICTV у вересні 2014 р.¹⁷⁴ мене різко перестали запрошувати на цю передачу, хоча я там був частим гостем навіть за часів Януковича. Це саме на «Свободі слова» ICTV нагадав Януковичу, що «я – теж професор, як і Ви», обігруючи його «професорство»¹⁷⁵. І тоді, під час президентської кампанії 2010 р., це не завадило, мене продовжували запрошувати на телеканал. А от після 2014 р. я, очевидно, потрапив у якісь списки небажаних.

Взагалі парадоксальним чином кількість запрошень на етери в постмайданний час порівняно з епохою Януковича для мене зменшилася! Дивно, бо крім професорства в Академії, я став у 2015 р. ще й науковим директором «Демініціатив». Та й був чи не поодиноким професором політології, який не раз бував «на нулях» на фронті. Мабуть, за Януковича охочих критикувати владу було менше. Після 2014 р. сміливців побільшало; кількість політекспертів почала зашкалювати. Один студент з першого (!) курсу, якому я ледь не поставив «незарах» – теж уже «політексперт». На партійних каналах – всі «свої», там треба «мочити» опонента. Я ж намагаюся виступати збалансовано, адже не все так однозначно. На канали Медведчука відмовився ходити. Для проукраїнських каналів недостатньо «радикальний». А ще журналісти не зацікавлені запрошувати академічних експертів і вести серйозну дискусію, простіше мати справу з балакунами на будь-яку тему; мало хто з журналістів читає серйозну аналітику, простіше вхопити якусь гучну фразу чи одну цифру з пресрелізу; олігархічні канали перестають запрошувати, якщо критикуєш олігархів або їхні проекти; і нарешті «ейджизм»: навіщо запрошувати професора, який ще

й виправлятиме в етері помилки журналістів, якщо поруч – армія політекспертів.

Як показує історія, в кожній революції з одного боку є ті, хто прагне реваншу, або хоча б «термідору»¹⁷⁶ (не тільки «Опоблок», а й ті конформісти, які побігли до постмайданних партій, однак зсередини запроваджували старі правила гри). На іншому фланзі – надрадикали з ультрареволюційною фразою, які в глибокому тилу з гаслами «походу на Київ» можуть призвести до реваншу контрреволюції і перемоги зовнішнього ворога. Згадаймо, як революціонери скидали гетьмана, Центральну Раду, Директорію, а потім прийшли більшовики. Між ними балансує «центр», який перебуває під тиском зліва і справа, і від його міцності, здатності швидко реагувати залежить, чи вдасться революції вистояти.

У 2014 р. обрання Порошенка видавалось логічним, проти наявних кандидатів він справді виглядав сильнішим політиком і управлінцем. Напередодні другого туру, коли опитування показували, що Тимошенко програє вщент, я напросився до неї на авдієнцію і запропонував їй зняти свою кандидатуру. Знайшов, як на мене, красиве пояснення – об'єднатися в умовах боротьби з агресором¹⁷⁷. Вона відмовилася, сподіваючись, мабуть, на кращий результат, ніж 13 % (її «Батьківщина» на парламентських виборах 2014 р. набрала ще менше – 5,7 %). Дехто казав, що вона вже не оговтається від поразки. Та в політиці «ніколи не кажи ніколи»¹⁷⁸. Якби не поява на виборах 2019 р. Зеленського, вона мала б серйозні шанси на перемогу. Бо надії українців на Порошенка не справдилися, і зрештою у двобой із Зеленським 73 % сказали йому «ні».

Водночас думка експертів як українських, так і західних (це, зокрема, показують експертні опитування «Демініціатив»¹⁷⁹), у цьому сенсі більш нюансована, тому що в країні багато що змінилося. Це заслуга не персонально Порошенка, а трансформацій у самому суспільстві та політичній системі (в якій президент не має монополії на владу), тиску з боку західних партнерів і громадянського сектору. Головне, що Україна

вистояла і продовжувала поступ до Європи. Належної оцінки це не дістало. І однією з причин є те, що зміни в країні провадилися в стані війни, за складних соціально-економічних обставин. Впроваджувати непопулярні, але необхідні реформи, коли панує безпрецедентна в умовах війни свобода медіа та ще й напередодні виборів, непросто. Та й війна не може бути виправданням відсутності реформ, надто коли йдеться про верховенство права.

За своїм стилем і Президент Порошенко, і прем'єр Яценюк не були радикальними реформаторами. Порошенко не зміг опертися на енергію громадянського суспільства, а діяв у звичній йому та українській політиці манері: пошуку компромісів, нерідко закулісних. Новий президент любив посилатися на державотворчість гетьмана Скоропадського. Але я вже тоді казав студентам, що це не найкраще посилання: Порошенко, як і Скоропадський, діяв непослідовно і на нього могла чекати поразка.

Ми не стали «жити по-новому», як обіцяв Порошенко. Саме він відповідальний за те, як формувалися списки «Блоку Петра Порошенка», куди втрапило багато одіозних «бізнесюків». На посади призначалися люди, пов'язані з бізнесом президента (хоча й меншою мірою, ніж за Януковича чи Зеленського з його «кварталізацією» країни). Людям не потрібні зтяжні пояснення, чому не покарані винні в корупції і розстрілах на Майдані, вони хочуть справедливості. За допомогою популістів М. Саакашвілі та Ю. Луценка Порошенкові вдалося знищити рейтинг прем'єра Яценюка¹⁸⁰, але тепер все незадоволення звалилося на нього самого.

Ми, експерти, перебували в складній ситуації: як критикувати Порошенка і одночасно не нашкодити стабільності країни під час війни? Прикладом було запровадження електронного декларування посадовців – вагомого інструменту антикорупційної реформи. Цьому насамперед сприяв тиск Заходу, бо е-декларування було умовою безвізу. Активісти та експерти допомагали прописувати законодавство. Зрештою, Порошенко ухвалив необхідне політичне рішення та переконав у цьому парламент.

Попри виправдану й не виправдану критику Мінських домовленостей, Київ нічого не здав. Тиск Заходу в 2015–2016 рр. щодо закріплення в Конституції «особливого статусу» ОРДЛО і проведення там «виборів» вдалося відбити, а санкції проти Росії – подовжити. Через необхідність дострокових виборів до парламенту воєнний/надзвичайний стан після поразки під Іловайськом не запровадили, але після Дебальцевого це треба було зробити, принаймні у двох областях. Лише на початку 2016 р. ухвалили закон про тимчасово окуповані території та визнання Росії агресором. Порошенко не зробив цього раніше, бо тиснули західні партнери, які все намагалися вирішити конфлікт шляхом компромісів з Росією¹⁸¹. Але українське суспільство цього не сприймало.

Напередодні 400-річчя Могилянки у жовтні 2015 р. її президент Андрій Мелешевич запропонував подати мене на «Заслуженого діяча освіти» або на орден «За заслуги». Я замислився: якщо отримаю звання або орден від Порошенка, можуть потім закидати, що тому й не критикую його. Ще треба було подавати на себе списки публікацій, документи. А я якраз збирався вчергове на фронт, не встигав їх оформити. Отож вирішив не подавати. Хоча мені потім казали: ти ж заслужив, та й надбавка була б до пенсії. Особливо переживала мама, якій відзнаки сина завжди важливі.

Та хай би як критикували Порошенка за Мінські домовленості, але для Путіна ворогом № 1 серед українських політиків став саме він, бо при всіх його хитаннях був для Росії уособленням постмайданної влади, наголошував, що це «війна за незалежність», засуджував російський «Мордор». Тому Путін і не йшов на поступки, бо чекав сприятливого результату виборів 2019 р.

Радикальні критики Порошенка погрожували «третім Майданом». Але ж і Майдан-1, і Майдан-2 були протестом суспільства проти авторитаризму, сповзання у диктатуру. Та чи після 2014 р. в Україні мала місце диктатура? Хіба що у путінських мантрах про «хунту», повторюваних поплічниками

Януковича. Насправді ж в країні все більше наростали тенденції до махновщини та охлократії. Згадаймо, як після 2014 р. радикали палили шини під Радою. Але після втечі Януковича для цього вже не треба бути героєм. Той самий Семенченко (колишній командир батальйону «Донбас») запускав сценарій силової конфронтації з владою як в зоні АТО (так звана «блокада», яка значною мірою позбавила Україну впливу на жителів ОРДЛО), так і в центрі столиці.

Голова Одеської ОДА Саакашвілі роз'їжджав країною і повчав, як боротися з корупцією десь там, а не в Одесі. Він порушував етику держслужбовця, бо щоб критикувати прем'єра Яценюка та Кабмін, мав залишити держслужбу. А потім – сварка з Порошенком. Повернення 2018 р. Саакашвілі до України (перед тим позбавленого Президентом українського громадянства) з силовим проривом крізь прикордонний пункт контролю стало ознакою анархізації. З одного боку – нерішучість та непослідовність влади, з другого – голий популізм Саакашвілі. А інші патріоти з ним солідаризувались – і всі разом знехтували законом.

В етері, зокрема патріотичних ЗМІ, регулярно тиражували звинувачення, які на адресу «злочинної влади» надходили від Савченка, Семенченка, Саакашвілі¹⁸². Путіну, Медведчуку та «Опоблоку» навіть не треба було надто вкладатися в антиукраїнську пропаганду.

Показово, що кияни не підтримали ані Саакашвілі-Семенченка, ані попередні акції – так звані «фінансовий» і «тарифний» Майдани. Чи доречне саме висловлювання «фінансовий Майдан»? Люди ж стояли не за гроші¹⁸³. Майдан-1 взагалі спалахнув під час економічного зростання. Обидва Майдани були революціями за цінності. В українців є своєрідне відчуття, коли треба виходити на вулиці, а коли їх просто намагаються використати політики, прикриваючись гаслами про Майдан.

VIII. ВИКЛИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА «ЗЕЛЕНА ХВИЛЯ»: ЩО ДАЛІ?

Нищення Порошенка. – Кандидат від «95 кварталу»: не Рейган і не Шварценеггер. – Чи могли не допустити Зеленського до виборів? – Експерти бажають успіху новому Президенту. – Моя пропозиція прочитати лекцію Зеленському. – Монобільшість і «турборежим». – «Духовний лідер не має часу думати стратегічно». – #Какая разница. – Мир за будь-яку ціну? – Зеленський НЕ обраний на проросійських гаслах. – Довгоочікувані санкції проти кума Путіна і закриття його каналів. – Переговори по Донбасу: на кого працює Єрмак? – Кадрова політика: плагіатор очолює Міносвіти. – Повернення «регіоналів». – Виклик для опозиції: як НЕ дестабілізувати ситуацію. – Проблема побудови програмових партій. – Роль громадянського суспільства. – «Демініціативи» проти маніпуляцій «Рогов і копит». – Ірина Бекешкіна серед «100 великих українців всіх часів». – Політологи чи «болтологи»? – Чому заздрю своїм студентам?

У президентській кампанії 2019 р. всі чільні кандидати нищили Порошенка. Та й він «підставлявся», наприклад відпочинком взимку на Мальдівах (як згодом і Президент Зеленський в Омані). Він мав на це право, але під час війни й важкої економічної ситуації люди сприйняли це як приниження. Та виборці поклали відповідальність не тільки на владу, а й на опозицію. За цих умов перемогу Володимира Зеленського можна розглядати як протестне голосування на хвилі нечуваного популізму, істерично розігрітого у нашому інформаційному просторі та соцмережах¹⁸⁴. «95 квартал» зі своїм фронтменом виставляли ідіотами всіх політиків, та якнайбільш тих, хто розмовляв українською або носив вишиванку. Саме на телеканалі «1+1» у розпал кампанії пролунав фейк, що Порошенко «вбив свого брата»¹⁸⁵ (згодом Зеленський призначив гендиректора каналу О. Ткаченка міністром культури та інформаційної політики).

Втома від чинних політиків – не лише український феномен. І все ж дивує наївна довіра українців – навіть не до «картинки» виступів кандидата, а до «картинки» з кінофільму. Люди

ж не ляжуть на операцію до актора із серіалу про хірурга і не викличуть ремонтувати труби актора, який зіграв сантехніка.

Так, актори ставали успішними політиками. Проте вони або мали досвід (республіканець Рейган – двічі губернатор Каліфорнії, найбільшого штату США), або проходили крізь «сито» політичної сили (Шварценеггер, а згодом і Трамп).

Заснована громадськими діячами під час кампанії 2019 р. Виборча Рада UA підкреслювала, що порядок денний виборів має вийти, найперше, з конституційних повноважень президента. За висловом її члена В. Пекаря, громадська ініціатива прагнула «збільшити число тих, хто голосує розумом, а не серцем, шлунком, ногами». Але коли перед другим туром Виборча Рада UA запропонувала змістовну дискусію з обома кандидатами, команда Зеленського відповіла – зустрінємось, тільки після (!) другого туру.

Раніше я повсякчас наголошував: українські виборці часто густо показували, що здатні розібратися в технологіях, і реклама, гроші, спортивні та шоу-зірки самі по собі не забезпечують перемоги. Інакше кажучи – технології можуть бути лише додатковим чинником. **Перемога Зеленського поламала мою тезу.**

Коли у 2010 р. постав вибір у другому турі між Тимошенко та Януковичем, більшість виборців «третіх кандидатів», попри свою позицію та заклики «протівсіхів», підтримали Тимошенко як «менше зло». У 2019 р. електорат Тимошенко, Гриценка, Смешка, Ляшка у другому турі здебільшого перетік до Зеленського, навіть на Галичині. Парадокс полягає в тому, що війна вирує десь далеко на сході, а люди в Києві, Львові, Івано-Франківську цього не відчують. Погляньте, як багацько наших громадян їздить до Росії. І не тільки зі Сходу, вщерть заповнений і потяг Львів–Москва.

Зеленського можна було не допускати до виборів, бо він не відповідав конституційній вимозі володіння українською мовою. Хоча юридичного механізму визначити це не існувало, але теоретично ЦВК могла взяти на себе таку сміливість. Припускаю, що поява Зеленського як кандидата спочатку відпові-

дала й планам команди Порошенка відкусити частину голосів у Тимошенко, адже якби не було Зеленського, президентом могла стати Тимошенко. Та шалений успіх Зеленського зруйнував всі можливі калькуляції. Він об'єднав країну, здобувши більшість у всіх регіонах. Зламався і нав'язуваний ззовні стереотип українців-антисемітів¹⁸⁶. Але навряд чи можна називати перемогу Зеленського «електоральним Майданом»¹⁸⁷, бо він виграв завдяки демократичним правилам гри, і зрештою, відбулася плавна передача влади. Отоді й варто було зустрітися Президентові Порошенку з новообраним Президентом Зеленським, як це заведено в багатьох інших країнах і як запропонував Порошенко¹⁸⁸. Може б, тоді вдалося уникнути подальшого персонального конфлікту, який став ледь не детермінантом післявиборчої політики Зеленського.

Експертна спільнота не ставила завдання апріорі критикувати нового президента, навпаки, прагнула підтримати й підштовхнути реформи. Ба більше, я гадав, що можна із Зеленським попрацювати, покращити знання з української історії, навіть написав листа його радникам, запропонувавши прочитати йому лекцію з історії українського націоналізму (у моїй сім'ї цю ідею категорично відкинули, але мій бос в «Демініціативах» Ірина Бекешкіна не заперечила). Та передвиборчі сподівання на те, що опинившись на посаді президента, Зеленський проводитиме зважену політику, були перекреслені на самому початку:

- Маючи монобільшість у Раді, всі рішення можна було проводити чітко за процедурою, але ввімкнули «турборежим» затвердження рішень¹⁸⁹.
- Головою Адміністрації Президента (пізніше Офісу Президента) став Андрій Богдан, який підпадав під закон про люстрацію. А звільнений згодом Зеленським генпрокурор Р. Рябошапка виправдовував це тим, що закон оскаржується в Конституційному Суді – отож «поки почекаємо». Натомість Зеленський висунув

пропозицію про люстрацію постмайданної влади: Порошенка, уряду, депутатів, усіх, хто обіймав провідні посади з 2014 по 2019 рр.¹⁹⁰. Парубія, Турчинова, Порошенка, які організували оборону країни, намагалися прирівняти до поплічників Януковича (?!). Та після відповідної заяви послів «Великої сімки» Банкова полишила цей абсурдний план.

- Команда Зеленського апелювала до сумнозвісного референдуму 2000 р., оголошеного Кучмою «за народною ініціативою» (де «достроково голосувало» 54 %, а на Закарпатті – 74 %!)¹⁹¹.
- Зеленський достроково розпустив ЦВК, попри успішно проведені вибори, що було визнано світом¹⁹².
- Цей перелік можна продовжувати. Та найнаочнішим нехтуванням демократією стала розсадка фракцій у парламенті: замість секторальної – зліва направо, «слуги народу» зайняли всі місця навколо трибуни, а опозицію відправили на гальорку (*див. кольор. ілюстр., VI*).

Отже, очевидною була спроба монополізації влади та побудови персоналістської системи, де центром ухвалення рішень став Президент без відповідної підготовки, натомість з психологічними комплексами, коли особиста лояльність у формуванні команди домінує над професіоналізмом. Президент спирається на популізм, «відосики», «фішечки» та гру в «добраго царя». Попри суттєве падіння його рейтингу, це дає змогу зберігати лідерство, оскільки на протилежному боці політичної шахівниці стоять ті самі фігури, що програли вибори 2019 р.

Над Україною вкотре здійснювався соціальний експеримент. За умов, коли Зеленському не вистачає ані досвіду, ані знань – його агресивність та вразливість до критики вкрай небезпечні. Влада нового Президента демонструвала антиінтелектуалізм. «У мене немає часу думати стратегічно», – сказав Зеленський у відповідь на запитання журналістки CNN Аманди Аманпур¹⁹³. Тому все і залежить від оточення, яке може вкла-

дати в його вуха те, що він хоче почути: про «духовного лідера» (О. Корнієнко), «одного з найвидатніших лідерів сучасності» (А. Єрмак)¹⁹⁴ і про підступи ворогів.

І все ж рейтинги Зеленського, як і «95 кварталу», залежать від глядачів. Є ж люди, які щиро сміялись, разом із Коломойським, зі спаленого будинку В. Гонтаревої, голови Нацбанку за Порошенка. І це лякає¹⁹⁵.

Зміст новорічної (2020 р.) промови Президента Зеленського лиш підтвердив, що він та його команда перебували у системі координат #какая разниця¹⁹⁶, не знають української історії та культури, не розуміють значення декомунізації, проведеної нарешті через 25 років незалежності. Довиборчий «жарт» «95-го кварталу» про Томос – «термос» (як раніше про Ющенко – «сеньйора Голодомора») теж показовий – Зеленському це чуже, не боліло¹⁹⁷.

Я – не пурист і неодноразово наголошував у цій книзі, що ми, політичні українці, не маємо впадати в етнографічне українство. Але нам випало бути свідками й самим будувати державу та модерну українську націю. *«Не цураймося, признаваймося, Бо багачко нас є»*. У 2011 р. (тобто ще за Януковича) запросили мене на святкування 500-річчя батькового села Чернявка на Вінниччині. Думав: їхати у вишиванці чи ні? Вирішив: не треба, бо подумують що «випендрююся». А в сільському будинку культури всі – у вишиванках. Бо культурі українського селянина було притаманно на свято чи у неділю, йдучи до церкви, вбирати вишиванку. З постановям незалежної України зродилася сучасна мода (найбільш серед студентства) на вишиванку і джинси в місті. Вишиванку вдягають і наші бійці на фронті з камуфляжем.

І от на День вишиванки у 2016 р. вмикаю зранку один із головних інформаційних каналів. Ведучі ранкової програми не у вишиванках. Дикторка новин – теж. А в сюжеті про День вишиванки журналістка бідкається, що Президент не зробив це свято офіційним. Невже треба чекати, щоб був указ Президента? Та й Президенти наші (що Порошенко, що Зеленський) могли б вдягати вишиванку на свята, а не тільки на День вишиванки.

Президент Зеленський широко прагне миру на Донбасі. Під час інавгурації він наголосив: *«Задля того, щоб наші герої більше не гинули, я готовий на все (курсив – Авт.)... Не втрачаючи наших територій»*¹⁹⁸. Питання: так на які саме компроміси президент готовий піти, а на які – ні? Адже «мир за будь-яку ціну» не підтримує більшість українців, зокрема й електорат «Слуги народу»¹⁹⁹.

Насправді критика дій Зеленського всередині країни давала Президенту України (як і раніше Порошенку) кращі можливості, аби обстоювати інтереси України в нормандському форматі. Але Зеленський застерігав учасників акцій протесту «не піддаватися на маніпуляції і провокації деяких осіб»²⁰⁰. Здавалося, що він так і не вийшов із передвиборчої кампанії та вважав, що основний ворог – не Путін, не олігархи, а Порошенко.

Попри мою критику Зеленського, коли просять дати коментар на Захід або арабській «Аль-Джазірі», наголошую: Зеленський не обраний на проросійських гаслах, як Кучма в 1994 р., або на гаслах анти-Майдану. На річницю звільнення Аушвіца він наголосив на відповідальності СРСР за Другу світову війну, що викликало істеріку в Москві²⁰¹. І нарешті, після тривалого загравання з електоратом ОПЗЖ, Президент і РНБО 2 лютого 2021 р. наклали санкції на три ТБ-канали з проросійського холдингу кума Путіна, а 19 лютого – і на самого Медведчука²⁰². Це довгоочікуване, жорстке рішення української влади, яке за Порошенка з різних причин не було ухвалене. Тому якщо ми лише критикуватимемо нинішню владу перед неспідготовленим слухачем, користі з цього не буде. А патріотичне крило, яке є серед «слуг», варто підтримати і підштовхувати владу до державницьких рішень.

Із самого початку війни разом з іншими експертами я говорив про необхідність долучати до мирних переговорів представників Донбасу з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Щоб на місце переговорників від ОРДЛО претендували не тільки бойовики. На жаль, цю ідею за Порошенка не було втілено.

Та дії глави Офісу Президента А. Єрмака у Мінську 11 березня 2020 р. лиш спотворили наші ініціативи. Він і Кучма парафували домовленості про створення т.зв. «консультативної ради» разом із «повномочними представителями» ОРДЛО. От такого раніше наша дипломатія не допускала. Шокував і формат цієї ради: 10 на 10, плюс представники від Росії, Німеччини, Франції, ОБСЄ. Це було схоже на «прямий діалог» із бойовиками, якого й вимагала Москва, але наші західні партнери не підтримали²⁰³. Гаразд, Зеленський не розумів, що коїть, але правник Єрмак все добре розумів. Чому ж він дав цьому хід?.. На щастя, протести в Україні поховали його ідею²⁰⁴. І влада погодилася на ініціативу експертів ввести до складу української делегації представників Донбасу з числа ВПО.

Війна з Росією, що комбінує різні форми агресії, – надовго. Насправді заморожений конфлікт – не найгірший сценарій. Головне, щоб це не відвернуло нас від розв’язання внутрішніх проблем. Найгірший сценарій: ОРДЛО – «троянський кінь» з «особливим статусом» у тілі України. Єрмак вміє вести бізнес-переговори, але міжнародні перемовини з питань безпеки – дещо інше, ніж просто бізнес. Та й Офіс Президента (структура, яка навіть не згадується у Конституції!) взяв на себе функції виступати із «заявами ОПУ», де тлумачить найважливіші події в країні. Критикуючи ці дії, **слід пам’ятати, що Росії вигідний слабкий український президент (незалежно від його прізвища) і силове протистояння в Києві. Тож опозиції та громадянському суспільству треба пройти між Сциллою і Харибдою: розгойдування ситуації може бути небезпечним.**

Основні претензії до попередника Зеленського стосувалися не політики на Донбасі, а пригальмування реформ всередині країни. На жаль, з новою владою ці реформи йдуть дуже суперечливо.

Візьмемо близьку мені тему академічної доброчесності. Ми в Могилянці женемо плагіаторів із захистів дипломів. Проте в інших закладах боротися з цим неможливо, поки плагіатори очолюють інститути та міністерства. Починаючи зі скандального

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

5 жовтня 2019, 09:38

Акції протесту насправді допоможуть Президенту Зеленському у переговорах!

У Києва не так багато козирів для того, щоб протидіяти спільному тиску Путіна, Макрона, Трампа ("вирішіть з Путіним "вашу проблему"), меншою мірою Меркель (про неї скажемо окремо нижче)...

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

25 серпня 2020, 12:25

Електорат "Слуги народу" не підтримує "особливий статус" ОРДЛО на умовах Путіна

Прийняття "формули Штайнмаєра" у гіршому вигляді, ніж її пропонував сам Штайнмаєр, відсутність вже місяць (!) тексту про перемир'я і незрозумілість того, хто підписав, в якій якості і чи присутні бойовики...

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

23 березня 2020, 16:54

Підпишіть "Звернення громадських діячів про недопущення створення консультативної ради з "представниками ОРДЛО" (СПИСОК ПОСТІЙНО ОНОВЛЮЄТЬСЯ)

У суботу було поширене Звернення "Руху опору капітуляції". Сьогодні оприлюднено "Звернення громадських діячів про недопущення створення консультативної ради з "представниками ОРДЛО"...

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

16 червня 2020, 19:06

"Слуги"! Наукою і освітою керуватиме міністр-плагіатор? Що скаже проф. О.С.Зеленський?

Оригінал українською на НВ Російською тут У Могилянці всі дипломи проходять перевірку антиплагіатною системою, а дипломники підписують декларацію про академічну доброчесність...

З мого блогу на УП.

академіка (колишнього спікера Ради) Володимира Литвина²⁰⁵, прикладів плагіаторів-високопосадовців безліч. Серед них і міністр освіти й науки Сергій Шкарлет. Факти плагіату важливіші навіть за підтримку ним Януковича у 2004, 2010, 2012 рр., за-позичення у його статтях йдуть цілими сторінками²⁰⁶. До речі, 2011 року в Німеччині міністр оборони змушений був подати у відставку через плагіат у докторській дисертації. І той факт, що багато ректорів рекомендувало Зеленському Шкарлета, свідчить про їхнє небажання реформуватися. За Шкарлета ректором Національного авіаційного університету став Максим Луцький – колишній регіонал, кум Табачника, відомий справами махінацій на виборах 2012 р. і кандидат від ОПЗЖ на виборах 2019 р.²⁰⁷

Попри обіцянки щодо «нових облич», у владу почали повертати людей, пов'язаних з «регіоналами»: «VIP агітатора за Януковича» Кравчука, до Офісу Президента – силовика О. Тарарова, що боровся із Євромайданом, й адвоката «регіоналів» А. Смирнова, а до ДБР – адвоката Януковича О. Бабікова тощо.

Та попри обґрунтовану критику Зеленського з боку опозиції та громадянського суспільства, нікуди не зникає питання: що далі?

В демократичному світі панують три основні ідеології: соціал-демократія, лібералізм, консерватизм. Вони зблизилися після Другої світової війни, часто важко виокремити, де проходить чітка межа між правими соціал-демократами та соціальними лібералами або між лібералами та консерваторами. **На Заході нині також багато партій тяжіють до гібридної ідеології, але є лівий центр і правий центр.**

Україні потрібні сильні **програмові партії**, які не орієнтуються на одного лідера і не створюються як проєкт під вибори чи навіть телепроєкт. Напередодні наступних парламентських виборів знову постане питання, а чи є сила, що представляє середній клас, яка зможе подолати 5%-й бар'єр. Поки що (як то «Самопоміч» або «Голос») не дуже виходить. Але, з іншого боку, нинішня ситуація знову відновлює потребу створення широкого фронту на захист демократичних свобод і суверенітету України. Це вкотре перешкоджає будувати суто ідеологічні партії, позаяк вимагає посунути ідеологічні розбіжності на другий план.

У складній ситуації зростає роль громадянського суспільства. З Фондом «Демократичні ініціативи» я співпрацював із самого початку його створення у 1992 р. Засновника Фонду Ілька Кучеріва знав ще з часів утворення Руху. Перед очима картинка з виборів 1990 р.: він агітував із синьо-жовтим прапором за Леся Танюка. Науковим директором Фонду була соціологиня Ірина Бекешкіна. Після передчасної смерті Ілька у 2010 р. логічно, що вона очолила «Демініціативи». Сказала, що лише тимчасово, на рік, бо більше воліла вести наукову роботу, потім ще на рік, а потім втягнулася. А я влився до колективу

Фонду в 2015 р. Більшість аналітиків «Демініціатив» були моїми колишніми студентами – недивно, що вони й порадили запросити свого улюбленого професора на роль наукового директора²⁰⁸.

Харизматична Ірина Ериківна вміла задавати наукові та етичні стандарти, її слову, даним опитувань та екзит-полам «Демініціатив» довіряли, на них чекали. Але наші дані теж піддавали

Заява "Демініціатив": ОПУ нахабно маніпулює нашими даними

10,5% це все-таки не 93%, як написали панове з ОПУ!

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

26 жовтня 2020, 10:38

Лише 17% (!) українців взяли участь у "5 фішечках" від Зеленського

Годі чекати реальних результатів від дійства Зеленського. Невідомо хто проводить, хто рахує, чиїм коштом, чи оплачувалися "волонтери". Одна особа могла голосувати по кілька разів...

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

31 березня 2019, 17:55

І.Бекешкіна про спроби дискредитації реальних екзит-полів

Бекешкіна: "Провели о 14 годині прес-конференцію, відвітували, що політ йде нормально. Проте все ж тривожно. Вже з'явилися перші дзвіночки, що ті сили, яким результати не сподобаються, вже зараз починають...

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

14 лютого 2019, 16:14

"Демініціативи" вимагають від "Обозревателя" зняти інформацію про НЕІСНУЮЧЕ опитування.

УВАГА! "Обоз" цей пост вже видалив, але на фейсбуці Івана Крулька він висить. І хотілося б все-таки дізнатися, хто цей таємничий "журналіст Микола Коваль". Агов, відгукніться! Такого в практиці Фонду...

фальсифікаціям²⁰⁹, навіть більше, посилалися на неіснуючі опитування «Демініціатив»²¹⁰.

Вона нещадно боролася із псевдосоціологічними фірмочками – за її висловом, «Рогами й копитами», що немов гриби виростили напередодні виборів²¹¹. «Демініціативи» завжди зазначають, хто фінансує дослідження – зазвичай це гранти між-

народних організацій і фондів. Результати досліджень – наша власність. А для комерційних центрів власником результатів опитування є замовник, який і визначає, які дані з нього друкувати й коли. Та ще й не відкриває інформації, хто є замовником. Тож Ериківна вчила, як читати результати опитувань, відрізнити справжні тенденції від маніпуляцій.

Бекешкіній пропонували місце у прохідному списку відомої політичної сили на виборах до парламенту. Відмовилася, сказала, що не хоче зіпсувати свій некролог. «Поки ми живі – нічого не вирішено остаточно», – казала вона²¹².

20 березня 2020 р. Ірина Бекешкіна передчасно пішла з життя. «Все меньше в стране становится тех, кому можно задать вопросы, ответы на которые ты сам не знаешь. Не стало известного социолога Ирины Эриковны Бекешкиной. Маленькой женщины с огромной волей и сердцем гражданина. Она была из тех немногих, кому хватало и честности при замере социальной температуры, и ума для смелых и точных диагнозов. Она точно знала, за что можно людям прощать, а что должно вызывать тревогу и сопротивление. Мы – все 38 миллионов – немножко были детьми Бекешкиной. Светлая память! Очень светлая» (Юлія Мостова, головний редактор «Дзеркала тижня»)²¹³. Бекешкіна незмінно входила до рейтингів най-

впливовіших українців року. У 2020 р. вона зазначена серед «100 великих українців всіх часів» за версією журналу «Новое время»²¹⁴.

Важка втрата для всіх нас. Але Ірина Ериківна виростила талановиту молодь, яка працює разом із досвідченими ветеранами на чолі з незмінним виконавчим директором (оргмотором Фонду) Світланою Барбелюк²¹⁵. Тож «Демініціативи» і надалі

Фонд "Демократичні ініціативи" знову в рейтингу кращих недержавних аналітичних центрів Центральної та Східної Європи!

У 2020 році ми ввійшли до трьох номінацій TTCSF!

займатимуть активну громадянську позицію і триматимуть професійну марку соціологів і політологів.

А це так важливо. Адже у нашому суспільстві і в ЗМІ саме слово «політолог», на жаль, знецінилось, стало синонімом до слова «болтолог». Зрештою, так само, як відбулося зне-

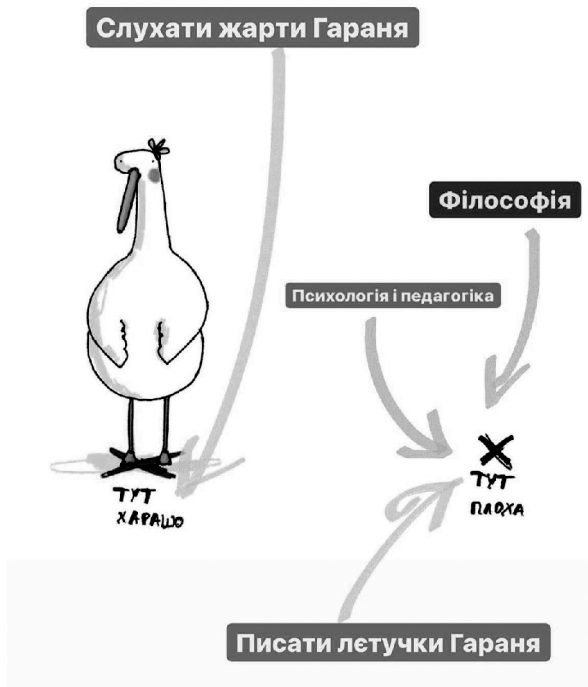
цінення багатьох професій (психолог, журналіст тощо), наукових ступенів і звань (доктор наук, професор, академік). Як упорядник збірки документів чи статей інших авторів може писати, що він є автором книжки? Як «університет» може готувати одночасно перукарів, візажистів, «івент-менеджерів» і міжнародників?

Треба чітко розрізняти: є політолог і є політтехнолог, є політичний консультант, експерт, журналіст, який пише на політичну тематику. Але все це – різні речі. Тому, звичайно, якщо говоримо про «політолога» як фахівця, то це має бути людина з систематичною освітою²¹⁶.

В Україні ще недостатньо розвинена академічна політологія, особливо порівняльна. Ще не так багато академічних експертів застосовує кількісні методи аналізу, без яких сучасна політологія не може просуватися вперед. Ми намагаємося впроваджувати це на кафедрі політології НаУКМА (найсильнішій в Україні), але й у нас не все виходить. Часто просто не вистачає державного фінансування, а це означає, що не можемо залишити відповідні кадри в Києво-Могилянській академії, і багато здібних випускників ідуть у бізнес або сферу практичної політології (аналітика, політичні структури), де платять грубі гроші за роботу на певну політичну силу, часом одіозну. Такі спокуси є, і я розповідаю студентам, що вони поставали й переді мною. Наголошую, що жодні гроші не можуть врятувати підмочену репутацію.

Намагаюся жорстко тримати професійну планку. Дехто з тих, хто змушений був переслуховувати мій курс, стали успішними громадськими діячами і тепер дякують за сувору науку, як, наприклад, Євген Глібовицький. Курйозний епізод вийшов з Оксаною Сироїд, віцеспікеркою парламенту у 2014–2019 рр. Виявилось, що я поставив їй за «Порівняльну політологію» 90 балів. А «відмінно» починається з 91. Такі дії викладача студенти не схвалюють: що ж, мовляв, не міг «додати» один бал? Щоправда, віцеспікерка до мене претензій не мала, але я сьогодні студентам напівжартома розповідаю, що відтепер 90 балів

не ставитиму, лише – 89. Тож хай працюють із запасом, аби отримати «відмінно». Вправляюся у гуморі, коли кажу студентам – це один із «дурацьких жартів Гараня». Вчу і їх іронії, самоіронії й оптимізму – без цього важко і бути політологом, і просто жити. Вже редагуючи цю книжку, отримав несподівано малюнок тоді ще першокурсниці Софії Попович із таким текстом: «Пам’ятаю, як тряслися руки перед кожною “летючкою” у Гараня і як добре ставало на душі від цікавих історій та жартів після них. Сподіваюся, що ці “летючки” нікуди не зникли».

Я заздрю своїм студентам. Вони мають змогу вчити те, про що ми могли лише мріяти.

Література, яка була «закрита», захована у спецхрані, зараз цілковито відкрита. Є інтернет, який дає нечуваний доступ до інформації, книжок і зарубіжних бібліотек. Вони можуть подо-

рожувати світом, навчатися за програмами академічних обмінів, користати з безвізу в поїдках до ЄС.

Не треба піддаватися кремлівській пропаганді, брати на віру заяви наших ЗМІ, які розповідають, що от Україна і є «третьій світ». Безвідповідально. Достатньо вийти за межі туристичної зони в країнах Близького Сходу, Африки, Індії, Мексики (а це ще й небезпечно), щоб переконатися, як насправді живуть люди в «третьому світі». Не #всьопрорало. В Україні, слава Богу, є потенціал, є база, і, головне, є люди, ми з Вами, щоб здійснити ривок до Європи.

На Заході Україну часто асоціюють зі словами «війна, корупція, Чорнобиль». А моя теза – геть інша: ми – європейська нація, яка бореться за демократію з авторитарним агресором, за повернення до Європи.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ: ОПТИМІЗМ ВІД БОГДАНА ГОРИНЯ

Ці рядки були написані у червні 2014 р.:

«Самі знаєте, як тривожно зараз на душі у всіх нас. Тому для мене, мабуть, символічно було, що в день свого народження (коли так само тривожно ловиш будь-яку новину зі сходу – немає різниці із днем звичайним) зустрів випадково свого сусіда Богдана Гориня. Почали говорити – зрозуміло, що про ситуацію на сході, путінську агресію, що буде далі. І після розмови з цією мудрою людиною стало на душі спокійніше.

Адже на що йшли ці кілька десятків дисидентів за радянської імперії? Здавалося, що б'ються головою в тоталітарний мур. Табори, в'язниці, психушки. Без шансів перемогти. Але – перемогли!

А хлопці з УПА, оточені з усіх боків? Вони ж перемогли – ціною свого життя.

Згадаймо 18 лютого, коли Янукович уже підбирався до самої сцени Майдану (і я вже почав внутрішньо готуватися до тривалого життя за авторитарного режиму).

Зрештою, міг тодішній ще президент Янукович під час Майдану офіційно звернутися до Кремля про введення російських військ в Україну?

Але не вийшло. Погляд історика та викладача порівняльної політології дає підстави для оптимізму. Ми вистояли тоді, ми вистоїмо й тепер.

Були й гірші часи в українській історії, і ми звертаємося до того, що казала Діаспора: «Христос Воскрес, Воскресне й Україна!» Ми пам'ятаємо часи, коли ніхто і не сподівався, що постане Незалежна Україна, а це відбулося.

Ми обов'язково переможемо!»²¹⁷.

ПРИМІТКИ

¹ Wynnyckyj M. Ukraine's Maidan, Russia's War. A Chronicle and Analysis of the Revolution of Dignity. – Stuttgart, 2019.

² <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1158036>

³ <https://dif.org.ua/category/books> ;

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19803>

⁴ У радянський час в анкетах для вступу до інституту або працевлаштування поруч із запитанням «Чи маєте родичів за кордоном?» стояло «Чи були Ви або Ваші родичі на окупованій території?». А оскільки під час Другої світової уся Україна була окупована німцями, то на це запитання всі українці мусли ствердно відповідати і, відповідно, перебувати під додатковою підозрою.

⁵ У 2010 р., за рік до смерті дядька Миколи, я записав його розповідь про Голодомор і Другу світову війну: <https://youtu.be/9vaVpiUo0Lw>" \t "_blank

⁶ Отож у дитячій пам'яті відклалися рядки сатиричного самвидаву:

«Птицефабрик у нас много, еще больше строится,

А рабочий яй@a видит, когда в бане моется».

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=BHgWZgUqEKE>

⁸ Див. «Еврейские словечки в русском разговорном языке» і критичну реакцію на цей матеріал: <https://proza.ru/2018/05/20/1741>

⁹ В суспільстві «розвиненого соціалізму» були черги за всім: ковбасою, м'ясом, навіть за молочними продуктами, не кажу вже про одяг, меблі, хороші книжки та навіть, перепошую, туалетний папір. Все було «дефіцитом». Парадоксально, але по ковбасу та сири селяни їхали до міста, де було краще постачання. А з Москви ми везли до Києва банани, апельсини, мандарини. Мої студенти вже цього не розуміють, і я рекомендую їм сценку одеситів Р. Карцева – В. Ільченка про дефіцит (<https://www.youtube.com/watch?v=Wm5mt-0UW88>).

¹⁰ Попервах Кремль сподівався, що більш розвинений Ізраїль стане плацдармом для комуністичної революції на Близькому Сході, але вже на початку 50-х рр. в СРСР почалася сталінська кампанія проти «безродних космополитів», читай – єврейської інтелігенції. До таборів відправили навіть дружину Молотова, яка співпрацювала з Єврейським антифашистським комітетом. Але репресії проти сімей соратників для Сталіна були звичайною практикою: ще 1938 р. до таборів заслали дружину М. Калініна, Голови Верховної Ради СРСР, тобто формально очільника держави. Макабричний режим!

¹¹ А от, наприклад, двоє інших друзів-сусідів і не думали про виїзд, і стали згодом популяризаторами української історії. Це – Дмитро Вортман і Олександр Немировский, які, зокрема, видали фундаментальний історичний атлас «Terra Ucrainica» (Х., 2018).

¹² КПУ – територіальна структура КПРС, без прав автономії. На новій посаді Щербицький демонстративно виступав російською мовою, і це був додатковий сигнал до русифікації.

¹³ Лише на початку 70-х на маленьких гнучких платівочках («мінйонах») почали з'являтися окремі пісні західних рок-груп. Або ж радянські ВІА співали ці пісні з іншими текстами, наприклад, «Yellow River» (група «Christie») лунала як пісенька «Голстый Карлсон». Рок-музику, так само, як і Володимира Висоцького, бардівську пісню, слухали на бобінних магнітофонах. І лише в середині 70-х років почали, зрештою, виходити мінйони з деякими піснями Висоцького, але в супроводі оркестру: вони ставали, я би сказав, дещо залізаними, бо не мали такого драматичного звучання, як під його гітару. І, звичайно, це не були його знамениті «Штрафбаты» (1963) чи політико-сатиричні пісні.

¹⁴ А в «Полном собрании сочинений» (ПСС) Леніна був його лист, де прямо давалася вказівка використати «боротьбистів», але при цьому заманивши до більшовицької партії, ліквідувати як окрему політичну силу: «не пропускати жодної провини боротьбистів без негайного й суворого покарання... Момент ліквідації визначити через короткий строк, момент буде встановлений Політбюро і повідомлений Укрревкомові» (5-е изд. – Т.40. – С. 122, 159, 266). Спадкоємці «Великого Жовтня» не тільки не соромились, а, навпаки, демонстрували це як «гнучкість Леніна» з використання «дрібнобуржуазних попутників», а потім їх ліквідації. ПСС стояли у будь-якій бібліотеці, і там можна було знайти цього листа Леніна, як і багато інших його відвертостей, зокрема, про заручників, розстріли, концентраційні табори (Т. 50. – С. 142–145). Але ж і в школі, і в університеті нас змушували читати й конспектувати (що означало механічно переписувати!) інші статті, а за тим втрачалось навіть розуміння того, що насправді планував Ленін. Докладніше про здобутки і трагедію боротьбистів див. добірку призабутих статей боротьбиста В. Еллана-Блакитного, яку ми уклали разом з його донькою Майєю Вовчик-Блакитною, і мою передмову «Націонал-комунізм та українська революція: романтика і реальність» (Сучасність. – 1994. – № 1. – С.142–161).

¹⁵ Сьогодні є тенденція казати «Совети», «Советський Союз», не перекладати КПСС, наголошуючи в такий спосіб, що це структури, нав'язані Україні ззовні. Але тоді ми казали саме «СРСР», «Ради», КПРС

тощо. Тому я й пишу здебільшого так, як вживалося в ЗМІ і як ми у ті часи казали.

¹⁶ У 2013 р. обеліску повернули первинний вигляд з іменами царів.

¹⁷ Федотова О., Шаповал Ю. Тарас Шевченко й радянська цензура // Український історичний журнал. – 2014. – № 2. – С. 73.

¹⁸ Було, звичайно, і романтичне бажання поїхати на «комсомольську ударну стройку», будувати БАМ (Байкало-Амурську магістраль) (радянський анекдот: «Що буде якщо Брежнєва ударити шпалою по голові?» – «Бам, бам!»). Однак і батьки перелякалися, і сам зрозумів, що треба готуватися до вступу. Вже потім дізнався, що на БАМі, який був стратегічним об'єктом у зв'язку із конфронтацією з Китаєм, працювали не так комсомольці-романтики, як зеки, солдати-строковики, або ті, хто поїхав заробити копійчину.

¹⁹ Згідно з радянською термінологією, це країни «третього світу», які ще безпосередньо не будували соціалізм, але начебто орієнтувалися на це. Коли ж Насер в Єгипті, Саддам Хусейн в Іраці, Асад-старший в Сирії влаштовували репресії проти комуністів, Кремль заплюшував на це очі: геополітичні інтереси брали гору.

²⁰ Про це писав у своїй книзі 1994 р. польський демограф Пьотр Ебергардт (цит. за: Я. Грицак. Життя, смерть та інші неприємності. – К., 2008. – С. 227).

²¹ Відомий правозахисник Євген Захаров навіть подає цифру (хоч і дискусійну) до 40 % (<http://museum.khpg.org/index.php?id=1586898337>).

²² Вже в 1997 р., перебуваючи в Единбурзі, я відвідав офіс Шотландської національної партії. В одній із їхніх брошур побачив прекрасні слова на захист національних мов «американця» Івана Дзюби. Цитату було взято з американського видання, ну а більше про нього шотландські націоналісти не знали (День. – 1997. – 7 травня).

²³ Натомість могли іронізувати над радянським офіціозом, що нам давали вчити в «Інтуристі»:

«Winter, winter, winter,

Forest, forest, forest,

Snow, snow, snow.

Show us the way to руски партизан, – asked немецко-фашисткий гадина.

I don't know, – ансверд Иван Сусанин.

Немецко-фашисткий гадина killed Иван Сусанин,

Иван Сусанин is the Hero of the Soviet Union».

²⁴ «Єврокомуністи» не вагалися критикувати радянську модель соціалізму і відкидали, зокрема, ленінську «диктатуру пролетаріату».

²⁵ Деякі компартії не входили до редколегії журналу, наприклад, Союз комуністів Югославії (з їхньою політикою «самоуправління підприємств» та участю в русі неприєднання – форумі позаблокових країн) чи компартія Японії (котра, як і всі японські партії, говорила про проблему «північних територій», анексованих СРСР). Я самостійно передплатував також газету російською мовою, яка, здається, називалася «Югославские новости», спробував отримати й журнали «Peking Review» та «Корея», що були в радянському каталозі передплатних видань. Гроші в мене взяли, але нічого я не отримав.

²⁶ Натомість нам дозволялося співати народні переробки пісні «Паризьке танго» Мірей Матьє (<https://www.youtube.com/watch?v=78a2NYmgGZI>):

«Раз на марше нам приходит приказ
До Ла Манша нам добратся за час,
Замполита больше жизни любит,
Ну, а янки утопить».

Приве:

Танки, в Париже танки,
И вот уж в Сене тонут янки,
Нью-Йорк и Лондон, и Пекин
Стоят как выставки руин».

Або переробку пісні Крокодила Гени «Голубой вагон» (<https://www.youtube.com/watch?v=XVDkdvEplrQ>):

«Может, мы обидели кого-то зря,
Сбросив пару лишних мегатонн...
Но зато горит и плавится земля
Там, где был когда-то Пентагон!

Приве:

Скатертью, скатертью хлорциан стелется
И забирается под противогаз,
Каждому, каждому в лучшее верится,
Падает, падает ядерный фугас».

²⁷ В Києві ж в маленькому кіноклубі «Будівельник» (трохи нижче ректорату КДУ) ми дивилися фільми С. Параджанова, «Білий птах з чорною ознакою» Ю. Іллєнка, А. Тарковського, «Восхождение» Л. Шепітько.

Коли на гастролі до Києва приїхав з Тбілісі театр ім. Шота Руставелі, дістати квитки було зась. Ми, студенти, потрапляли до зали театру ім. Франка, де йшли вистави, через прилеглий пагорб та дах театру. Дивилися «Річарда III», «Кавказьке крейдяне коло» Брехта, «Прекрасну грузинку» Гольдони: грузинські князі, ворогуючи через жінку, втратили незалежність

країни. І тоді, коли ми всі ще жили в одній імперії, подумалось: «Народ, який може іронізувати над самим собою, має майбутнє». Потім Грузії, як і нам, доведеться долати і внутрішні чвари, і російську агресію.

²⁸ Була така пропагандистська книжечка – «СССР. 100 вопросов и ответов» (<https://ruslit.traumlibrary.net/book/sbornik-sssr-100-voprosov/sbornik-sssr-100-voprosov.html>). У цій книжці погані врожаї і низька продуктивність праці в радянському сільському господарстві (25 % від американського фермера, у промисловості – 55 % – і це за офіційним щорічником «СССР в цифрах») пояснювалися гіршим кліматом. Однопартійність в СРСР («історично склалася»), адже «винні» ліві есери, які спочатку входили з більшовиками до коаліційного уряду, а потім підняли заколот. Але студент Гарань в це ще вірив і мріяв написати «Абетку комунізму», яка правильно розставить акценти в ідеології і покаже, що треба реформувати, аби комунізм знову став привабливим.

²⁹ На наших курточках був намальований віз з волами, а місцеві запитували: що це за «чуваки» якісь приїхали?

³⁰ Тому формально до Другої світової війни існувало аж три соціалістичні країни: СРСР, Монгольська і Тувинська Народні Республіки.

³¹ Забігаючи наперед зазначу, що першою публікацією Центра стала блискуча праця Володимира Кулика «Український націоналізм у незалежній Україні» (К.: КМ Academia, 1999).

³² Гарань О. Триумф революціонера, трагедія диктатора // Главред. – 2008. – № 8. – 25 лют.

³³ У 1975 р. ВІА «Поющие гитары» поставили першу радянську рок-оперу «Орфей і Евридика». Для «маскування» вона називалася «зонгопера», мовляв, використовувалися «зонги» з драматургії Брехта. Я її дивився понад десяток разів. Зокрема, у відкритому Літньому театрі в Сочі разом з іншими хлопцями щодня лазив на дах, звідки було чудово видно і чути. Зрештою нагрянула міліція, намагався втекти, але надогнали. Та все обійшлося.

³⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=Uo81UqO54dg> . Раджу дивитися саме фільм 2000 р. (а не 1973 р.), знятий в стилі телевізиви, яка має більш драматичну напругу.

Завжди мріяв співати у цій виставі у будь-якій ролі, навіть як беквокал. Моє виконання арії Понтія Пілата див.:

<https://www.youtube.com/watch?v=YGx7CQRWk-w> ;

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19997>

³⁵ На початку 90-х рр. наші стосунки відновилися. У 2005 р. нова, помаранчева влада підтримала в ООН резолюцію із засудженням порушень

прав людини на «Острові Свободи», де Пащук на той час був послом і яку щиро любив. Посла викликали до МЗС Куби, наступного дня його серце не витримало, і він помер у робочому кабінеті.

Немало я попив крові і моему новому керівникові франкознавцю Володимиру Меньшову, який був заступником декана. А от затоваришував я з ним за чверть століття, коли він був вже на пенсії – а я на той час помудрішав. Ми з ним звіряли годинник оцінки політичних подій. Виявилось, що російськомовний ветеран Другої світової (морський льотчик) послідовно підтримує своїм голосом патріотичні сили (і навіть кандидата від ВО «Свобода», що йшов по його округу).

³⁶ Де Голль вивів Францію 1966 р. з воєнної організації НАТО, але залишив її в політичній організації НАТО. Він добре усвідомлював, що американські війська у ФРН все одно прикривають Францію від радянської армії, а тому не виступав за їх вивід з Європи. У 2009 р. Париж цілковито повернувся до НАТО.

³⁷ Вестник Киевского университета. Международные отношения и международное право. – 1983. – Вып. 16. – С. 35.

³⁸ <http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/05/22/124378/>

³⁹ Брюховецький В. Factum est factum. Біобібліобриoukhія. – К., 2010. – С. 815

(<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2154>).

⁴⁰ Коваль В.С. США во второй мировой войне: некоторые проблемы внешней политики, 1939–1941. – К., 1976;

Коваль В.С. Политика и стратегия США во второй мировой войне: Проблема парирования угрозы из Европы до перелома в войне. – К., 1987.

⁴¹ Згодом Мейс переїхав до України, мав честь працювати разом з ним на кафедрі політології Могилянки. Джеймс допомагав і мені, і багатьом іншим у вичитуванні англомовних текстів. Пішов з життя у 52 роки, в нього були індіанські гени, на які алкоголь діяв шкідливо. Не всі, на жаль, це розуміли. Символічно, що 2016 р. у Києві перейменували вулицю Колективізації на вулицю Джеймса Мейса.

⁴² <https://proletar-ukr.blogspot.com/2018/07/blog-post.html>

⁴³ Вже під час «перебудови», в Інституті історії, я стикнувся і з типовою практикою радянських часів. Наш співробітник, член КПРС, закохався і захотів розлучитися. Його дружина звернулася до парткому. У відділі провели відкриті партзбори: довели до сліз колегу, який вже відслужив за кордоном військовим перекладачем. Так лицемірно втілювали т. зв. «моральний кодекс будівельника комунізму».

⁴⁴ <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-richnyi-avariyi-na-chornobylskiy-aes> ;
https://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2005/04/050426_fidel_romanenko

⁴⁵ Грабовський С. Вони прийшли, щоб звільнити нас: до двадцятиріччя УКК, 8.08.2007, <https://helsinki.org.ua/2007/08/vony-pryjshtly-schob-zvilnyty-nas-do-dvadtstyatyrichchya-ukk/>. Перевіряючи 2020 року в роботі над цією книгою наведену інформацію, я випадково натрапив на ім'я Олександра Карабчівського. Чи це була не той хлопчисько, з яким ми товаришували до 10 років, а потім не бачилися півстоліття. До того ж брали участь в одному засіданні УКК, тільки «по різні боки», а один одного не впізнали. Почав гуглити. Знайшов про медика «швидкої», який потім вчився в Літературному інституті в Москві, співпрацював певний час з інформагенцією Сергія Набоки, написав п'єсу, що досі йде в Києві, а сам емігрував до Ізраїлю. Написав майже навмання електронкою і отримав радісну відповідь від друга дитинства. Отакі цікаві повороти!

⁴⁶ Нетудихата Т. І плакали у січні квіти... Пам'яті відомого українського політика Олександра Ємця. – К., 2003. – С. 124–126.

⁴⁷ У довідці КГБ від 15.11.1988. йшлося про те, що «негативних дій зі сторони учасників “союзу” не помічено. Ініціатори створення “НССП” стоять на правильних ідеологічних позиціях і їх діяльність має у цілому позитивну спрямованість. Є доцільним зареєструвати об'єднання та надати йому необхідну допомогу (методичне керівництво, виділення приміщення)» (<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/41468/09-Vazhan.pdf?sequence=1>). Однак ніякого «сприяння» насправді не було, ситуація радикалізувалася, а з нею і позиція частини членів НССП, які взяли участь у створенні Руху. Див. про це: Гарань О. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К., 1993. – С. 16–17.

⁴⁸ Існували й радикальніші за УГС групи, але вони були маргінальніші. Див., напр.: Гарань О. Убити дракона. – С. 13.

⁴⁹ Голоували В. Терен і П. Мовчан. Цікаво, що після перемоги Януковича в 2010 р. член фракції БЮТ Мовчан почав підтримувати ініціативи Партії регіонів, був виключений з БЮТ і ввійшов до групи «Реформи заради майбутнього», яка була сателітом «регіоналів». В. Яворівський тоді гірко зауважив: «Хто б міг подумати, що Мовчан стане «тушкою».

⁵⁰ Гарань О. Убити дракона. – С. 23–25.

⁵¹ Після установчого з'їзду секретаріат Руху очолив Михайло Горинь, один із засновників УГС та УРП.

⁵² Після наради // Вечірній Київ. – 1989. – 11 квіт. А про напівдетективну історію за участю КГБ і ЦК: як це все відбувалося і про яку ми

тоді й не знали, які провокації КГБ цьому передували, див.: Брюховецький В. Назв. праця. – С. 272–276, 352–353. Обрання Поповича головою для нього самого стало несподіванкою. Оцінку Поповичем ролі Брюховецького у створенні Руху див. на с. 935.

⁵³ Символічно, що в дискусії на захисті моєї дисертації взяв участь і Юрій Бадзьо, відомий дисидент, ідеолог Демократичної партії України, заснованої 1990 р.

⁵⁴ Майборода О. Національна політика як суспільне явище: сумні підсумки «критики» західних концепцій. – К.: Ін-т історії України, 1990. – С. 5–6, 15, 24.

⁵⁵ Гарань О. Відбудова промисловості УРСР у другій половині 40-х років у висвітленні зарубіжною історіографією // Український історичний журнал. – 1989. – № 4. – С. 54–64.

⁵⁶ Він же. Проблеми формування національних кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40-х – 50-х роках // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 55–65.

⁵⁷ Він же. Радянські історики і зарубіжні українознавці: необхідність діалогу // Історія України: нові підходи в історіографії та археографії. Препринт № 10. – К., 1989. – С. 20–27.

(http://history.org.ua/LiberUA/preprint_1989/1989_10.pdf). Див. також мою статтю: Чи будемо мати історію України як науку? – Молода гвардія. – 1990. – 20 червня.

⁵⁸ Згодом вони були видані у збірнику: Минуле України: відновлені сторінки /Хворостяний І. (гол. ред.), Гарань О. (відп. секретар) та ін. – К., 1991. – 280 с.

⁵⁹ Політичні та соціальні ідеї на Україні у 1648–1650 рр. (Дискусія з канадським істориком). Препринт № 5. – К., 1989. – 17 с.

(http://history.org.ua/LiberUA/preprint_1989/1989_5.pdf).

⁶⁰ Див. напр.: Зліва – направо. Хто є хто? //Зелений світ. – 1990. – № 7 (липень); Від марксистів до анархістів. Хто є хто на політичній авансцені України. – Молода гвардія. – 1990. – 29 липня; Що таке Рух? Якою є політична палітра сучасної України // Історія України в запитаннях і відповідях: Вип. 2. – К., 1990. – С. 38–46.

⁶¹ Мій шанований шеф Ігор Хворостяний теж вирішив балотуватися, хоча реальних шансів не мав. Оскільки я концентрувався на підтримці Куликова і Ємця, я не надав йому допомоги. Мабуть, неприємно було шефові, який так підтримував мою громадську активність, але на наших стосунках це не позначилося. Вони продовжилися і під час його роботи в ООН. На жаль, у 2000 р. Ігор Михайлович передчасно пішов з життя. Царство йому Небесне!

⁶² Вортман через радянський антисемітизм змушений був їхати вчитися на географа до далекої Башкирії, згодом певний час працював методистом на кафедрі політології НаУКМА. Я ще до євромайданівського мема «жидобандерівець» називав його «українсько-башкирським націоналістом».

⁶³ Ткаченко В. Українська національна символіка: у пошуках форми і змісту // Молодь України. – 1989. – 2 серп.; 3 серп.

⁶⁴ Голос України. – 1991. – 15 серп.

⁶⁵ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. – К., 2000. – С. 440–444.

⁶⁶ Цит. за: Гарань О. Убити дракона. – С. 91. Цікаво, що Лук'яненко і Горбачов теоретично могли перетинатися у 50-х рр. під час навчання на юридичному факультеті Московського держуніверситету.

⁶⁷ Там само. Див. розділ III «Патова ситуація».

⁶⁸ Гарань О. Історія кризь призму особистісного вибору // Тертичний О. Перша спроба демократичної будови політичної партії в Україні: Автобіографія української Демплатформи (1990–1991 роки). Документи. – К., 2014. – С. 8–11. В. Хмелько разом із В. Чорноволом, І. Драчем, О. Ємцем та ін. підписав 19 серпня звернення до народу проти заколотників (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19991>).

⁶⁹ Козырев А. «Братьям нашим украинцам угрожают ядерным оружием – для меня это было откровением», 28.04.2012 (<https://republic.ru/posts/1783213>).

⁷⁰ А, може, так сталося на краще, бо інакше труднощі перших років призвели б не тільки до дискредитації всього націонал-демократичного, а й до комуністичного реваншу. Див. альтернативний варіант розвитку від історика Олександра Зінченка (<https://www.facebook.com/oleksandr.zinchenko/posts/3958490040832569>).

⁷¹ Англійську мову нам «підтягував» перекладач і письменник Володимир Діброва. Про відновлення Могилянки див.: Брюховецький В. *Factum est factum*. Біобібліобіоухія. – К., 2010; Онищенко Є. Воскресіння Академії. Спогади про відродження Києво-Могилянської академії та його учасників. – К., 2004.

Цікавий есей про викладачів Академії її випускника Г.Вишні: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19991>.

Чекаємо на мемуари Брюховецького. Вони і будуть найкращим джерелом до відродження Могилянки.

⁷² Я не так багато із ним спілкувався, і лише після його смерті у 2011 р. до рук потрапила книжка Віталія Павловича, з якої дізнався про його

лірично-поетичний та іронічно-гумористичний дар: Замостьян В. Моя поетична біографія. – К., 2007.

⁷³ На початку відновлення Академії «Брюх» пропонував перейти на «ти», але якось не склалося. Під час суперечок я про це шкодував, міг би сказати «Славо, облиш!». При всіх проблемах, помилках і навіть конфліктах, див. мою оцінку: «10 уроків управління від Брюховецького (до 400-річчя Могилянки)», 15.10.2015,

<https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/561fc1b7e0397/>

⁷⁴ Цит за: Гарань О. Убити дракона. – С. 98–99.

⁷⁵ Три дні вересня... – С. 337. Такі інтелектуали, як Попович і Брюховецький, що брали участь у створенні Руху, відійшли від НРУ ще 1990 р., достатньо критично оцінювались і ті процеси, які відбувалися в Русі після досягнення незалежності. Брюховецький В. Назв. праця. – С. 406–408, 518, 653.

Говорячи про Чорновола, не можна не згадати про те, що він 1992 р. підтримав ініціативу рухівців І. Кучеріва та С. Одарича у створенні дослідницько-навчального центру «Демократичні ініціативи», який 1995 р. перетворився на Фонд «Демократичні ініціативи». Консультантами Фонду стали науковці з Інституту соціології НАН України Є. Головаха, Н. Паніна, І. Бекешкіна. Тож «Демініціативи» (де зараз я маю честь працювати науковим директором) є одним із найперших аналітичних центрів незалежної України.

⁷⁶ Гарань О. Убити дракона. – С. 75.

⁷⁷ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/4c6a70c858e27/>

⁷⁸ Брюховецький В. Назв. праця. – С. 631–639, 707–712, 809. Він навіть стверджував, що «принцип, який ми задекларували і якого дотримуємось, – принцип вільного творчого навчання, або як це звучить англійською, – Liberal Arts Education – застосовувався у КМА ще у XVII столітті, звичайно, у своєму тогочасному вигляді. Це, між іншим, і американці підтверджують, – таке навчання, крім КМА, застосовувалося в єзуїтських колегіумах. Потім цей принцип перейшов за океан, трансформувався, набув американізованих рис, а тепер, можна сказати, повернувся назад і пристосувався до сьогоднішніх потреб України» (С. 664).

⁷⁹ Спочатку історія була на «моєму» факультеті суспільних наук, потім її перевели на гуманітарний, а першим завідувачем секції історії був мій колишній викладач історії міжнародних відносин Михайло Кірсенко, якого я з радістю запросив до Академії.

⁸⁰ Див. відповідь на ці пропозиції знаного філософа Євгена Бистрицького (який згодом 20 років очолював Міжнародний фонд «Відрод-

ження», що так багато зробив для становлення громадянського суспільства в Україні): Чому націоналізм не може бути наукою // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 30–35 (<http://bystrytsky.org/why94.htm>).

⁸¹ Про те, як Полохало нестандартно вів за часів СРСР семінари з «історії КПРС» див. спогади філософа С. Грабовського:

<https://tyzhden.ua/Columns/50/31438>

⁸² Ми зробили по-західному, відокремивши магістеріум в окрему адміністративну структуру поза межами факультетів, яким підпорядковувалися бакалаврські програми. Але тепер повернулися до традиційної моделі, коли і магістеріум, і бакалаврат підпорядковані базовій кафедрі.

⁸³ Ще з курйозів: один знайомий подарував моїй доньці одноразову шапочку для миття в душі, яка завжди є в готельних номерах. Невдивно, що така людина потім стала «тушкою», перебігши з БЮТ до «регіоналів».

⁸⁴ <https://www.belfercenter.org/publication/disintegration-soviet-union-and-us-position-independence-ukraine> ;

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19990>

Скорочений варіант: Гарань О. Розпад СРСР і українське питання в політиці США // Сучасність. – 1995. – № 4. – С. 70–80.

⁸⁵ Бо двоє з трьох колегиї уповноважених Закордонних Частин ОУН (Л. Ребет та З. Матла) пішли проти третього – Бандери. Звідси й назва ОУН (з) («за кордоном») – «двійкарі».

⁸⁶ Українська Головна Визвольна Рада – спроба політичного керівництва УПА створити «протопарламент» майбутньої незалежної України.

⁸⁷ Гарань О. Міркуючи над книгою Мирослава Прокопа // Сучасність. – 1995. – № 12. – С. 126–128.

⁸⁸ Гарань А. История ОУН–УПА: что не договаривают радикалы и слева, и справа // Киевские ведомости. – 1995. – 25 окт.; Гарань А. Украина в Европе: вопросы и ответы. – К., 2010. – С. 39–43. У цій книжечці дати коротку (і схематичну) відповідь на питання про ОУН виявилось одним з найважчих.

⁸⁹ З Андрієм Мелешевичем, випускником юридичного факультету КДУ, я познайомився заочно ще 1992 р., коли він, вже навчаючись на політології у Сиракузькому університеті в США, написав мені як декану-організатору листа, щоб дізнатися більше про факультет суспільних наук Могилянки. У Сиракузах захистив PhD з політології. У 1995 р., коли я був на програмі ім. Фулбрайта, Мелешевич організував мою лекцію про Україну в Сиракузах. Я і познайомив їх з Брюховецьким. У 2005 р. Мелешевич став деканом правничого факультету. У 2014 р., після того, як

Сергій Квіт став міністром освіти у постмайданному уряді, він був обраний Президентом НаУКМА.

⁹⁰ Знаний інтелектуал Микола Рябчук пише про цю книжку, яка «надрукована по-українськи і по-англійськи, хоч треба зразу зазначити, що англійський переклад читати неможливо – враження таке, ніби його робив комп'ютер. Цей убогий переклад тим більш дивний, коли взяти до уваги високе офіційне становище обох авторів (принаймні на момент публікації)» (<http://exlibris.org.ua/riabczuk/r09.html>).

⁹¹ Гмыря С. Буржуазный объективизм: между догмами и действительностью // Комуніст України. – 2001. – № 1. – С. 90–93.

⁹² Студентам я колись жартівливо ставив бонусне питання (тобто за нього міг додати бали, але не зняти): визначити ідеологічний напрямок професора Гараня. Вони зазвичай не могли вгадати. Значить збалансовано викладав. Тепер можу сказати, що починав як лівий, а відтоді зсунувся до центру чи навіть правого центру.

⁹³ Брюховецький В. Назв. праця. – С. 813.

⁹⁴ Ще один яскравий приклад «політичного українця», єврея за походженням (так само, як і Л. Фінберг, С. Глузман, Й. Зісельс).

⁹⁵ «Темники» (від слова «тема») – «побажання» до ЗМІ від АП Кучми, що висвітлювати, а що ні (<http://www.pravda.com.ua/news/2003/03/17/2993193/>); <http://www.pravda.com.ua/news/2002/10/8/2990971/>).

⁹⁶ Якраз мав вертатися в Україну в день теракту 11 вересня, але вилетів раніше, щоб встигнути на початок навчального року в Могилянці – от такі повороти долі. А мої колеги з нашої оселі дивилися на Пентагон, який палав. Я повернувся на конференцію до Вашингтона у 20-х числах вересня і бачив ще розпечене каміння в Пентагоні.

⁹⁷ Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? // Politics. – 2001. – V. 21 (3). – PP. 168–177.

⁹⁸ Ідея ШПА належала студентам-політологам, які звернулися з нею до Ростислава Павленка. Рост закінчив нашу катедру, магістеріум у Центрально-Європейському університеті у Будапешті, повернувся, вступив до аспірантури, захистився. Потім студенти звернулися і до мене з проханням узгодити створення ШПА з керівництвом Академії і очолити ШПА (бо я вже працював на посаді професора). Павленко виявився здібним організатором, активно працював з молоддю, багато з тих, хто починав у ШПА, стали знаними аналітиками.

⁹⁹ Мені довелося писати про ці постаті під час правління Януковича до «Політичної енциклопедії» (К., 2012, с. 260, 467–468, 711), пишаюся, що вдалося це зробити об'єктивно, хоча статтю про Тимошенко взагалі

намагалися викинути, але Юрій Шаповал, який був заступником голови редколегії, відстояв.

¹⁰⁰ <https://www.pravda.com.ua/news/2001/07/24/2983283/>

¹⁰¹ «Оранжевое небо, оранжевое море, оранжевая зелень, оранжевый верблюд.

Оранжевые мамы оранжевым ребятам оранжевые песни оранжево поют».

¹⁰² Брюховецький В. Назв. праця. – С. 759.

¹⁰³ Додамо також, що під час кампанії 1999 р. кандидати у Президенти домовилися не опускатися до брудних атак на членів їхніх сімей. 2004 року це було поламано і спрямовано проти «агента ЦРУ» Катерини Ющенко.

З особистого досвіду згадую день другого туру. Ростислав Павленко на вул. Ярославській разом з юристами фіксував виборчі порушення, а я моніторив телепростір в штабі Ющенко на Боричевому Току, 22. Поруч будинку була припаркована машина з вибухівкою. Заплутана історія, розслідування якої зависло. Див.: «Гексоген під штабом Ющенко. Тер-акт, який міг змінити хід історії України»,

<https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/06/26/4401325/>

¹⁰⁴ Гарань А. Еще раз о «плане Бжезинского», или кто угрожает демократии и стабильности // Страна.Ru. – 2001/ – 28 травня. Стаття була передрукована багатьма українськими сайтами. Англомовний варіант: 'Brzezinski Plan' Gets Another Airing // Kyiv Post. – 2001. – May 24. Продовження полеміки: О «фюрерах» украинской оппозиции и ответственности интеллектуалов. – Киевский телеграф. – 2001. – 4 июня; It Is Not About Interpretations, But Facts // Kyiv Post. – 2001. – June 14.

¹⁰⁵ Ця програма виходила з 2003 р. і припинила своє існування у 2010 р., як один із наслідків тиску Президента Януковича на «5 канал». На жаль, на ютубі вона не виставлена. Див. хіба що стенограми моєї полеміки з «регіоналами» І. Акімовою та В. Бондиком та поодинокі відео дискусії Гарань – Бондик (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20000>).

¹⁰⁶ Див. також мої статті: Карта антисемітизму в передвиборчій боротьбі // Українська правда. – 2003. – 6 лист.

(www.pravda.com.ua/rus/news/2003/11/6/4375282/);

Відмірювання ксенофобії // Критика. – 2004. – № 1. – С. 10. Я, зокрема, піддав жорсткій критиці статтю В. Яременка «Євреї в Україні сьогодні: реальність без міфів», яку надрукувала газета «Сільські вісті» (що була тоді близькою до Мороза і виходила накладом 500 тис.).

¹⁰⁷ Це – В'ячеслав Якубенко, який у 2019–2021 рр. допоміг захистити книгу В. Кіпіані «Справа Василя Стуса» від позовів Медведчука. А тоді Погребинський пропонував допомогу від АП, але я, зрозуміло, відмовився.

¹⁰⁸ Дехто виправдовувався начебто погрозами дітям. За пряму фальсифікацію І. Кучеріву пропонували 1 млн дол.

(<https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/5/5276596/>), В. Паніотто (КМІС) – 100 тис. за вихід із консорціуму і 200 тис. за екзит-пол з росіянами. Паніотто планує написати сценарій художнього фільму «Екзит-пол».

¹⁰⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=qFAt-43woGQ>

¹¹⁰ Під час Євромайдану до цього додалося гасло «Янукович – підарешт».

¹¹¹ <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2004/09/22/4381275/>

¹¹² Брюховецький В. Назв. праця. – С. 738–739.

¹¹³ Див. фотоальбом: «Ми йдемо!». НаУКМА. Жовтень-грудень 2004 р. Хроніка подій. – К., 2005.

¹¹⁴ Брюховецький В. Назв. праця. – С. 739–740, 750.

¹¹⁵ Водночас дивно, що ані Ющенко, ані Порошенко не наголошували, що День соборності – це й день проголошення незалежності УНР (чому це не робили інші президенти – зрозуміло).

¹¹⁶ Див. мої статті на УП: «Документи не горять: Янукович обіцяв вступити в НАТО до 2008 року» (www.pravda.com.ua/articles/2008/02/5/3367308/); «Документи не горять-2: Як Янукович та інші регіонали готували використання натівцями української авіації в гарячих точках» (www.pravda.com.ua/articles/2008/02/15/3375005/).

¹¹⁷ Див., зокрема, мою аргументацію на користь широкого позапартійного руху: «Партійна диференціація чи Комітети захисту демократії?», 28.03.2007, <https://www.pravda.com.ua/articles/2007/03/28/3221143/>

¹¹⁸ Я, зокрема, писав не про «помаранчевий», а про «Синьо-жовтий День свободи» (www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/11/21/4408836/).

¹¹⁹ <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/589>

¹²⁰ Це стало причиною, чому Рост Павленко, який тоді вже допомагав Яценюкові, залишив його команду.

¹²¹ Моральною підтримкою для мене у цій непростій ситуації стала позиція М. Поповича, М. Рябчука та низки інших інтелектуалів. Див.: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/4b4adc93ad9ce/>;

<https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/4b67c223961e5/>

¹²² Наступні парламентські вибори 2012 р. ще раз підтвердили відому фразу, що в історії від героїчного до фарсу лише один крок. У компанії «спойлерів» (тих, хто має відтягти голоси в потужнішого гравця) черговий раз опинився Ющенко на чолі списку «Нашої України», яка відібрала у опозиції 1% голосів. Присутність у списку під № 3 О. Івченка, горезвісно відомого своїми «мерседесами» та газовим контрактом

2006 р. із «РосУкрЕнерго», лише підтверджувало, що колишній президент і герой Майдану, висновків не зробив.

До речі, на виборах 2007 р. Ющенко теж хотів бачити Івченка в списку, але через протести міністра оборони А. Гриценка, який був № 4 в списку «Нашої України», змушений був його прибрати. Гриценко під час протистояння Ющенко – прем'єр Янукович чітко заявив, що армія виконуватиме накази головнокомандувача, тобто Президента. Але після виборів-2007 Ющенко несподівано підтримав на посаду міністра оборони свого давнього соратника Єханурова.

¹²³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14#Text>, стаття 85, п. 18.

¹²⁴ Рябчук М. Від «хаосу» до «стабільності»: хроніка авторитарної консолідації. – К., 2012. – С. 16.

¹²⁵ Див., зокрема: Haran O. From Viktor to Viktor: Democracy and Authoritarianism in Ukraine // *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*. – Spring 2011. – PP. 93–110.

¹²⁶ Див. мою дискусію на «Інтері» з апологетом «русского міра» В. Корніловим, який після 2014 р. втік до Росії:

https://www.youtube.com/watch?v=fR7aIzTw_mw ;

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20002>

¹²⁷ Час «дешевого клоуна». Українська освіта: випробування горе-реформами / Панченко В., Квіт С., Брюховецький В., Моренець В., Мелешевич А. – К., 2011.

¹²⁸ Влітку 2013 р. я написав розлоге аналітичне есе: «Змінити країну: почни з себе і проконтролюй політиків». Там висвітлювалися наступні теми:

I. Як українці обрали незалежність;

II. Бути українцем;

III. Чому вдалася Помаранчева революція?;

IV. Чому не вдалося Ющенкові: або як суспільство не змогло проконтролювати політиків;

V. Апатія: або чому Януковичу вдалося так легко повернути назад;

VI. Від виборів-2012 до виборів-2015: ми знову маємо шанс;

VII. Яка буде Україна? Що можемо зробити?

Однак відредагувати і опублікувати не встиг: почався Євромайдан і було не до того. Минулого року, незадовго до своєї смерті, цей текст випадково побачила Ірина Бекешкіна і порадила оприлюднити. Я вирішив видати **без змін** – хай це буде своєрідна картинка того передмайданного періоду та тогочасних відчуттів і оцінок політолога. Тим більше, що і зараз майже під усім готовий підписатися, а як один із

варіантів розвитку подій розглядалися масові протести, що можуть знести режим Януковича. Тож планую опублікувати, хоча вже під іншою назвою, на сайтах «Демініціатив» та ШПА:

<https://dif.org.ua/category/books> ; <https://spa.ukma.edu.ua/publications/> ;
<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19991>

¹²⁹ Див., напр.: «Гарань: Знайдеться транспорт для усіх бажаючих поїхати до Межигір'я», 27.12.13; «Не треба шкодити єдності Майдану», 10.01.14; «Дуже хочеться плюнути [регіоналу] Олійнику в обличчя», 17.01.14; «Тепер будь-який лейтенант може арештувати Захарченка», 21.02.14. А вранці 28 листопада, в день початку саміту у Вільності, я брав участь у марафоні на «Радіо Свобода». Отак і опинився на екрані в центрі Майдану (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20251>). Тоді я дав такий прогноз: <https://www.radiosvoboda.org/a/25184191.html>

¹³⁰ Я запрошував гостей, дотичних до цих подій. Слухайте, напр., етер «За нашу і вашу свободу» із Йосифом Зісельсом від 17.12.2013. Прикладом просвітницької розмови домайданного періоду може бути етер з Т. Таїровою-Яковлевою від 6.10.2012:

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20001>

¹³¹ «Громадська рада Майдану розпадається. Активісти кажуть, що у неї проникли люди Медведчука»

(https://ipress.ua/news/gromadska_rada_maydanu_rozpadaietsya_z_nei_rochaly_vyhoity_aktivisty_pislya_ultymatumu_opozytsii_37763.html).

¹³² Найняті владою напівкримінальні елементи за іменем одного з них – отак можна ввійти до історії!

¹³³ Цей вертеп варто подивитися: <https://www.youtube.com/watch?v=1xe2qKjYC4> ; <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20007>

¹³⁴ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/52d8d9da8471f/>

¹³⁵ Див. переклад «Критики» з англомовного оригіналу:

<https://krytyka.com/ua/comment/102> . Див. також: Haran O. Don't Believe the Russian Propaganda about Ukraine's 'Fascist' Protesters // Guardian. – 2014. – 23 March (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/mar/13/russian-propaganda-ukraine-fascist-protesters-euromaidan>).

¹³⁶ <http://fkiev.com/oleks-i-garan-zaprodanec-ukra-ni-za-paru-tisyach-nmec-kih-vromarok-29746/#ixzz6fOXGngCR>

¹³⁷ Бекешкіна І. Віддайте йому Межигір'я, 24.01.2014,

www.pravda.com.ua/articles/2014/01/24/7011103/; Гарань О. Новий «конституційний договір»? 07.02.2014; <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/52f5191a2ad87/>; <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/52d8d9da8471f/>; Див. відео мого виступу на Майдані: «Гарань: Новий

уряд має бути підконтрольний Раді і народу», <https://www.youtube.com/watch?v=c2jO0v8rMWw>; <http://ekmail.ukma.edu.ua/handle/123456789/20252>

¹³⁸ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/53022bf330f31/>

¹³⁹ «Гарань: Тепер будь-який лейтенант може арештувати Захарченка», 21.02.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=rNQLxhkX1aQ>

¹⁴⁰ На засіданні у присутності західних міністрів я гостро розкритикував документ, але таки проголосував «за». Одним із небагатьох, хто голосував проти, був шанований мною експерт із зовнішньої політики Центру Разумкова Валерій Чалий. За Президента Порошенка він був послом України у Вашингтоні.

¹⁴¹ <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/21/7015576/>; «Ukraine Protest Leader Warned 'You'll All Be Dead'», <https://www.youtube.com/watch?v=kSJ8vhKmyTc>; <http://ekmail.ukma.edu.ua/handle/123456789/20216>

¹⁴² 23 лютого у пості на УП під назвою «Винний фіюрер і його групенфіюрери – це вони довели країну до крові. А ми і партія НСДАП ні при чому» я писав: «Саме це ми почули від лідера фракції [Партії регіонів] Єфремова. Прозріли... А де ж ви були 30 листопада, 16 і 19 січня, 19 і 20 лютого. Якби не ваша позиція бездумної підтримки фіюрера, не було б цієї крові. І, на жаль, зараз голоси цих мерзотників потрібні, щоб швидко прийняти рішення, які усунуть країну від безодні. І потрібні для того, щоб легітимним шляхом вийти з кризи, сформувані більшість і уряд. Хоча і тут, мабуть, треба формувати коаліцію не з «регіоналами», а з тими, хто встиг швидко втекти (від регіоналів – ОГ). Хоч не так гидотно» (<https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/530a4d12b11fb/>).

¹⁴³ <https://interfax.com.ua/news/political/273250.html>;

<https://www.youtube.com/watch?v=chKDbWsXZHQ>

¹⁴⁴ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/574d9c4ddcb8d/>

¹⁴⁵ Див. про це, напр.: Фішбейн М. Єврейська карта в російських спецопераціях проти України (<http://maysterni.com/publication.php?id=35259>); Гарань А. Украина в Европе: вопросы и ответы. – К., 2010. – С. 43–46. Ці сторінки писати було чи не найважче, аби спробувати дати збалансовану відповідь.

¹⁴⁶ Серед них – Федір Вовк, віцепрезидент УГВР і член ОУН. У 1942–1943 рр. Наталя Шухевич, дружина головнокомандувача УПА Романа Шухевича, ховала єврейську дівчинку Іру Райхенберг у власному будинку, а сам Шухевич дістав їй підробні документи. Див. фото в: Гарань А. Украина в Европе.

¹⁴⁷ Див.: Майоров М. Азійське віддзеркалення українського визвольного руху під час Другої світової війни, 17.10.2016

(<http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-azijske-viddzerkalennya-ukrayinskogo-vizvolnogo-ruhu-pid-chas-drugoyi-svitovoyi-vijni.html>).

¹⁴⁸ Див. моє бачення в проєкті «Українські основи»: «Повернення до Європи: патріотизм та інклюзивність», 21.08.2020 (<https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-2020-vid-chogo-zalezhit-nashe-maybutnye-ostanni-novini-50107600.html>).

¹⁴⁹ Влітку 2015 р. науковці з Південної Кореї запропонували мені написати статтю про вплив російсько-українського конфлікту на... об'єднання Кореї. Я здивувався. Але згодом чималий матеріал навіть довелося скорочувати: крах міжнародних договорів, санкції Заходу, ізоляція Росії, посилення Китаю, слабка реакція США, стурбованість їхніх азійських союзників – ось неповний перелік наслідків російської агресії. Див.: Haran O. Ukrainian-Russian Conflict and Its Implications for Northeast Asia // International Journal of Korean Unification Studies. – 2015. – Vol. 24, No. 3. – PP. 125–158 (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13706>).

¹⁵⁰ За чотири місяці СРСР уклав мирний договір із Фінляндією і заявив, що «фінський народний уряд саморозпустився».

¹⁵¹ У 1995 р. я виступав на конференції у Колумбійському університеті, а поруч сидів інший спікер – молодий грузин. Його виступ видався мені надемощійним і надрадикальним. За десять років я згадав його прізвище – Саакашвілі.

¹⁵² Савченко, незаконно вивезена до Росії, за звільнення якої ми всі боролися, виявилася психічно неврівноваженою, і її звинувачення геть чисто вписалися у кремлівський наратив. Я пригадав одну зі своїх зустрічей на Грушевського під час «вогняного Водохреща»: жінка напівбомжацького вигляду, яка нещадно всіх крила матом. Вже потім я побачив її на фотографії і одразу впізнав – це була Савченко.

¹⁵³ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/535287a9b5711/> Але навіть коли з'явилися організовані росіянами бандити, місцеві патріоти виходили на мітинги на підтримку єдності України. Див. відео мого виступу в Донецьку 17 квітня, зроблене випускницею Могиланки і аналітикинею Фонду «Демократичні ініціативи» Марією Золкіною (сама вона родом із Станиці-Луганської):

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20258>.

Тоді ж ми з Марією з'їздили до напівокупованого Слов'янська – вдвох було спокійніше.

¹⁵⁴ <https://zn.ua/ukr/internal/pivdenniy-shid-gilka-dereva-nashogo-.html>

¹⁵⁵ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/53ab2a5e294e6/> Моя розмова з проф. Мотилем відбулася в рамках програми «Політекономія» на

новому каналі «Еспресо». Я був одним із ведучих цієї програми. Почав вести її у березні, якраз із початком російської агресії. Говорячи про міжнародну політику (хоча не тільки про неї), намагався запрошувати не горлопанів, а справжніх експертів, зокрема закордонних або наших власних, які працювали/викладали закордоном і знали про, що говорять. Але не цурався і легших форм. Див., зокрема, першоквітневу розмову з братами Капрановими та поетом А. Полежакою

(<https://www.youtube.com/watch?v=Gt1cq3i5QzE&t=705s>). Всі передачі тут: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19999>

¹⁵⁶ Раджу почитати цю книгу, ви її проковтнете за 4–5 годин. Не можу не навести уривок:

«Фофанов поверну ручку телевизора на московський канал. Там в этот глухой час вместо цветной сетки сидел скуластый диктор Арбенин в диком пиджаке и умиротворяющим, монотонным голосом читал какое-то сообщение ТАСС. Судя по тону, сообщение было средней важности, более серьезное, чем сводка ЦСУ, но, конечно, не столь существенное, как речь товарища Капитонова на собрании по поводу вручения ордена Октябрьской Революции городу Кинешме.

– Как известно... (хотя, казалось бы, откуда известно, если ничего по этому поводу населению не сообщалось)... широкие слои населения исконной российской территории... (нет-нет, никакой Государственной думы, ее вовсе не существует)... Восточного Средиземноморья... (даже в таком сообщении не употребить заколдованного слова «Крым», это уж слишком)... обратились к Верховному Совету Союза Советских Социалистических Республик с просьбой о включении в состав одной из союзных республик... (опять лжшица, опять подляночка – не так ведь обратились, не так звучала просьба...). Вчера на заседании Президиума Верховного Совета СССР просьба эта была в принципе удовлетворена. Теперь она подлежит утверждению на очередной сессии Верховного Совета. В ознаменование воссоединения народов Восточного Средиземноморья с нашим великим социалистическим содружеством Комитет физкультуры и спорта при Совете Министров СССР совместно с Министерством обороны СССР и ДОСААФ решили провести в секторе Черного моря военно-спортивный праздник под общим названием «Весна». Проведение праздника назначено на... (вчерашнее число мая). Репортажи о ходе праздника будут периодически транслироваться по второй программе Центрального телевидения.

...

Наконец по бульвару на большой скорости пронеслись полдюжины броневигов-амфибий с горящими фарами и воющими сиренами. Из-за

брони видны были только голубые береты, скособоченные на бритых затылках.

Восторженные крики населения не достигли ушей куда-то чрезвычайно спешащих солдат. В кафе «Марсово Поле» некий иностранец предположил, что подразделение мчалось «брать» Совет Министров. Его подняли на смех. Через несколько минут на экране в кафе, правда, и в самом деле появилась сводка Ти-Ви-Мига с Сенатской Площади, где стильно светилась колоннада Совета Министров и куда ворвалась броневая кавалькада. Передача вновь как-то внезапно и нелепо оборвалась. Ти-Ви-Миг, по северному выражению, в этот день был явно «не на высоте».

¹⁵⁷ Політичний директор МЗС України Олексій Макеєв запропонував на сторінках УП своєрідний термінологічний словник (<https://www.pravda.com.ua/columns/2019/05/14/7214943/>). Див. також його статтю: «Крим: анексований чи окупований?»

(www.pravda.com.ua/columns/2019/08/22/7224230/).

¹⁵⁸ <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/kateryna-smaglyi-bidding-goodbye-kremlin-institute-formerly-known-kennan-institute.html>

¹⁵⁹ https://www.lemonde.fr/idees/article/2017/09/01/en-ukraine-la-revolution-de-la-dignite-a-abouti-a-la-corruption-au-nationalisme-et-au-declin-des-libertes_5179375_3232.html. Детальний розбір цієї статті див. тут: <https://provid.org/opinion/pravda-ale-ne-vsya-pro-stattu-myhajla-minakova-u-le-monde/>. Див.: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20256>

¹⁶⁰ <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/alumni-deeply-concerned-kennan-institutes-growing-pro-kremlin-policies.html> ; <https://support-letter-minakov.org/ukrainian/> Наша відповідь на цей лист:

<http://euromaidanpress.com/2018/04/15/ukrainski-vcheni-pro-zakryttia-kyivskogo-instytutu-kenana/>.

Див.: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20256>

¹⁶¹ <https://www.axios.com/biden-national-security-council-russia-director-15d02b7f-f4ca-4386-93a7-893c06947ea3.html>

¹⁶² <https://glavred.info/politics/334518-oleksiy-garan-naynebezpechnishe-dlya-nas-uzakonennya-boyovikiv-i-zberezhennya-jih-u-skladi-ukrajini.html> ; «Крым – наш. Но чей?» (фоторепортаж),

<https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/55ec1d9b20822/>

¹⁶³ Див.: «Професор на війні», <https://youtu.be/uO9riFfxLxU>

¹⁶⁴ Там само; <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20258>

¹⁶⁵ <https://www.mil.gov.ua/news/2016/02/25/rezhiser-vidomih-realiti-shou-stav-golovnim-serzhantom-vzvodu-vdv--/>

¹⁶⁶ Мамалуй А. Военный дневник: 2014–2015. – X., 2015. – С. 211, 216–218.

¹⁶⁷ Є невеличкий документальний фільм саме про метеостанцію ДАП: «Останній форпост Донецького аеропорту» (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20004>).

¹⁶⁸ «Для чого нужен порох?» (фотозамальовки про гумор на війні), <https://blogs.pravda.com.ua/ukr/authors/haran/53f06da033347/>

¹⁶⁹ «Люди на войне» (фоторепортаж), <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/54f21db03e66e/>

¹⁷⁰ Максим Гришук («Прокурор») став першим заступником голови САП, а снайпер Олександр Мамалуй, суддя господарського суду Харківської області – суддею Верховного Суду України. Обидва згадали «Професора» в своїх спогадах про метеостанцію – за що я вдячний (Мамалуй А. Указ. соч.; Гришук М. Щоденник кіборга (https://antikor.com.ua/articles/83024-shcho_dennik_kiborga; <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20258>)).

¹⁷¹ Так добровольча рота «Торнадо» була розформована через розбій, частину бійців засуджено. Або люди в камуфляжі в тилу, що прикривались «Правим сектором», а насправді й на фронті не були.

¹⁷² Парадоксальним стало те, що ВО «Майдан» створювався з огляду на довгу боротьбу, аж до президентських виборів 2015 р., а швидка перемога припинила його існування (хоча формально таке рішення не ухвалювалось).

¹⁷³ З цікавинок: якимось у розмові під Широкіним з вже покійним командиром 8-го батальйону ПС Андрієм Гергертом («Червень») той сказав, чи то напівжартома, чи напівзітхаючи: «От Ви чесна людина і мислите прагматично. Так, може, ми вас і висунемо у Президенти!»)

¹⁷⁴ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/542ad3a4ecdc9/>

¹⁷⁵ Див.: «“Професор” Янукович і професор Гарань», <https://www.youtube.com/watch?v=iJ01bElpax>; <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20002>

¹⁷⁶ Під «термідором» розуміється усунення радикального крила революціонерів, але частина завоювань революції лишається.

¹⁷⁷ Оскільки я відкрито виступав впродовж кількох років за звільнення Тимошенко і Луценка, вона після виходу із в'язниці обнімала мене і дякувала, тож мав право дати таку раду.

¹⁷⁸ Власне й Порошенко відродився після відставки на вимогу Ющенка у 2005 р. з посади секретаря РНБО і програшу у внутріпартійній боротьбі в «Нашій Україні».

¹⁷⁹ <https://dif.org.ua/article/chetvertiy-rik-prezidenta-petra-poroshenka-ekspertne-opituvannya> . Цікаво, що перший рік Порошенка був оцінений експертами краще (5,3 з 10) за перший рік Януковича (2,9) та Зеленського (3,1) (<https://dif.org.ua/article/pershiy-rik-prezidenta-petra-poroshenka-otsinka-ekspertiv> ;

<https://dif.org.ua/article/pershiy-rik-prezidenta-viktora-yanukovicha> ;

<https://dif.org.ua/article/pershiy-rik-prezidenta-zelenskogo-opituvannya-zhurnalistiv-ta-ekspertiv-u-regionakh>). Хоча, звичайно, експертні оцінки – це не статистика, вони завжди суб'єктивні й умовні.

¹⁸⁰ За оцінками Vox Ukraine, найбільше реформаторських дій з 2015 р. припало саме на другий уряд Яценюка у листопаді 2014 – квітні 2016 рр. (<https://voxukraine.org/uk/chotiri-kabineti-ministriv-pislya-yevromajdanu-shlyah-reform/>).

¹⁸¹ Команда Порошенка пояснювала це тим, що воєнний стан ускладнить отримання фінансової допомоги від МВФ, хоча насправді прикладів зворотного чимало: Гетьманчук А. Воєнний стан – значить дефолт? Що скаже МВФ?

(<https://blogs.pravda.com.ua/authors/hetmanchuk/54c4b3119bb3f/>).

¹⁸² Або «прокинувся» «недоолігаршек» С. Тарута: «Треба було б підірвати цей парламент і ніхто б не плакав, окрім родичів депутатів... Тому що це найнижчий рівень професіоналізму та патріотизму в парламенті за всі роки незалежності». Тобто Тарута вважав, що парламент часів Януковича був більш професійним та патріотичним?

(<https://dif.org.ua/article/provokatsiyini-zayavi-savchenko>).

¹⁸³ Натомість подивіться на мої фото з «мітингу антифашистів», які Партія регіонів організувала ще 2013 р.:

<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.625429554151722&type=3> ;

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20002>

¹⁸⁴ Теоретично цю нішу міг заповнити фронтмен культового гурту «Океану Ельзи» Святослав Вакарчук. Перемогти у II турі теоретично міг і Анатолій Гриценко, але для цього йому потрібно було туди потрапити. Та не в характері Порошенка було розглядати варіанти «наступника».

¹⁸⁵ <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/22660/2019-03-25-starii-feik-pro-vbivstvo-brata-poroshenkom-pidkhopili-rosiiski-ta-ukrainski-zmi/>

¹⁸⁶ Україна стала єдиною країною (за винятком Ізраїлю), де і Президент, і прем'єр (В. Гройсман) були євреями.

¹⁸⁷ Див. відповіді з експертного опитування «Демініціатив» у листопаді 2019 р., <https://dif.org.ua/article/shosta-richnitsya-maydanu-ekspertna-otsinka-podiyi-naslidkiv-i-urokiv-na-maybutne>

¹⁸⁸ <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48112455>

¹⁸⁹ У п. 13 резолюції Європарламенту щодо виконання Угоди про асоціацію Україна – ЄС Європарламент «закликає українські інституції не надавати перевагу швидкості над якістю законодавства», <https://www.euointegration.com.ua/articles/2021/02/12/7119706/>

¹⁹⁰ <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/07/11/7220638/>

¹⁹¹ <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/06/17/7218328/>

¹⁹² <https://nv.ua/ukr/opinion/chomu-zelenskiy-rozpuskaye-cvk-novini-ukrajini-50042213.html>

¹⁹³ <https://www.youtube.com/watch?v=q8Sb9tphUB4&v1=uk>

¹⁹⁴ <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/korniyenko-zayaviv-shcho-zelenskiy-duhovniy-lider-slugi-narodu-novini-ukrajini-50099038.html> ;

https://espresso.tv/news/2019/09/22/v_ofisi_prezydenta_zelenskogo_nazvaly_quotodnym_z_naykraschikh_lideriv_suchasnogo_svituquot

¹⁹⁵ <https://glavcom.ua/news/na-shou-95-kvartalu-znovu-zgadali-pro-zgoriliy-budinok-gontarevoji-638900.html>

¹⁹⁶ «Де неважливо, як названа вулиця, бо вона освітлена та заасфальтована. Де немає різниці, біля якого пам'ятника ти чекаєш дівчину» (<https://nv.ua/ukr/ukraine/events/noviy-rik-2020-zelenskiy-privitav-ukrajinciv-z-novim-rokom-tekst-ta-video-novini-ukrajini-50062245.html>). Характерні символи, з якими асоціюються у Президента роки незалежності України: «Усією країною... дивились, як «Багаті теж плачуть»... ходили в «мальвінах» (малинові піджаки??? – *Авт.*)... стояли в черзі у перший Макдональдз» (див. промову Президента на День незалежності 24.08.2019, <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayinipid-chas-urochistostej-z-nagodi-d-56937>).

¹⁹⁷ 26 липня 2013 р. глави УПЦ (Московського Патріархату) і УПЦ Київського Патріархату митрополит Володимир та патріарх Філарет вперше обійнялися, вітаючи один одного на відкритті виставки «Велике і величне» під час святкування 1025-річчя хрещення Київської Русі (<http://www.archangel.kiev.ua/images/stories/2013/07/filarett2.jpg>). Це був прорив на шляху до автокефалії. Володимир пішов у вічність, але за Президента Порошенка українська церква отримала Томос про автокефалію від Вселенського патріарха.

Для цього історичного здобутку чимало зробив на посаді заступника глави АП Порошенка Ростислав Павленко, співзасновник Школи політичної аналітики НаУКМА. Сподіваюся, що колись він розкриє деталі цього складного процесу.

¹⁹⁸ <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>

¹⁹⁹ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/5f44d925bf9d8/>

²⁰⁰ <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-57593>

²⁰¹ <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-zvinuvativ-srsr-u-pochatku-drugoji-svitovoji-reakcija-kremlya-novini-ukrajini-50066777.html>

²⁰² Громадські організації, що протидіють дезінформації, зокрема «Демократичні ініціативи», підтримали це рішення (<https://uacrisis.org/uk/joint-statement-of-ukrainian-ngos>).

²⁰³ У п. 27 згаданої вище резолюції «Європарламент вітає відмову від включення підтримуваних Росією сепаратистів як учасників переговорів Тристоронньої контактної групи; шкодує з приводу коментарів високопосадовців української делегації у Тристоронній контактній групі (В. Фокіна, призначеного у серпні і знятого вже у вересні 2020 р. – *Авт.*), які заперечують військову участь Росії у конфлікті на Донбасі»,

<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/02/12/7119706/>

²⁰⁴ Крім виступів у ЗМІ й оприлюднення даних опитувань «Демократичних ініціатив» проти «миру за будь-яку ціну», я вийшов 17 березня з плакатом під Верховну Раду і серйозно обмірковував персональне голодування. Але у Києві через карантин вирішили зупинити транспорт, заборонили масові зібрання, і за цих умов одиночне голодування ставало неефективним. Отак знову не став героєм.

²⁰⁵ «Цинізм науковця Литвина», 12.05.2008,

<https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/482768969ce4e/>. Литвин плагіатив ще 1991 р. з моїх статей про партійні з'їзди. Потім були скандали через плагіат з історичних книжок і навіть статті американського політолога Т. Карозерса. Плагіат є і на Заході. Наприклад, один західний політолог просто переклав англійською деякі пасажи з моєї «України багатопартійної». Хоча потім вибачився, що мовляв, це його асистенти помилилися і не дали посилання. Литвин не вибачився, плагіату не визнав.

²⁰⁶ <https://life.pravda.com.ua/society/2020/08/10/241919/>;

<https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/sergiy-shkarlet-dosye-na-potenciynogo-ministra-osviti-novini-ukrajini-50092116.html>

²⁰⁷ <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55855665>

²⁰⁸ Принаймні я так думав. Аж поки наша комунікаційниця Ірина Філіпчук, редагуючи цей текст, сказала, що це була її ідея – та все ж порадила не виправляти про «улюбленого студентами професора», бо вони справді часто згадували мене в своїх розмовах.

²⁰⁹ <https://dif.org.ua/article/zayava-deminitiativ-proti-manipulyativnogo-vikoristannya-rezultativ-nashikh-doslidzen-na-telekanali-112-ukraina>. Відзначився і Офіс Президента Зеленського, де «переплутали» 11 % і 93 %: «Заява “Демініціатив”: ОПУ нахабно маніпулює нашими даними», <https://dif.org.ua/article/zayava-deminitiativ-opu-nakhabno-manipulyue-nashimi-danimi>

²¹⁰ <https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/5c6577dbd9592/>

²¹¹ Створена дуже корисна база псевдосоціологів:

<https://texty.org.ua/d/socio/>

²¹² https://zn.ua/ukr/internal/irina-bekeshkina-poki-mi-zhivi-nichogo-ne-virisheno-ostatochno-306366_.html

«Демініціативи» готують книгу праць Ірини Ериківни та спогадів про неї. Електронна версія буде розміщена на: <https://dif.org.ua/category/books>

²¹³ <https://www.facebook.com/ZN.UA.Official/posts/2804304849645651>

²¹⁴ <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/top-100-velikih-ukrajinciv-yaki-vplinuli-na-istoriyu-novini-ukrajini-50116669.html>

²¹⁵ Кістяк аналітиків складають Петро Бурковський, Марія Золкіна, Андрій Сухарина, Сергій Шаповалов. Серед ветеранів Фонду – Ольга Бондарчук, Юрій Горбань, Ірина Філіпчук.

²¹⁶ Щоправда, як і в інших професіях, можна бути фахівцем «від Бога». Можна не мати формально спеціального диплома про відповідну освіту і при цьому бути фахівцем. Є й приклади, коли люди змінювали свою спеціальність: фізик Володимир Кулик став політологом, фізик Валерій Хмелько – соціологом і одним із засновників КМІС.

²¹⁷ «Оптимізм від Богдана Гориня», 18.06.2014,

<https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/53a13af16f9e6/>.

Студентам я завжди кажу: «Була у нас вулиця Комінтерну, а тепер – вулиця Петлюри. І де тепер той Комінтерн? А незалежна Україна є і буде!» (<https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/5cbb57c72952d/>).

Додаткові матеріали, зокрема візуальні, буде розміщено в колекції
О. Гараня в електронному архіві НаУКМА
(<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19803>).
Див., наприклад, авторські фото нижче.

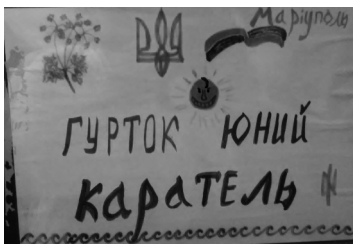
*Рим український:
Кобзар у римський тозі.*

*У соборі Св. Петра (Рим):
Св. Володимир з тризубом
і Десятиною церквою.*

*Це не стьоб. Це – картина
з будинку В.Пишонки,
одіозного генпрокурора, що
втік разом з Януковичем.
Пишонка в образі Кутузова, а
працівники його Генпрокура-
тури – царські генерали.*

Стьоб над пропагандою Кремля (Маріуполь, 2015).

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Пам'ятники стрільцям УСС та УГА (Львів), мислителям-соціалістам (Кремль, Москва), фрагмент Монументу Свободи (Рига)	17–18
Свастика на прапорі військово-повітряних сил Фінляндії (1918–2020)	19
Якби араби визнали право Ізраїлю на існування...	20
Студенти-міжнародники біля пам'ятника Жовтневій революції (1977)	26
Моє захоплення кубинською революцією	32
Стандартна радянська посадова характеристика	38
Сповідь невдахи-«Штірліца»	41
Радянська цензура хоче вилучити цитату Брежнєва	48
Значки романтичного періоду «перебудови»	62
Перші препринти Інституту історії АН УРСР 1988–1989 рр.	70
Перші статті про нові партії (1990)	78
Саморобний значок з виборів 1990 р.	79
Стипендія у 150 дол. на видання першої історії Руху	90
Перша концепція освіти бакалавра суспільних наук НаУКМА	92
Пропозиція символічного рукостискання ветеранів ОУН-УПА та Червоної армії (1995)	101
Перші виступи за кордоном	102
Сторінка «Погляд» – перший випуск газети «День» 11.09.96	107
Статті на користь «м'якого транзиту» влади від Кучми до Ющенка	115
Російські технологи про «три сорти» українців (2004)	118
Полеміка з проросійськими технологами (початок 2000-х)	119
Антизахідні та «антисіоністські» істерики	122
Листівка з даними екзитполу про перемогу Ющенка	123
Обіцянка Януковича (2004) вступити в НАТО до 2008 р.	129
Застереження проти «помаранчевого» роздряу	132

Публіцистика часів реінкарнації Януковича	135
Час «дешевого клоуна»	137
Можливості компромісу і пастки Януковича для Майдану	143
Написи російською, польською, ідишем на банкноті УНР	150
Нетаджі – національний герой Індії	151
Могили «власівців», загиблих у Празі в повстанні проти нацистів	152
Публіцистика початку війни (2014–2015)	162
Лист дружини добровольцю з Донецька	167
Доброволець «Шмель» з листами від дітлахів (Піски, Новий рік 2015)	170
Публіцистика часів Зеленського	184
«Демініціативи» проти маніпуляцій псевдосоціологією	186
Ірина Бекешкіна і команда «Демініціатив»	187–188
Студенти про жарти професора Гараня	190
«Україна – це Європа!» (НаУКМА, лист. 2013)	191
Рим український	218
«Орли Януковича»	218
Стьоб над кремлівською пропагандою	218

Кольорові ілюстрації

Символіка прорадянського режиму в Афганістані	I
Спроби поєднання червоної і синьо-жовтої символіки	I
Книжки часів «перебудови»	II
Від першої історії Руху до оцінок пізнього Кучми	II–III
Перші закордонні видання	II
Видання про перший Майдан	IV
Вогняне Водохреще 2014 р.	IV
Видання про війну і настрої українців	IV
Після агресії Кремля 2014 р. українці – за НАТО і проти союзу з Росією	V
Розміщення фракцій в залі Ради за Порошенка і Зеленського	VI

Джерела

Архів О. Гараня. Також фото І.-М. Кобилецького (с. 17);
<https://tinyurl.com/46p4tjdc> (с. 18);
<https://tinyurl.com/bkpyrjhfx> (с. 19);
мал. Д. Вортмана (с. 20);
Ун-т «Кисво-Могілянська академія». Календар-довідник, 1992 (с. 92);
<https://tinyurl.com/hmndec5m> (с. 118);
«Персонал» (МАУП), 20.07.2005 (с. 122);
архів Фонду «Демініціативи» (с. 123, 188);
https://gallery.ukma.edu.ua/main.php?g2_itemId=24044 (с. 137);
<https://tinyurl.com/dsmf5saw> (с. 150);
<https://www.svoboda.org/a/30319825.html> (с. 152);
<https://tinyurl.com/2tma5b48>, <https://tinyurl.com/3ds5xruw> (с. 151);
мал. С. Попович за мотивами «Гуся» Н. Кушнір (с. 190);
<https://media.ukma.edu.ua/picture.php?/8806/category/256> (с. 191).

Кольорові ілюстрації

До розд. II: https://en.wikipedia.org/wiki/Democratic_Republic_of_Afghanistan; Crampton W. Pocket Guide to Flags, 1992, p. 40; Devereux E. Flags of the World, 1992, p. 10.

До розд. III: мал. Д. Вортмана: реконструкція прапора «УНР Рад» (див. наступну книгу історика А. Гречила під робочою назвою «Наш прапор») та пропозиція державного прапора від історика В. Ткаченка (1989); <http://ddr.minjust.gov.ua/uk/41ee0b00f7fa7cc03298c3bce6f5711f/>.

До розд. VI: фото К. Горчинської.

До розд. VII: Укр. сусп-во 1994–2005. К.: Ін-т соц-ї НАНУ, 2005, с. 477; Укр. сусп-во: моніторинг соціальних змін. Вип. 6 (21). К.: Ін-т соц-ї НАНУ, 2019, с. 425; <https://dif.org.ua/article/shcho-perezhilli-ukraina-ta-svit-u-2020-rotsi-y-chogo-nam-chehati-2021-go-politichni-y-ekonomichni-prognozi>. До прихильників євроатлантичного вибору – НАТО – на графіку додані також від 1,5% до 4% прихильників окремого оборонного союзу з США; розбивку за цими двома категоріями див.:

<https://dif.org.ua/uploads/pdf/1538465905e45323b4bd3d2.42617255.pdf> (мал. С. Шаповалова, А. Сухарини). До 2014 р. альтернативою інтеграції в ЄС був Митний союз Росії, Білорусі та Казахстану в рамках Євразійського економічного співтовариства, що передувало Євразійському економічному союзу.

До розд. VIII: <http://vrkadry.rada.gov.ua/uploads/documents/30410.pdf> (слайд 14), http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/karta_frack

СПИСОК АБРЕВІАТУР

- АН – Академія наук
АП – Адміністрація Президента
БПП – Блок Петра Порошенка
БЮТ – Блок Юлії Тимошенко
ВІА – вокально-інструментальний ансамбль
ВЛКСМ – Всесоюзна Ленінська комуністична спілка молоді
ВПО – внутрішньо переміщені особи
ВР – Верховна Рада
ГРУ – Головне розвідуправління Генштабу
ДАП – Донецький аеропорт
ДРА – Демократична Республіка Афганістан
ИНИОН – Інститут научної інформації по общественным наукам Академии наук СССР
ИСКАН – Інститут США и Канады Академии наук СССР
КГБ – Комитет государственной безопасности
КДУ – Київський державний університет ім. Т. Шевченка
КМІС – Київський міжнародний інститут соціології
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ – Комуністична партія України (до 1991 р. - територіальна структура КПРС, без прав автономії)
КС – Конституційний Суд
МАУП - Міжнародна академія управління персоналом
МГИМО – Московский государственный институт международных отношений
НАН – Національна Академія наук
НаУКМА – Національний університет «Києво-Могилянська академія»
НІСД – Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України
НРУ – Народний Рух України
ОБСЕ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОДА – обласна державна адміністрація
ОПУ – Офіс Президента України
ОРДЛО – «кремі райони Донецької та Луганської областей»
ОУН – Організація українських націоналістів

ПДВУ – Партія демократичного відродження України
ПР – Партія регіонів
ПС – «Правий сектор»
ПЦУ – Православна церква України
РНБО – Рада національної безпеки і оборони
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РФ – Російська Федерація
САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СНД – Співдружність Незалежних Держав
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УГА – Українська Галицька армія
УГС – Українська Гельсінська спілка
УДА – Українська добровольча армія
УКК – Український культурологічний клуб
УКП (б) – Українська комуністична партія (боротьбистів)
УНІАН – Українське незалежне інформаційне агентство новин
УНР – Українська Народна Республіка
УП – інтернет-видання «Українська правда»
УПА – Українська повстанська армія
УПЦ – Українська православна церква
УРП – Українська республіканська партія
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСС – Українські січові стрільці
Факультет МВ та МП – факультет міжнародних відносин і міжнародного права
ЦВК – Центральна виборча комісія
ЦК – Центральний Комітет
ЧАЕС – Чорнобильська атомна електростанція
ШПА – Школа політичної аналітики при НаУКМА
CIUS – The Canadian Institute of Ukrainian Studies
HURI – The Ukrainian Research Institute at Harvard University
IREX – International Research and Exchanges Board
PONARS Eurasia – The Program on New Approaches to Research and Security in Eurasia (in 2001–2007 PONARS – The Program on New Approaches to Russian Security)

Іменний покажчик

«Абхаз», лейтенант	167
Азаров, Микола	138
Акімова, Ірина	205
Амін, Хафізулла	30, 36, 37
Амосов, Микола	74–75
Андреєва, Ніна	56
Андропов, Юрій	48
Антоненко, Антон	126
Аппатов, Семен	44
Ар'єв, Володимир	141
Асад, Хафез	195
Аун Сан	151
Ахметов, Рінат	127
Бабіков, Олександр	185
Бадзьо, Юрій	200
Байден, Джозеф	161
Балога, Віктор	130–131
Бандера, Степан	128, 148–149, 203
Барбелюк, Світлана	187
Барре, Сіад	43
Бауман, Юрій	67
Бекешкіна, Ірина	10, 123, 146, 161, 179, 185-187, 202, 207
Беляєв, Олександр	64
Бен-Гуріон, Давид	150
Бенюк, Богдан	142

Берлінгуер, Енріко	29
Бжезінський, Збігнев	120, 205
Бистрицький, Євген	202
Білінський, Ярослав	56
Білоголовський, Марік	20
Білоус, Артур	96
отець Богдан, настоятель церкви Благовіщення при НаУКМА	113
Богдан, Андрій	179
Богданов, Ілля («Дальній»)	168
Бойко, Юрій	158
Бондарчук, Ольга	217
Бондик, Валерій	205
Брандт, Віллі	46
Бредбері, Рей	30
Брежнев, Леонід	21, 27, 48, 195
Брюховецький, В'ячеслав	10, 49–50, 66–67, 80, 87–89, 92, 94–96, 105, 110, 117, 124–125, 137, 200–203
Бубенчик, Іван	168
Бузина, Олесь	158
Бурковський, Петро	112, 126, 217
Бухарін, Микола	18
Буш-молодший, Джордж	111
Буш-старший, Джордж	99
Вакарчук, Святослав	214
«Валдай», позивний	168
Васькін, Андрій («BeTR»)	167

Величенко, Степан	72
Верстюк, Владислав	72
Видрін, Дмитро	104
Винницький, Михайло	8
Винниченко, Володимир	16
Висоцький, Володимир	15, 194
Вілкул, Олександр	172
Вірський, Павло	12
Вітренко, Наталія	109
Вовк, Федір	209
Вовчик-Блакитна, Майя	194
Володимир (Сабодан), митрополит	215
Вортман, Дмитро	79, 194, 200, 221
Гамрецький, Юрій	56
Ганді, Махатма	151
Гарнетт, Шерман	99
Герасименко, Неллі	55–56
Герасимов, Іван	102
Гергерт, Андрій («Червень»)	213
Герман, Ганна	158
Герцль, Теодор	150
Гітлер, Адольф	151, 154
Глібовицький, Євген	189
Гломозда, Костянтин	72
Глузман, Семен	82, 139
Голь, Шарль де	19, 46-48, 54, 61, 198

Головаха, Євген	202
Гольдоні, Карло	196
Гонтарева, Валерія	181
Горбань, Юрій	217
Горбач, Станіслав	67
Горбачов, Михайло	53, 57–59, 61, 80, 83, 99, 201
Горбачова, Раїса	80
Горинь, Богдан	192
Горинь, Михайло	199
Грабовський, Сергій	199, 203
Гречило, Андрій	221
Гречко, Андрій, маршал	21
Грибніков, Олександр	21
Григоренко, Петро	82
Грицак, Ярослав	54, 195
Гриценко, Анатолій	121, 178, 207, 214
Гриценко, Костянтин	111
Грищук, Валерій	74
Грищук, Максим («Прокурор»)	167, 213
Гройсман, Володимир	214
Грушевський, Михайло	31
Гюго, Віктор	164
«Гюрза», лейтенант	166
Ґонгадзе, Георгій	110–111, 158
Ґонгадзе, Мирослава	111
Дауд, Мухаммед	36
Дергачов, Олександр	96

Деркач, Андрій	120
Джангіров, Дмитро	120
Джемілев, Мустафа	139
Джонсон, Ліндон	47
Дзюба, Іван	195
Дивнич, Вадим	107
Діброва, Володимир	201
Дойчер, Ісаак	35–36
Доній, Олесь	142
Дончик, Віталій	74
Драч, Іван	27–28, 65–66, 74, 201
Еберт, Фрідріх	109
Еллан-Блакитний, Василь	194
Єльцин, Борис	59, 85–86
Ємець, Олександр	63, 66, 79, 83, 200, 201, 207
Єрмак, Андрій	181, 183
Єфремов, Олександр	209
Єхануров, Юрій	114, 130, 207
Жаботинський, Зеєв (Володимир)	150
Заєць, Іван	65
Замостьян, Віталій	89, 201
Заславська, Тетяна	61
Захаров, Євген	195
Зеленський, Володимир	8–9, 125, 134, 170–174, 177–185, 213, 216
отець Андрій (Зелінський)	164
Зима, Василь	139
Зиранов, Олександр	63

Зімон (Simon), Герхард та Надя	103
Зінченко, Олександр	201
Зісельс, Йосиф	137, 204, 207, 208
Зленко, Анатолій	111
Золкіна, Марія	210, 217
Іванюк, Сергій	49–50, 66, 88
Івченко, Олексій	206–207
Ілленко, Юрій	196
Ільченко, Віктор	193
Іоанн Павло II	150
«Іспанець», позивний	168
Каганович, Лазар	103
Калінін, Михайло	193
брати Капранови, Дмитро та Віталій	211
«Капітан», позивний	168
Карабчієвський, Олександр	199
Карасьов, Вадим	130
Карасьов, Володимир	35, 94
Карачунська, Кіття	13
Карденаль, Антоніо («Червоний Ісус»)	43
Карденаль, Ернесто	43
Карденаль, Фернандо	43
Кармаль, Бабрак	30
Карозерс, Томас	216
Карпенко, Віталій	76
Каррільо, Сантьяго	29

Карцев, Роман	193
Кастро, Фідель	13–14, 32
Квіт, Сергій	127, 137, 141
Келлер, Герш	151
Кеннан, Джордж Фрост	111, 113–114, 159–161
Кеннеді, Джон	47
Керенський, Олександр	35
Кисельов, Сергій, випускник НаУКМА	112, 126
Ківалов, Сергій	124
Кіпіані, Вахтанг	90, 206
Кірсенко, Михайло	35, 202
Кіссинджер, Генрі	47
Кічігін, Сергій	60
Клинченко, Тетяна	59
Кличко, Віталій	145
Коваль, Віктор Савович	54–55, 69, 72
Ковч, Омелян	151
Козуб, Максим («Тор»)	164
Коліушко, Ігор	127
Коломойський, Ігор	156, 181
Комар (Прокоп), Любов	100
Кондуфор, Юрій	78–79
Корнієнко, Олександр	181
Корнілов, Володимир	207
Косідовський, Зенон	44
Костенко, Світлана	113
Корчинський, Дмитро	135
Кравчук, Леонід	67–68, 81, 84–85, 88, 125, 185

Кратко, Мирослав	88–89
Крижанівський, Володимир	63
Кузьо (Kuzio), Тарас	205
Кулик, Володимир	65, 76, 106–107, 114, 197, 217
Куликов, Андрій	64, 74, 78–79, 164, 200
Кульчицький, Сергій, генерал	149
Кульчицький, Станіслав	53, 72
Кучерів, Ілько	10, 123, 185, 202, 206
Кучма, Леонід	8, 43, 92, 104–106, 108–113, 115–116, 118, 121, 128, 131, 137, 180, 182–183, 204, 206
Лавринович, Олександр	81
Лазаренко, Павло	108
Ле Пен, Жан-Марі (батько) та Марін (донька)	160
Лебедь, Микола	100, 102
Ленін, Володимир	16–18, 30, 35, 48, 194, 204
Лижичко, Руслана	164
Липинський, В'ячеслав	85
Литвин, Владислав («Чорний»)	169
Литвин, Володимир	184, 216
Ллойд Веббер, Ендрю	44
Лук'яненко, Левко	27–28, 82, 91, 116, 201
Лукашенко, Олександр	112
Лукін, Володимир	139
Луценко, Ігор	140
Луценко, Юрій	117, 134, 174, 213
Луцький, Максим	184

Львовчкін, Сергій	132
Ляшко, Олег	178
Мазепа, Іван	88, 139
Мазурчук (Грофимович), Василіса	163
Майборода, Олександр	68, 106, 109
Макар, Іван	65
Макєєв, Олексій	212
Малек, Мартін	41
Мамалуй, Олександр («Юрист»)	165, 167, 213
Мандела, Нельсон	27–28
Маннергейм, Карл Густав	19, 84–85, 151
Мао Цзедун	29, 54
Марчук, Євген	106, 108
Маркс, Карл	31
Масик, Костянтин	75
Матвієнко, Анатолій	91
Матла, Зиновій	203
Махно, Нестор	72, 164
Мацузато, Кімітака	139
Медведев, Вадим	65
Медведчук, Віктор	111, 116–120, 125, 131, 138, 172, 182, 206
Меїр, Голда	150
Мейс, Джеймс	55–56, 60, 96, 198
Мелешевич, Андрій	102, 127, 137, 175, 203
Мельничук, Сергій	169
Мень, Олександр	113

Меньшов, Володимир	198
Мироненко, Віктор	139
Мілявський, Леонід	60
Мінаков, Михайло	160
Мірошніченко, Юрій	171
Міхай I, король	151
Мовчан, Павло	199
«Мойсей», позивний	167
Молотов, В'ячеслав	72, 154–155, 193
Моренець, Володимир	94, 137
Моро, Альдо	45
Мороз, Олександр	109, 116, 130–131, 205
Морозов, Костянтин	88
Мостова, Юлія	121, 187
Мотиль, Олександр	100, 157, 210
Моцик, Олександр	104
Мураєв, Євген	158
Набока, Сергій	60, 199
Найєм, Мустафа	171
Насер, Гамаль Абдель	195
Науманн, Фрідріх	10, 131
Немировський, Олександр	194
Нетаджі (Бос, Субхас Чандра)	151–152
Ніксон, Річард	46–47, 54
Ніцович, Роман	126
Одарич, Сергій	202
Олійник, Борис	58
Олійник, Володимир, політик	208
Павленко (Вітер), Олена	126

Павленко, Ростислав	112, 125, 130, 204–206, 215
Павленко, Юрій	171
Павлюк, Олександр	104
Паніна, Наталія	202
Паніотто, Володимир	89, 206
Панченко, Володимир	137
Парубій, Андрій	180
Пастушенко, Андрій («Сивий»)	165, 167
Пашук, Віктор	43, 45, 197
Пекар, Валерій	178
Петлюра, Симон	16, 92, 150, 163, 217
Пінчук, Віктор	127, 131
Піховшек, В'ячеслав	120
Плохій, Сергій	104
Плющ, Іван	115
Погребинський, Михайло	119–120, 206
Полежака, Артем	142, 211
Полохало, Володимир	93, 96, 203
Помпідю, Жорж	47
Попов, Гаврило	83
Попович, Мирослав	67–68, 81, 83, 121, 199–200, 202, 206
Порошенко, Петро	8, 120, 145, 156, 163, 170–171, 173– 177, 179–182, 206, 209, 213–215
Портников, Віталій	110
Прилюк, Юрій	71
Притула, Олена (Альона)	121
Прокоп, Мирослав	100, 102

Путін, Володимир	111, 138, 141, 147–148, 154–161, 167, 175, 182
Рабл (Ruble), Блер	159
Райхенберг, Ірина	209
Ребет, Лев	203
Рейган, Рональд	178
Рибак, Натан	16
Ріббентроп, Йоахім фон	72
Рожанський, Метью	159–161
Рубан, Володимир, журналіст	106, 108
Руцької, Олександр	83
Рябов, Сергій	96
Рябошапка, Руслан	179
Рябчук, Микола	203, 206–207
Рязанов, Ельдар	34
Саакашвілі, Міхеіл	156, 174, 176, 210
Савченко, Надія	157, 176, 210
Сагайдачний, Петро	14
Садурський, Борис	53
Сверстюк, Євген	60, 139, 149, 159
Святецький, Петро («Аватар»)	165
Семенченко, Семен	169, 176
Симоненко, Петро	109
Синявська, Ніна	90
Синявський, Антін	90
Сироїд, Оксана	127, 189
Сікорський, Радослав	147
Скоропадський, Павло	13, 174

Смаглій, Катерина	160
Смешко, Ігор	178
Смирнов, Андрій	185
Смолич, Юрій	16
Смолій, Валерій	57
Солженіцин, Олександр	56
Соловйов, Юрій («Фокс»)	168
Сталін, Йосиф	17, 19, 27, 30–31, 36, 82, 151, 154, 193
Стендаль	17
Стецьків, Тарас	117
Сукарно	151
Суркіс, Григорій	125
Сухарина, Андрій	217, 221
Табачник, Дмитро	52, 72, 91–92, 94, 104–106, 184, 207
Таїрова-Яковлева, Тетяна	139, 208
Таксіль, Лео	44
Танюк, Лесь	185
Таракі, Нур Мухаммед	36–37
Тарута, Сергій	214
Татаров, Олег	185
Тейлор, Вільям	161
Терен, Віктор	64, 66, 199
Тетчер, Маргарет	99
Тимошенко, Юлія	8, 108, 115–116, 121, 125, 130–134, 171, 173, 178–179, 204, 213
Тігіпко, Сергій	171
Тіто, Йосип Броз	19
Ткаченко, Василь	I, 51–53, 80, 221

Ткаченко, Олександр Владиславович, журналіст	177
Ткаченко, Олександр Миколайович	109
Томенко, Микола	109–110, 117
Трамп, Дональд	178
Троцький, Лев	18, 35, 63
Турчинов, Олександр	108, 156, 180
Тягнибок, Олег	145
Умланд, Андреас	144
Федченко, Євген	110
Філарет, патріарх	215
Філенко, Володимир	117
Філіпчук, Ірина	216–217
Фінберг, Леонід	204
Фокін, Вітольд	216
«Фоззі» та «Фагот»	142
Франко, Франсіско	24
Фредро, Александер	85
Фулбрайт, Джеймс	99, 103
Хвильовий (Фітільов), Микола	85, 149
Хворостяний, Ігор	10, 52, 61, 64, 69, 75, 78, 200
Хмара, Степан	82
Хмелько, Валерій	83, 89, 96, 201, 217
Хмельницький, Богдан	14, 19–20, 57
Хміль, Іван	53, 102
Хорошковський, Валерій	172
Хрущов, Микита	12–13, 19
Хусейн, Саддам	195
Цветков, Гліб	22–23

Чайка, Роман	120
Чаленко, Олександр	158
Чалий, Валерій	209
Че Гевара, Ернесто	31–33
Чекалкін, Дмитро	124
Черняк, Володимир	74–76, 78–79, 119
Чечетов, Михайло	158
Чорновіл, В'ячеслав	81, 85, 91, 201, 202
Чубаров, Рефат	73
Чубарова, Інґріда	73
Шаповал, Юрій	105, 195, 204
Шаповалов, Сергій	217, 221
Шахрай, Василь	56
Шварценеггер, Арнольд	178
Шведов, Ігор	35
Швець, Олександр	60
Шевченко, Тарас	19–20, 49, 218
Шейкін, Олександр	61, 63
Шелест, Петро	19
Шептицький, Андрей	85, 150
Шилов, Володимир	168
Шкарлет, Сергій	184
«Шмель», позивний	217
Шор-Чудновська, Анна	41
Шор-Чудновський, Михайло	40–41
Шрамко, Костянтин	168
Шумкова, Наталя	87

Шухевич, Наталія	209
Шухевич, Роман	128, 148, 209
Щербак, Юрій	119
Щербицький, Володимир	15, 19, 57, 65, 80, 194
Ющенко, Віктор	8, 92, 108, 114–118, 121, 123–128, 130–133, 136, 171, 204–207, 213
Ющенко, Катерина	205
Яблонський, Василь	125
Яворівський, Володимир	76, 199
Яковенко, Наталія	54
Яковлєв, Максим	126
Яковлєв, Олександр	39
Якубенко, В'ячеслав	206
Якушик, Валентин	96
Яневський, Данило	72, 110
Янукович, Віктор	8, 52, 81, 91, 109, 111, 116, 118, 120–121, 124–125, 127–128, 130–134, 136, 138–142, 146–148, 158–161, 171–172, 174, 176, 180–181, 184–185, 192, 199, 204–208, 213–214, 218
Яременко, Василь	205
Ястремський, Олександр	95
Яценюк, Арсеній	132–133, 145, 156, 160, 174, 176, 213

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА

КНИГИ

Constructing a Political Nation: Changes in the Attitudes of Ukrainians during the War in the Donbas / Eds. O. Haran, M. Yakovlyev. 2nd ed. – Kyiv: Stylos, 2017. – xvi, 223 p. Перше видання: Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / Наук. ред. О. Гарань. – К.: Стилос, 2017. – 235 с.

Политические и экономические преобразования в России и Украине /Ред. В.Смирнов, А.Гарань, Л.Дробижева /Институт Кеннана при Международном центре исследований им. В.Вильсона. – Москва: Три квадрата, 2003. – 405 с. Укр. текст: Політичні та економічні перетворення в Росії і Україні

(<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20204>).

Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією / За ред. О. Гараня, О.Майбороди. – К.: КМ Academia, 2000. – 256 с.

Становлення владних структур в Україні (1991–1996) / Редкол.: О.Гарань, В.Кулик, О.Майборода. – К.: Центр політичного аналізу газети «День», 1997. – 178 с.

Гарань О. Убити дракона (3 історії Руху та нових партій України). – К.: Либідь, 1993. – 250 с.

Україна багатопартійна: програмні документи нових партій /Передмова та упорядкування О.Гараня. – К.: МП «Пам'ятки України», Археографічна комісія АН УРСР, Ін-т історії АН УРСР, 1991. – 192 с. Передмова: Багатопартійність на Україні: формування, проблеми, перспективи. – С. 5–28.

Минуле України: відновлені сторінки / І.Хворостяний (гол. ред.), В. Верстюк, О.Гарань (відп. секретар) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – 278 с.

Гарань А. Трансатлантические дебаты: поворот Западной Европы к разрядке и позиция США. – К.: Наук. думка, 1990. – 183 с.

БРОШУРИ

Украина, Россия и провал имперского проекта... / Под ред. А. Гараня. – К.: Стилос, 2011. – 73 с.

Ukraine in Europe: Questions and Answers / Authored and edited by O. Haran. – Kyiv: Stylos, 2009. – 72 p. Рус. изд.: Гарань А. Украина в Европе: вопросы и ответы. – К.: Стилос, 2010. – 79 с.

Haran O. Die linken Parteien in der Ukraine / Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. – 2000. – N 27. – 40 S.

Haran O. Innenpolitische Faktoren der ukrainischen Außenpolitik / Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. – 1999. – N 39. – 41 S. Книжкова версія в: Die neue Ukraine. Gesellschaft – Wirtschaft – Politik (1991–2001) / Herausgegeben von G. Simon. – Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2002. – S. 267–295.

Гарань О. Становлення та діяльність політичної опозиції в Україні у 1989–1991 рр. / Автореф. докт. дис. у формі наук. доп. – К., 1996. – 82 с.

Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності. – К.: Знання, 1992. – 48 с.

РОЗДЛИ, СТАТТІ, АНАЛІТИКА

Haran O. Kyiv–Beijing Relations in the Context of the Ukrainian-Russian Conflict. Interests, Concerns and Images // European Images of China and Perspectives on the Belt and Road Initiative / Ed. by S. Rowley. – Leiden: Brill, 2021. – PP. 58–78 (forthcoming).

Haran O. Lokalwahlen unter den Bedingungen der Dezentralisierung: Erfolge für die Bürgermeister, Niederlagen für Selensky // Ukraine-Analysen. – 2020. – N 242. – S. 2–8.

Haran O., Zolkina M., Yakovlyev M. Identity, War, and Peace: Public Attitudes in the Ukraine-controlled Donbas // Eurasian Geography and Economics. – Vol. 60, N 6. – 2019. – PP. 684–708.

Гарань О. Проблеми консолідації українського суспільства після Євромайдану: здобутки і загрози // IX Міжн. конгрес українців. Історія (До 100-річчя НАН України). – К., 2018. – С. 55–71.

Burkovskiy P., Haran O. Ukraine's Foreign Policy and the Role of the West // Eastern Voices: Europe's East Faces an Unsettled West. – Washington, DC: Johns Hopkins University; German Council on Foreign Relations, 2017. – PP. 51–76.

Haran O., Zolkina M. The Demise of Ukraine's "Eurasian Vector" and the Rise of Pro-NATO Sentiment // Ukraine in the Poroshenko Era:

The Politics of Power, Reform, and War / PONARS Eurasia Policy Perspectives, Sept. 2017 / Ed. by A.Schmemmann. – Washington, DC: George Washington University. – PP. 3–10. Рус. перевод: <https://www.ponarseurasia.org/8962/>

Haran O., Zolkina M. Nach dem Euromajdan: Freie Wahlen vs. personalisierte Parteien und informelle Praktiken // Illiberale und autoritäre Tendenzen in Osteuropa / Religion und Gesellschaft in Ost und West. – 2016. – N 9–10. – S. 38–40.

Haran O. Euromaidan and Russian Intervention: Domestic and External Factors in Mass Protests in Ukraine // Dynamics of a Post-Soviet Space: Protest and Its Aftermath in Ukraine / Ed. by S.Chatterjee. – Kolkata: Pentagon Press, 2016. – PP. 37–53.

Haran O. Ukrainian-Russian Conflict and Its Implications for North-east Asia // International Journal of Korean Unification Studies. – 2015. – Vol. 24, N 3. – PP.125–158. Скороч. іспаномовний варіант в: La Union Europea y Rusia cara a cara. Relaciones, conflictos e interdependencias / Eds. R.Ruiz-Ramas, J. de Andres, J.Morales. – Valencia: Tirant lo blanch, 2020. – PP. 191–212.

Burkovsky P., Haran O. From “Hybrid War” to “Hybrid Peace”: One More “Frozen Conflict”? / PONARS Eurasia Policy Memo. – No. 369. – Washington, DC: George Washington University, July 2015. – 6 p. Рус. перевод: <https://www.ponarseurasia.org/7819/>

Shulga D. (ed.), Shelest H., Izhak O., Palamarchuk M., Haran O. State of Minsk Agreements Implementation: An Unofficial Ukrainian Experts’ Opinion. – Kyiv: International Renaissance Foundation, Dec. 2015. – 27 p.

Burkovsky P., Haran O. Ukraine after the Minsk Agreements //What Does Ukraine Think? /Ed. by A.Wilson. – London: European Council on Foreign Relations, 2015. – PP. 17–24.

Гарань О. Історія кризь призму особистісного вибору // Тертичний О. Перша спроба демократичної будови політичної партії в Україні: Автобіографія української Демплатформи (1990–1991 роки). Документи. – К.: НаУКМА, 2014. – 309 с. Рецензент, передмова О. Гарань. – С. 8–11.

Haran O. Ukrainian Inclusive Nationalism // National Image and Identity /Ed. by K. Skorzynska. – Warsaw: Polish Institute of Diplomacy, 2014. – PP. 37–44.

Haran O., Zolkina M. A Year after Euromaidan: Pro-European Forces Win the New Parliament // *Insight Turkey*. – Vol.16, No.4. – 2014. – PP. 33–44.

Burkovsky P., Haran O. The Poroshenko Phenomenon: Elections and Challenges Ahead // *PONARS Eurasia Policy Perspectives* / Eds. H.Hale, C.Welt. – Washington, DC: George Washington University, Sept. 2014. – PP. 13–20. Рус. перевод: <https://www.ponarseurasia.org/7243/>

Haran O. Action Plan for Ukraine // *Security on the Fault Line: To Be Secure In-Between*. – 7th Kyiv Security Forum Digest, April 2014. – PP. 44–50 (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20178>)

Haran O., Zolkina M. Ukraine's Long Road to European Integration // *The Vilnius Moment. PONARS Eurasia Policy Perspectives* / Eds. H.Hale, C.Welt. – Washington, DC: George Washington University, March 2014. – PP.34–38. Рус. перевод: <https://www.ponarseurasia.org/6796/>

Haran O., Prokoptschuk D. Die Ukraine und die Desintegration der UdSSR // *Der Zerfall der Sowjetunion* / Hrsg. von M. Malek, A.Schor-Tschudnowskaja. – Baden-Baden: Nomos, 2013. – S. 327–346.

Гарань О., Сидорчук О. Трансформаційні процеси в Україні: історичні, етнічні та політичні чинники // *Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні* / За ред. Г.Перепелиці. – К.: Вид. дім «Стилос», 2013. – С. 47–69.

Гарань О., Сидорчук О. Авторитаризм, «плюралізм за замовчуванням» і демократія в Україні // *Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні* / За ред. Г.Перепелиці. – К.: Вид. дім «Стилос», 2013. – С. 89–100.

Здиорук С., Гарань А. Русская православная церковь как инструмент внешней политики России во взаимоотношениях с Украиной // *Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries* / Ed. by T.Pkhaladze. – Tbilisi: International Centre for Geopolitical Studies, 2012. – PP. 173–221

(<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20267>).

Haran O. President Yanukovich's Growing Authoritarianism: Does Ukraine Still Have European Prospects? // *Ambiguous Relations. Russia's Post-Soviet Neighborhood. PONARS Eurasia Policy Perspectives*, Aug. 2013 /Eds. H.Hale, C.Welt. – Washington, DC: George Washington University, 2013. – PP. 12–17. Рус. перевод: <https://www.ponarseurasia.org/6375/>

Haran O., Zdioruk S. *Russkii Mir* and the Future of the Ukrainian Orthodox Church // PONARS Eurasia Policy Perspectives /Eds. H.Hale, C.Welt. – Washington (DC): George Washington University, Sept. 2012. – PP. 119–124.

Haran O. Polarizing the Country? Yanukovych's Authoritarian Game between Russia and the EU on the Eve of Ukraine's 2012 Parliamentary Elections // Bridging Divides in Eastern Europe. Policy Perspectives /Eds. H.Hale, C.Welt. – Washington, DC: George Washington University, June 2012. – PP. 24–28.

Політична енциклопедія / Редкол.: Ю.Левенець, Ю.Шаповал та ін. – К.: Парлам. вид-во, 2012. Статті: Єхануров Юрій (с. 260); Мороз Олександр (с. 467–468); Народний Рух України (співавт. О. Сидорчук, с. 478–479); Тимошенко Юлія (с. 711).

Haran O. Between Russia and the EU: Lessons from the Orange Revolution in Ukraine // Change and Opportunities in the Emerging Mediterranean / Eds. S.Calleya, M.Wohlfeld. – Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, Univ. of Malta, 2012. – PP. 39–53. Скорочений варіант: What Went Wrong with the Orange Revolution? // Магістеріум. – Вип. 58, Політичні студії. – Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – 2014. – С. 50–55.

Haran O. Geography and Economy: Integration as a Choice // Projects and Prospects for Cooperation in Eurasia / Carnegie Moscow Center; Center for Geopolitical Studies, Vilnius, 2012. – PP. 39–55. Русскояз. издание: <http://www.geopolitika.lt/?artc=5612>

Гарань А. Україна: плюралізм «по умовчанию», революція, термидор // Pro et contra (Москва), N 3–4, 2011. – С. 62–77. Англояз. варіант: Russian Social Science Review. – Vol. 54, N 3. – 2012. – PP. 68–89.

Haran O. From Viktor to Viktor: Democracy and Authoritarianism in Ukraine // Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization. – Vol. 19, Issue 2 (Spring 2011). – PP. 93–110.

Гарань А., Яковлев М. Двадцатилетие независимой Украины: уроки развития // Вестник Института Кеннана в России. – Вып. 20. – Москва, 2011. – С. 35–44.

Haran O. National Integration and National Identity in Ukraine // Open Ukraine: Changing Course towards a European Future/ Eds. T.Kuzio, D.Hamilton. – Washington, DC: Center for Transatlantic Relations, Johns Hopkins University, 2011. – PP. 21–39.

Burkovsky P., Haran O. Russian Expansion: A Challenge and Opportunity for the Emerging Authoritarian Regime in Ukraine // *New Balances: Russia, the EU, and the “Post-Soviet West” / PONARS Policy Perspectives*. – V. II / Eds. A.Schmemmann, C.Welt. – Washington, DC: The George Washington University, 2011. – PP. 21–26.

Haran O. Is Yanukovch’s Model of Government Drifting Toward Russian Shores? // *PONARS Eurasia Policy Perspectives*, Oct. 2010 / Eds. A.Schmemmann, C.Welt. – Washington, DC: The George Washington University, 2010. – PP. 75–80.

Haran O., Prokopchuk D. The Drama of Ukraine’s 2010 Presidential Election: Opportunities Lost – Does a Potential for Stabilization Remain? // *After the Color Revolutions. Political Change and Democracy Promotion in Eurasia. Policy Dialogue*, July 2010 / Eds. A.Schmemmann, C.Welt. – Washington, DC: The George Washington University, 2010. – PP. 1–6.

Гарань О., Бельмега В. Ліві та лівоцентристські партії в Україні. – К.: Фонд Фрідріха Еберта, 2010. – 29 с. Shortened version (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20203>).

The Driving Forces for Unwanted Reforms: Lessons from the Ukrainian Transition / Ed. by Dubrovskiy V., Szyrmer J., Graves W., with participation of Golovakha E., Haran O., Pavlenko R. – Global Research Project of Understanding Reform conducted by the Global Research Network, 2010. – 47 p. (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20202>).
Скорочений варіант: Дубровський В., Ширмер Я., Грейвс-третій В., Головаха Є., Гарань О., Павленко Р. Рушійні сили небажаних реформ: уроки українського перехідного періоду // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2010. – № 1. – С. 56–72.

Burkovsky P., Haran O. In the Aftermath of the Revolution: From Orange Victory to Sharing the Power with Opponents // *Ukraine on its Meandering Path Between East and West / Eds. A.Lushnycky, M.Riabchuk*. – Bern, Berlin, Bruxelles: Peter Lang, 2009. – PP. 81–111.

Burkovsky P., Haran O. War in Georgia and the Ukrainian Reaction // *Russian Politics and Law*. – Vol. 47, N 3 (May–June 2009). – PP. 84–88.

Zimmer K., Haran O. Unfriendly Takeover: Successor Parties in Ukraine // *Communist and Post-Communist Studies*. – Vol. 41, N 4. – 2008. – PP. 541–561.

Burkovsky P., Haran O. From Presidentialism to Parliamentarism: Strengthening or Weakening Democracy in Ukraine? / PONARS Policy Memos. – Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 2006. – No. 412. – 6 p.

Haran O., Burkovsky P. Orange Revolution: Origins, Successes and Failures of Democratic Transformation. – Berlin: Friedrich Naumann Foundation, 2006. – 15 P.

Burkovsky P., Haran O. Is Democracy Irreversible in Ukraine? Political Reconfiguration on the Eve of the March 2006 Parliamentary Elections / PONARS Policy Memos. – Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 2005. – No. 374. – 6 p.

Haran O., Pavlenko R. Ukraine's Russian Policy under Kuchma: Paradoxes of "Strategic Partnership" // Ukraine at a Crossroads /Ed. by N.Hayoz, A.Lushnycky. – Bern, 2005. – PP. 167–194.

Burkovsky P., Haran O. A New President for Ukraine: A Democratic Choice in the CIS? / PONARS Policy Memos. – Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, Nov. 2004. – No. 354. – 6 p.

More than Neighbours: The Enlarged EU and Ukraine. The Final Report / Boratyński J., Burakovsky I., Gromadzki G., Haran O., Sushko O. et al. – Warsaw–Kyiv: Stefan Batory Foundation, International Renaissance Foundation, 2004. – 112 p.

(<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20180>). Ключові висновки (policy paper) англ. (https://www.batory.org.pl/doc/policy_paper.pdf) та укр. (https://www.batory.org.pl/doc/policy_paper_ukr.pdf)

Haran O., Pavlenko R. Ukraine // Nations in Transit, 2004: Democratization in East Central Europe and Eurasia /Ed. by A.Motyl and A. Schnitzer. – New York, 2004. – PP. 624–647. (Школа політичної аналітики НаУКМА готувала щорічні доповіді по Україні для "Nations in Transit" з 2001 по 2004 pp.)

Haran O., Pavlenko R. Political Reform or a Game of Survival for President Kuchma? / PONARS Policy Memos. – Center for Strategic International Studies, Washington, DC, Nov. 2003. – No. 293. – 7 p.

Haran O. Der regionale Faktoren in der ukrainischen Politik // Die neue Ukraine. Gesellschaft – Wirtschaft – Politik (1991–2001) /Herausgegeben von G. Simon. – Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2002. – S. 99–125.

Haran O., Tolstov S. The Slavic Triangle? Ukraine's Relations with Russia and Belarus: A Ukrainian View // A Slavic Triangle? Present and Future Relations Between Russia, Ukraine and Belarus / Eds. A.Moshes and B.Nygren. – Stockholm: Swedish National Defence College, 2002. – PP. 75–94.

Haran O. Ukrainian Domestic Politics // Ukraine. Our New Neighbour / Ed. by R.Kjerulf-Jorgensen. – Copenhagen: Danish Institute of International Affairs, 2002. – PP. 5–15.

Haran O. Ukraine at the Crossroads: Velvet Revolution or Belarusification / PONARS Policy Conference. Washington (DC): Center for Strategic and International Studies, Oct. 2002, No. 261. – 6 p.

Haran O. Can Ukrainian Communists and Socialists Evolve to Social Democracy? // Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization. – V. 9, N 4 (Fall 2001). – PP. 570–587. Скорочена версія: Гарань О. КПУ та СПУ після виборів 1999 р.: поглиблення розмежування в стані лівих // Наукові записки НаУКМА. – 2001. – Т. 19, Ч. I. – С.173–179.

Haran O. Kučmas zweite Amtszeit als Präsident: Neuer Start für Reformen? / Aktuelle Analysen des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. – März 2000. – N 19. – 6 S.

Haran O. Der Krieg um das Kosovo und die Haltung der Ukraine / Aktuelle Analysen des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. – Mai 1999. – N 18. – 6 S. Укр. варіант в: Перехідний період в Україні та в Росії: політика, економіка, етносоціальні процеси. – К.: Ін-т Кеннана, 1999. – С. 29–34.

Haran O. Tkačenko – ein ukrainischer Lukašenko? Ein politisches Porträt des Speakers des ukrainischen Parlaments / Aktuelle Analysen des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. – März 1999. – N 9. – 6 S.

Гарань О., Майборода О. Ідейні засади лівого руху в Україні: чи відбувається дрейф до соціал-демократії? – К.: СтилоС, 1999. – 64 с.

Гарань А. О «расизме» Грушевского и украинском национализме как «польской интриге» // США: политика, экономика, идеология (Москва). – 1998. – № 1. – С. 125–127.

Гарань О. На шляху до незалежності// Історія України / За ред. В.Смоля. – К., 1997. – С. 360–367.

Гарань О. «Перебудова» і розпад СРСР // Історія України: нове бачення / За ред. В.Смолія. – Т. 2. – К.: Україна, 1996. – С. 408–428.

Haran O. Between Russia and the West: Domestic Factors of Ukraine's Foreign Policy // The Harriman Review. Special Issue «Peoples, Nations, Identities: The Russian-Ukrainian Encounter». – V.9, N 1–2. – Spring 1996. – PP. 117–123. Розширений варіант: Between Russia and the West: Prospects for Ukrainian Foreign Policy Choices / The Final Report prepared in the framework of NATO “Democratic Institutions Fellowships”. – Kyiv, 1998. – 53 p. (<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20183>)

Haran O. Disintegration of the Soviet Union and the US Position on the Independence of Ukraine (CSIA Discussion Paper 95–09). – Kennedy School of Government, Harvard University, 1995. – 44 p. Скорочений варіант: Гарань О. Розпад СРСР і українське питання в політиці США // Сучасність. – 1995. – N 4. – С. 70–80

Гарань О. Міркуючи над книгою Мирослава Прокопа // Сучасність. – 1995. – N 12. – С. 125–128.

Гарань О. Історія Руху: концептуальні та ідеологічні проблеми // Сучасність. – 1994. – N 11. – С. 97–101.

Гарань О. Націонал-комунізм та українська революція: романтика і реальність // Сучасність. – 1994. – № 1. – С. 158–161. Упорядковані статті В. Еллана-Блакитного: С. 142–157.

Гарань О. Еліти в історії України ХХ ст. // Сучасність. – 1993. – № 12. – С. 78–82.

Haran O. Polityka «Ruchu» wobec mniejszosci narodowych w latach 1989–1991 // Obóz. – 1993. – N 27. – S. 135–140.

Гарань О. З історії формування політичного спектра України (літо 1988 – літо 1991) // Україна ХХ сторіччя: проблеми національного відродження / Редкол.: І. Хміль, В. Горак, О. Майборода, В. Ткаченко. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 117–145.

Гарань О. Рух і політичні партії в умовах «патової ситуації» в Україні // Quo vadis, Україно? Матеріали третьої сесії Міжн. школи україністики (Київ, січень 1992 р.) / Упоряд. І. Осташ. – Одеса: Маяк, 1992. – С. 146–157.

Гарань О. Нові партії на політичній сцені України // Зустрічі (Варшава). – 1991. – № 2. – С. 29–33.

Гарань О. Що таке Рух? Якою є політична палітра сучасної України? // Історія України в запитаннях і відповідях: Вип. 2. – К.: Знання, 1990. – С. 38–46.

Гарань О., Яковенко Н. Погляд у минуле – для руху у майбутнє // Кур'єр ЮНЕСКО. – Травень 1990. – С. 45–48.

Гарань О. Проблеми формування національних кадрів у західних областях України // Україн. істор. журнал. – 1989. – № 10. – С. 55–65.

Гарань О. Про зарубіжне українознавство без упередженості // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 10. – С. 78–80.

Гарань О. Відбудова промисловості УРСР у другій половині 40-х років у висвітленні зарубіжною історіографією // Укр. істор. журнал. – 1989. – № 4. – С. 54–64.

Гарань О. Радянські історики і зарубіжні українознавці: необхідність діалогу // Історія України: нові підходи в історіографії та археографії. – К.: Археографічна комісія, Ін-т історії АН УРСР. – 1989. – С. 20–27.

Гарань А. Американско-французские отношения в связи с курсом Франции на разрядку (вт. пол. 60-х – начало 70-х годов) / Дис... канд. іст. наук. – К., 1985. – 218 с.

Гарань А. Курс де Голя на разрядку и позиция США // Вестник Киев. ун-та. Междунар. отношения и междунар. право. – 1984. – Вып. 19. – С. 64–68.

Гарань А. О периодизации франко-американских отношений по вопросам разрядки международной напряженности // Вестник Киев. ун-та. Междунар. отношения и междунар. право. – 1983. – Вып. 16. – С. 35–39.

НАУКОВЕ РЕДАГУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ КНИГ

Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / Пер. з англ. В.Циба. – К.: Наш формат, 2017 – 488 с.

Клінтон Г. Важкі рішення / Пер. з англ. Л.Герасимчук. – К.: Наш формат, 2016 – 544 с.

Фюре Ф. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті / Пер. з фр. В.Каденко. Відп. за вип. К.Сігов, Л.Фінберг – К.: Дух і літера, 2007. – 814 с. Післямова: Гарань О. Комуністична ідеологія: романтичні ілюзії і масове насильство. – С. 795–799.

Суспільно-політичне видання

Олексій Гарань

**ВІД БРЕЖНЄВА ДО ЗЕЛЕНСЬКОГО:
дилеми українського політолога**

Літ. редактор *Філіпчук І.*

Художнє оформлення *Камінська А.*

Верстка *Шалашенко Г.*

Обробка довідкових та візуальних матеріалів

Копилов М., Свєргун І., Шулімов С.

Підп. до друку 12.07.2021 р. Формат 60x84/16

Папір офс. Друк офс. Гарнітура Times.

Ум.-друк. арк. 15,6. Обл.-вид. арк. 10,25.

Наклад 800 прим. Зам. № 431

Видавництво «Стилос»

04070, Київ-70, Контрактова пл., 7

Свідоцтво Держкомінформу України

(серія ДК №150 від 16.08.2000 р.)

Надруковано ФОП ПАЛИВОДА В.Б.

м. Київ, пр-т Відрадний, 95Е